

Садрӣ Саъдиев, Абдусалом Самадов

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 6-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст*

Наши чорум

ТОШКАНД
САРТАҲРИРИЯТИ ШИРКАТИ САҲҲОМИИ
ТАБЪУ НАШИРИ «SHARQ»
2017

УЎК:821.222.8(075)

КБК.81.2ТОҶ.922.

С-12

Муҳаррири масъул:
доктори илмҳои филология, профессор

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛОЕВ

С-12 **Саъдиев Садри, Самадов Абдусалом.**

Адабиёт: Китоби дарси барои донишомӯзони синфи 6-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ /Садри Саъдиев, Абдусалом Самадов. Муҳаррири масъул Ҳ. Қудратуллоев. — Т.: «Sharq», 2017 — 240 с.

УЎК:821.222.8(075)

КБК.81.2ТОҶ.922.

ISBN 978-9943-26-643-8

© Садри Саъдиев, Абдусалом Самадов.

© Сартаҳририяти ШСТН «Sharq», 2005, 2009, 2013, 2017.

КИТОБ — ХАЗИНАИ МАЪНАВИЯТ

Дар адабиёти бадеӣ ҳаёт ва хислатҳои гуногуни одамон ба воситаи образҳои бадеӣ инъикос меёбанд. Адабиёти бадеӣ манбаи дониш аст. Он яке аз муҳимтарин воситаҳои тарбияи инсон мебошад. Аз ин рӯ, онро омӯختан ва доништан аҳамияти бузург дорад.

Беҳтарин асарҳои бадеӣ доираи ҷаҳонбинии хонандаро васеъ ва завқи эстетикӣ ба баланд мекушонад, дилу дидаашро равшан ва эҳсосашро нозуктар месозанд. Бузургони илму адабиёти тоҷик Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон илму дониш, китобу китобхониро ҳамеша ситоиш намуда, ҷавононро ба дӯст доштани китоб талқин кардаанд:

Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад...
Касе, к-ӯ ба дониш тавонгар бувад,
Зи гуфтор-ш кирдор беҳтар бувад.

Абулқосим Фирдавӣ

Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигарад рӯзат аз рӯз.

Низомии Ганҷавӣ

А.М.Горкий оқилона гуфтааст: «Китобро дӯст доред. Вай сарчашмаи дониш аст. Фақат дониш ҳимоятгари мост, танҳо вай метавонад моро одамони маънан муқтадир, дилсоф, боақлу тамизе гардонад, ки қодир ҳастем инсонро самимона дӯст дорем, меҳнати

ўро ҳурмат кунем ва аз маҳсули аҷоибии заҳмати бузурги мунтазами ӯ сидқан ҳаловат барем». Ин нависандаи бузург пас аз меҳнати пурмашаққати рўзона шабҳои дарозро дар назди шуълаи чароғ бо китобҳои рўз мекард.

Китоби нағз дар шароитҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият ҳамеша ҳамдаму ҳамнафас ва маслиҳатгари хирадманди инсон аст. Дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон бисёр ҷанговарон дар борхалтаи худ романи Н.Островский «Пўлод чӣ тавр обутоб меёбад»-ро доштанд ва қаҳрамони ин китоб Павел Корчагин ба онҳо қувваю ҷасорат мебахшид. Дар ин муборизаҳои шадид бар зидди фашизм китоби Саъдии Шерозӣ ҳамроҳи доимии шоири ҷанговар Ҳабиб Юсуфӣ ва девони Камоли Хуҷандӣ ҳамдаму ҳамнафаси нависанда Ҳаким Карим будааст.

Китоб бузургтарин муъҷизае аз кулли муъҷизоти олам аст, ки инсоният дар роҳи бахту тавоноии худ офаридааст. Китоби асил аҳамият ва қимати олии худро дар маҷрои бисёр давраи замони гуногун намекунанд ва омили қавии инкишофи илму санъати ҷаҳонӣ мегардад, ангезандаи пешрафти бузурги маданияву техникаи ҷамъият қарор меёбад. Он аз насл ба насл, аз аср ба аср гузашта абадӣ мемонад ва дилрабоии аввалинашро заррае ҳам аз даст намедиҳад. Зеро китоб манбаи хирад аст. Хирад бошад, як навъ меъёрест, ки инсонро аз ҳар гуна бадӣ нигоҳ медорад ва роҳи ростро нишон медиҳад. Дар ин бора Фирдавсии бузург чунин посух додааст:

Хирад афсари шаҳриёрон бувад,
Хирад зевари номдорон бувад.
Хирад зиндаи ҷовидонӣ шинос,
Хирад мояи зиндагонӣ шинос.

* * *

Хирад чашми ҷон аст, чун бингарӣ,
Ту бечашм шодон ҷаҳон наспарӣ.

Нахустофариниш хирадро шинос,
Нигаҳбони ҷон асту они сипос.

* * *

Касе, к-аш хирад бошад омӯзгор,
Нигаҳ дорадаш гардиши рӯзгор.

Донишомӯзони азиз! Аз ин рӯ, китобро дӯст доред. Вай раҳнамои ҳаёти шумост, дӯстона ёри медиҳад, ки шумо бо андеша ва ҳиссиёт ба ҳодисаҳои рангини зиндагӣ сарфаҳм равед, эҳтироми инсон ва ҳудро омӯzed, ақлу дилро бо ҳисси муҳаббат ба олам ва ба одам бол бубахшед.

Китобро эҳтиёт кунед, ки он сарчашмаи дониш аст. Танҳо дониш наҷотбахши шумо мегардад, танҳо вай қодир аст, ки шуморо одами донишманд, баркамол, поквичдон ва бохирад гардонад.

Оре, китоб ёри бовафо, манбаи дониш, маслиҳатгари хирадманд, устои ғамхор ва гавҳари бебаҳо аст. Он инсонро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намуда, барои инсони комил шудан ёри медиҳад:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доной китоб аст.
Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде...
Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ з-он як табақ дур.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Аз ин рӯ, дӯст доштани китоб, эҳтиёт кардани он, фаҳмидан, аз хулосаҳои он дар ҳаёт оқилона истифода бурдан вазифаи муқаддаси ҳар як донишомӯз аст. Зеро адабиёти бадеӣ оинаи ҳаёт асту он доираи дониши моро васеътар менамояд, ба мо оламу одамро шинос мекунад.

Донишомӯзони гиромӣ! Имсол китоби нави адабиёт

барои Шумо чун соли гузашта ба мақсади гани гардонидани дониш, омӯхтану фаҳмидани ҳаёт, рӯзгор, дониستاني некию бадӣ, тарбияи завқи эстетикӣ раҳнамо мешавад. Умедворем, ки дониши шуморо доир ба меҳнатдӯстӣ, ватанхоҳӣ, одаму одамгарӣ, олиҳимматӣ, саховатмандӣ, дӯстию меҳрубонӣ, адолатхоҳӣ ва дигар хислатҳои беҳтарини инсонӣ боз ҳам зиёдтар карда, дар тарбияи завқи зебоишиносии шумо мададгор мешавад.

Аз ин рӯ, чанд намуна оиди мавзӯи китоб ва китобдӯстӣ мисолҳо меорем:

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.
Ҷар лаҳза зи ӯ ба гӯшаи танҳои,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Муфидтарин ихтирои башар китоб аст.

* * *

Вақте ки китоби хуб ба даст овардед, дигар ҷӣ ғусса доред.

* * *

Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.

Савол ва супоришот:

1. Шумо дар синфҳои I–V кадом китобҳоро хондаед?
2. Рӯихати китобҳои бадеии хондагиатонро тартиб диҳед.
3. Кадом китоби хондагиатон ба шумо бештар маъқул аст?
Дар бораи мазмуни он китоб нақл кунед.
4. Дар бораи аҳамияти китоб ва дӯст доштани он гуфта диҳед.
5. Ҷикматҳоро оиди китоб аз ёд кунед.

ДЎСТОН – ТОҶИ САР...

Дўстиро олитарин эҳсосу хиради башар меноманд. Ин ҳисси олий ва начибии инсонӣ ҳамеша дар ҳар асру замон тозаю ҷавон аст. Зеро қувваи тавоно ва файзу баракати дўстию бародарӣ бар хусумату низоъ, ҷангу ҷидолҳо, қатлу кушторҳо ғолиб омада, сулҳу амонӣ, зиндагии осоиштаю бофароғатро барқарор мекунад. Файласуфи Юнони қадим Демокрит дар боби дўстӣ фикрҳои ҷолибии диққатро гуфтааст: «Касе, ки дўсти ҷонӣ надорад, зиндагии вай суде надорад»; «Касе, ки дўстонаш аз ӯ ба зудӣ рӯй мегардонанд, пас ӯ хулку ҳӯи бад доштааст». Ҳазор сол пеш аз ин шоири тоҷик Абӯшақури Балхӣ гуфта буд:

Ҳама чиз пирӣ пазирад бидон,
Магар дўстӣ, к-он бимонад ҷавон.

Дар ҳақиқат, зиндагии инсониро бе дўст тасаввур намудан душвор аст. Рӯзгор танҳо бо дўст завқбахш ва гуворост. Азбаски одам ба дўст ниёз дорад ва ҳеҷ гули мақсуд бе мадади дўстон чида намешавад, базухур омадани дўстӣ амри табиӣ ва ноғузир аст. Ягон фарди ҷамъият бе дўст ва бидуни тааллуқ ба дигарон зиндагӣ карда наметавонад. Пиру ҷавон ба дўстон эҳтиёҷ доранд. Каси бедўст аз лаззати зиндагӣ маҳрум буда, ба орзуҳои намерасад ва умри худро бе мақсад ба охир мерасонад.

Модоме ки бе дўст зиндагонӣ мушкил ва хуш намебошад, пас чӣ бояд кард? Оё ҳар касро дўст интиҳоб намудан равост? Албатта, ин тавр намебошад. Дар интиҳоби дўст ва садоқатмандӣ ба ӯ низ зиракӣ, нук-

тасанҷӣ, хушёрӣ зарур аст. Дар панду ҳикматҳои халқӣ ва адабӣ боисрор дар бораи дӯстони муносибро интихоб намудан, дӯсту душманро фарқ кардан маслиҳат дода мешавад. Ба гуфти Ҳусайн Воизи Кошифӣ «агарчи бе дӯст набояд, аммо ҳар кас низ дӯстиро нашояд». Инчунин дар гуфтори ҳикмомези гузаштагонамон таъкид мешавад, ки кас бояд дӯсти хулқу атвор ва одобу рафтораш ба хеш мувофиқро интихоб кунад, то аз ўҳдаи дӯстӣ ва иззату эҳтироми он баромада тавонад. Барои дӯстони вафодору содиқ ва мувофиқро аз рафиқони нонию забонӣ фарқ намудан онҳоро санҷидан, имтиҳон кардан лозим аст. Бо одамони ноозмуда дӯстӣ намудан нашояд. Бо шахсони зираку бохирад ва оқилу доно дӯстӣ бояд кард. Одамони ҷоҳилу нодон сазовори дӯстӣ намебошанд. Дӯстон бояд дар ақлу дониш, хулқу атвор ба якдигар мувофиқ бошанд. Дӯстонро оинаи якдигар мешуморанд. Дар ин оинаи дӯстӣ на фақат хусни ахлоқ ва некиҳои дӯстон, балки камбудию иллатҳои онҳо низ аён аст. Аз ин рӯ, дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки аз камбудии дӯсташ чашм напӯшад, онҳоро рӯирост бигӯяд, то бинои дӯстӣ мустаҳкам гардад. Дӯсти боз ба шарте пойдор мегардад, ки дӯстон дар муносибат ба якдигар садоқатманд бошанд, ба аҳди дӯстии худ содиқу вафодор монанд.

Дар бораи дӯст ва душман халқ зарбулмасал ва мақолҳои бисёр эҷод кардааст, ки ҳамаашон ҳамчун панду ҳикмат ва насиҳату маслиҳат барои тарбияи одами неку пок ва солиму комил равона карда шудаанд. Дар ин панду ҳикматҳои халқӣ таҷрибаю мушоҳидаҳои зиндагӣ ҷамъбаст шуда, андешаҳои фалсафии халқ инъикос ёфтаанд.

ДҶСТ ВА ДУШМАН

«Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда».

* * *

«Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонҳолию дармондагӣ».

* * *

«Аз дўст як ишора, аз мо ба сар давидан».

* * *

«Дўстон оинаи якдигаранд».

* * *

«Ҳазор дўст кам, як душман бисёр».

* * *

«Бо дўстон мурувват, бо душманон мадоро¹».

* * *

«Дўстон тоҷи сар, душманон зери по».

* * *

«Хонаи дўстон бирўбу дари душманон макўб».

* * *

«Ҳар чӣ аз дўст мерасад, накўст».

* * *

«Душмани доно беҳ аз дўсти нодон».

* * *

«Дўсти ҷонӣ бош, на дўсти нонӣ».

* * *

«Гапи дўст талх мешавад».

Панду ҳикматҳое, ки аз ҷониби Пайғамбари ислом Муҳаммад (с) нақл шудаанд ба унвони «Ҳадис» машхуранд, дар ҳаёт баъди фармудаҳои Куръони Маҷид мартабаи мўътабарро соҳибанд. Дар байни ин панду андарзҳо ғояҳои башардўстӣ ва хирадпарварӣ мавқеи ҷудогонаро ишғол мекунанд. Чунончӣ, дар як ҳадиси Пайғамбар чунин гуфта шудааст: «Муъминон дар дўстӣ ва тараҳҳум бар якдигар чун аъзои пайкаранд (бадананд): вақте яке ранҷур шавад, дигарон ҳам дар беҳобиву таби он ширкат (ҳамроҳӣ) мекунанд». Ин андарзи Пайғамбар (с) одамонро асрҳост, ки ба иттифоқи

¹ *Мадоро* — муросо кардан

иттиҳод, ғамхору мўниси ҳамдигар шудан даъват мекунад.

Беҳтарин офаридаҳои маънавии суҳанварони адабиёти гузаштамон бар дастури Куръон ва фармудаҳои Пайғамбар (с) асос ёфтаанд. Қитъаи машҳури Саъдӣ «Бани одам аъзои якдигаранд...», ки беҳтарин намунаи шеъри инсонпарварист, назми ҳадиси болоӣ мебошад. Умуман, шоирони бузурги гузаштамон ба инсон панду насиҳат намуданро кори саҳл намедонистанд, дар ин кор ба гуфтори ҳазрати Муҳаммад (с) таъя менамуданд. Ин аст, ки Абулқосим Фирдавсӣ чунин менависад:

Агар дил нахоҳӣ, ки бошад нажанд,¹
Нахоҳӣ, ки доим буйи мустаманд.²
Ба гуфтори пайғамбарат роҳ ҷӯй,
Дил аз тирагиҳо бад-ин об шӯй.

Ин ҷо таъкид кардан ба маврид аст, ки кори нақл ва истифодаи ҳадис бисёр нозук буда, масъулияти бузургеро тақозо дорад. Зеро бо гузашти вақт ба ҳадисҳои Пайғамбар (с) иловаҳо роҳ ёфта, шумораи аслии онҳо аз андоза зиёд шудаанд ва олимони бузурге чун Исмоили Бухорӣ ба сара кардани ҳадисҳои саҳеҳ (ростин) аз носаҳеҳ (бофта) махсус машғул шудаанд. Аз ин рӯ, асари ҳамватани бузургвори мо дар олами ислом ба номи «Саҳеҳи Бухорӣ» низ машҳур аст.

Муҳаммад ибни Исмоил дар шаҳри Бухорои Шариф таваллуд ёфта, дар ин ҷо таҳсили ибтидоӣ ва миёнаро гирифтааст. Баъд баҳри такмили дониш ва зиёрати Маккаи мукаррама омодаи сафар мешавад. Дар шаҳрҳои Макка, Мадина, Бағдод, Басра, Куфа, Шом, Марв, Нишопур, Балх ва ғайра шуда, назди донишмандони маъруфи ҳадисшинос дониши худро такмил медиҳад ва ҷӣ тавре худ навиштааст: «Сад ҳазор ҳадиси саҳеҳ ва дусад ҳазор ғайрисаҳеҳро аз бар намудаам». Ин ҳадисҳо дар асари ҷаҳорчилдаи ӯ

¹ *Нажанд* — ғамгин, паст, хорузур

² *Мустаманд* — бечора, бенаво, зери даст

«Чомеъ-ус-саҳеҳ» гирд оварда шудаанд. Ин асар хази-
наи бузурги тафаккури инсонӣ буда, дар тамаддуни
умумиҷаҳонӣ ҳиссаи босазое гузоштааст.

Ба туфайли истиқлоли ҷумҳурӣ мо ба кашф ва
идроки ин нобиғаи олами тафаккури ҷаҳонӣ муяссар
ва мушарраф гардидем. Бо ташаббуси Нахустин Раисҷ-
умҳури Ўзбекистон Ислоҳ Каримов ба муносибати
ҷашни 1225—солагии ва баҳри абадӣ гардонидани хоти-
раи Имом Бухорӣ дар мавзеи Хартанги ноҳияи Пайа-
риқи вилояти Самарқанд, ки оромгоҳи мавсуф дар он
ҷост, маҷмуи ёдгории боҳашам бунёд гардидааст.

Ҳадисҳои Пайғамбар (с), ки ба мавзӯи ахлоқ ва
камолоти маънавии инсон бахшида шудаанд, барои
тарбияи насли наврас, баҳри худшиносӣ ва мардум-
шиносӣ, муайян намудани мақоми худ дар ҷомеа,
бузургдошти ҳаёти осоишта, бо касбу ҳунар машғул
будан ва ғайра аҳамияти калон доранд. Таваҷҷӯҳ фар-
мояд ба ин ҳадисҳо, ки дар боби дӯстӣ ва рафоқат
гуфта шудаанд:

«Дӯстӣ бо мардум нисфи ақл аст».

* * *

«Беҳтарин эҳсон¹ ба падар ин аст, ки пас аз
марги ӯ бо дӯстонаш муҳаббат кунӣ».

* * *

«Беҳтарин рафиқ он аст, ки ба кори хайр роҳба-
рият кунад».

* * *

«Рафиқи инсон далели хиради ӯст».

* * *

«Ихлос дар дӯстӣ аз хушпаймонист».

* * *

«Давоми хушӣ ба дидори дӯстон аст».

* * *

«Дидори дӯст ҷилои чашм аст».

¹ Эҳсон — кори хайр, туҳфа

* * *

«Рафиқи некӯ се нишона дорад: молашро пеш аз моли ту сарф кунад, обрӯяшро сипари обрӯят қарор диҳад, ҷонашро фидои ҷонат кунад, илова асроратро фош накунад».

* * *

«Се чиз рафоқату дӯстиро холису беолоиш кунад: айби рафиқро ба вай гуфтан, пушти сар обрӯяшро ҳифз кардан¹, кӯмак ба ҳангоми сахтӣ».

* * *

«Дӯстонат се касанд: рафиқ, рафиқи рафиқат ва душмани душманат. Душманат низ се нафаранд: душманат, душмани дӯстат ва дӯсти душманат».

* * *

Ҳамин тавр, ғояи дӯсти абадӣ ва ҷовидон аст. Он ба инсонияти пешқадам барои вусъати иттифоқу иттиҳод, гуворотар гаштани хушиҳои зиндагӣ мадад мерасонад.

Савол ва супоришот:

1. Қувваи дӯсти дар чист? Барои чӣ ҳама дӯстиро ихтиёр мекунад? Дар ин бора нақл намоед.
2. Бо кӣ дӯст шудан беҳтар аст? Дар интиҳоби дӯст ба кадом сифатҳои он бояд эътибор дод?
3. Барои чӣ дӯстонро оинаи якдигар ҳисоб мекунад?
4. Панду ҳикматҳои халқиро оиди дӯсти шарҳу эзоҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.
5. Аз панду ҳикматҳои пайғамбари ислом Муҳаммад (с) дар бораи дӯсти нақл кунед.
6. Исмоили Бухорӣ кист? Дар бораи ӯ маълумот диҳед.
7. Маънии ҳадисҳои Пайғамбар (с) -ро шарҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.

¹ *Ҳифз кардан* — муҳофизат намудан

ОИНИ ДҶСТӢ ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмагир дар ибтидои асри XI дар ноҳияи Кўҳистони Эрони шимолӣ таваллуд шуда, то охири ин аср умр ба сар бурдааст. Баъзе маълумот-хоро оиди зиндагӣ ва эҷодиёти ӯ аз «Қобуснома» («Насиҳатнома») ёфтан мумкин аст. Аз рӯи ин маълумотҳо метавон гуфт, ки ӯ аз хурдсолӣ таълиму тарбияи хуб гирифта, аз илмҳои замонаш баҳраманд шуда будааст. Падараш ба тарбияи ӯ диққату ғамхорӣ махсус зоҳир намуда, барои таълиму омӯхтани ҳар гуна касбу ҳунарҳо барояш мураббӣро устодонро сафарбар кардааст.

Кайковус ба ғайр аз илм ва ҳунаромӯзӣ сайру саёҳатро низ дӯст медошт. Дар натиҷаи сайру саёҳатҳо ӯ таҷрибаи зиёди зиндагӣ пайдо намудааст. Ин таҷрибаи ғании ҳаёти ба ӯ имкон додааст, ки асари машҳури худ «Қобуснома»-ро эҷод кунад. Нависанда ин асарро бо мақсади тарбияи фарзанди худ Гелоншоҳ навиштааст.

«Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус 900 сол муқаддам эҷод шуда бошад ҳам, то имрӯз арзиши худро аз даст надодааст. Он 44 бобро дар бар гирифта, саросар аз панду андарзҳои оқилона ва ҳикоёту саргузаштҳои ибратбахш иборат аст. Ин панду андарзҳо ва ҳикояҳои судбахш ба масъалаҳои гуногуни ахлоқу одоб, расму оин, маишату рӯзгордорӣ, оилаву хонадорӣ, таҳсилу таълим, омӯзиши касбу ҳунар ва дигар масъалаҳои зиндагии инсон бахшида шудааст. Муаллиф дар онҳо ҷоҳили, фиреб, худписанди, бадгӯӣ, кинаву

бахилӣ, зулму ситам барин хислатҳои бади инсониро маҳқум намуда, дӯстию нақўкорӣ, ростию ҷавонмардӣ, саховатмандию хоксорӣ, беозорию меҳрубонӣ ва дигар фазилатҳои ҳамидаи инсониро ситоиш ва талқин мекунад.

АНДАР ОИНИ ДҶҶСТ ГИРИФТАН

(Аз «Қобуснома»)

Бидон, эй писар, ки мардум то зинда бошанд, ногузир бошанд аз дӯстон, ки мард агар бе бародар бошад беҳ, ки бе дӯст. Аз он ки ҳакимеро гуфтанд, ки дӯст беҳтар ё бародар. Гуфт:

— Бародар низ, дӯст беҳ.

Байт:

Бародар бародар бувад, дӯст беҳ,
Чу душман бувад, берагу пӯст беҳ.

Пас агар андеша кунӣ аз кори дӯстон — нисор доштан ва ҳадаи фиристодан ва мардумӣ кардан. Азеро, ки ҳар кӣ аз дӯстон наяндебашад, дӯстон низ аз вай наяндебашанд. Пас мардум ҳамеша бе дӯст бувад ва эдун гӯянд, ки дӯст дастбоздорандаи хеш бувад ва одат кун ҳар вақте дӯсте нав гирифта. Азеро, ки бо дӯстони бисёр айбҳои мардум пӯшида шавад ва ҳунарҳои густурда гардад.

Валекин чун дӯсти нав гири, пушт бар дӯсти куҳан макун. Дӯсти нав ҳаметалабу дӯсти куҳанро бар ҷой ҳамедор то ҳамеша бисёрдӯст бошӣ, ки гуфтаанд: «Дӯсти нек ганҷи бузург аст».

Дигар андеша кун аз мардумон, ки бо ту ба роҳи дӯстӣ раванд ва нимдӯст бошанд. Ва бо эшон некӯиву созгорӣ кун ва ба ҳар неку баде бо эшон муттафиқ бош то чун аз ту мардумӣ ёбанд, дӯсти якдили ту гарданд, ки Искандарро пурсиданд, ки ин чандин мулк ба чӣ хислат ба даст овардӣ?

Гуфт:

— Ба даст овардани душманон ба талаттуф¹ ва чамъ кардани дўстон ба таахҳуд.²

Ва он гоҳ андеша кун аз дўстони дўстон, ки дўстони дўстон ҳам аз чумлаи дўстон бошанд ва битарс аз дўсте, ки душмани туро дўст дорад, ки бошад, ки дўстии ӯ аз дўстии ту бештар бошад. Пас бок надорад ба бад кардан бо ту аз қабиле душмани ту. Бипарҳез аз дўсте, ки дўсти туро душман дорад. Ва дўсте, ки бе баҳонаеву бе ҳуҷҷате ба гила шавад, дигар ба дўстии ӯ тамаъ мадор.

Ва андар ҷаҳон беайб кас машинос. Аммо ту ҳунарманд бош, ки ҳунарманд беайб бувад. Ва дўсти беҳунар мадор, ки аз дўсти беҳунар фалоҳ³ наёяд. Ва дўстони қадаҳро аз чумлаи дўстон машумор, ки эшон дўсти қадаҳ бошанд, на дўст. Ва бинигар миёни дўстони неку бад ва бо ҳар ду гурӯҳ дўстӣ кун. Бо некон ба дил дўстӣ куну бо бадон ба забон дўстӣ кун, то дўстии ҳар ду гурӯҳ туро ҳосил бувад, ки на ҳама ҳоҷате ба некон афтад. Вақте бошад, ки ба дўстии бадон низ ҳоҷат афтад. Ва агарчи раҳ бурдани ту наздики бадон ба наздики некон туро костӣ физояд, чунон ки раҳ бурдани ту ба некон наздики бадон обрӯӣ афзояд ва ту тариқи некон ниғаҳ дор, ки худ дўстии ҳар ду қавм туро ҳосил ояд.

Аммо бо беҳирадон ҳаргиз дўстӣ макун, ки дўсти беҳирад бо дўст аз бадӣ он кунад, ки сад душмани одил накунад ба душманӣ. Ва дўстӣ бо мардуми ҳунариву некаҳд кун то ту низ бад-он ҳунарҳо маъруф ва сутуда бошӣ, ки он дўстони ту бад-он маъруфу сутуда бошанд. Ва танҳо нишастан аз ҳамнишини бад авлотар. Чунон ки маро гуфта омад дар ин ду байт:

¹ *Талаттуф* — меҳрубонӣ

² *Таахҳуд* — аҳду паймон

³ *Фалоҳ* — неки

Шеър:

Эй дил, рафти чунон ки дар сахро дад,
Не андӯхи ман хӯрдиву не андӯхи х(в)ад.
Ҳамҷолиси бад будиву ту рафта беҳӣ,
Танҳой беҳ маро зи ҳамҷолиси бад.

Ва ҳаққи дўстону мардумон наздики худ зоеъ макун то сазовори маломат нагардӣ, ки гуфтаанд: «Ду гурӯҳ мардум сазовори маломатанд. Яке зоеъкунандаи ҳаққи дўстон, дигар ношиносандаи кирдори нек».

Бидон, ки мардумонро ба ду чиз битавон донист, ки дўстиро шојанд ё на! Яке он ки дўсти ўро тангдасти расад, чизе аз вай дарег надорад ба ҳасби тоқати хеш ва ба вақти тангӣ аз вай барнагардад, то он вақт ки ба дўсти ў аз ин ҷаҳон берун шавад. Ў фарзандони он дўсти худро ва хешонро талаб кунад ва ба ҷои эшон некӣ кунад ва ҳар вақт ки ба зиёрати он дўст равад, ҳасрате бихӯрад, ҳарчанд, ки он на ў бувад.

ҲИКОЯТ

Чунин гӯјанд, ки Суқротро мебурданд то бикушанд. Вайро илҳоқ¹ карданд, ки бутпараст шав. Гуфт: — Маозаллаҳ,² ки ҷуз сонейро парастам.

Бибурдандаш то бикушанд. Қавме шогирдони ў бо ў бирафтанд ва зорӣ мекарданд, чунон ки расм рафтааст. Пас ўро пурсиданд:

— Эй ҳақим, акнун чун дил бар куштан ниҳодӣ, бигӯ то туро кучо дафн кунем?

Суқрот табассум карду гуфт:

— Агар чунон ки маро боз ёбед, ҳар кучо хоҳед дафн кунед. Яъне ки он на ман бошам, ки қолаби ман бошад.

* * *

Ва бо мардумон дўсти миёна дор ва бар дўстон бо умед дил мабанд, ки ман дўсти бисёр дорам. Дўсти хоси худ бош ва аз пасу пеши худ нигар ва бар эътимоди

¹ *Илҳоқ* — талаби боисро

² *Маозаллаҳ* — Худо ниғаҳ дорад

дўстон аз худ гофил мабош, чӣ агар ҳазор дўст бувад, ту ро аз ту дўстгар касе набувад. Дўстро бо фарохи ву танги озмой, ба фарохи ба ҳурмат ва ба танги ба суд. Ва дўсте, ки душмани ту ро душман надонад, вайро чуз ошно махон, чӣ он кас ошно бувад, на дўст.

Ва бо дўстон дар вақти гила чунон бош, ки дар вақти хушнудӣ. Ва бар ин чушла дўст онро дон, ки ту ро дўст дорад. Ва дўстро ба дўстии чизе маёмӯз, ки агар вақте душман шавад, ту ро зиён дорад ва пушаймонӣ суд накунад. Ва агар дарвеш боши, дўсти тавонгар маталаб, ки дарвешро кас дўст надорад, хосса, тавонгарон. Дўст ба дараҷаи хеш гузин ва агар тавонгар боши ва дўсти тавонгар дорӣ, раво бошад.

Аммо дар дўстӣ мардумонро дил устувор дор, то корҳои ту устувор бувад. Ва агар дўсте на ба бихради дил аз ту бардорад, ба бозовардани ӯ машғул мабош, ки наарзад. Ва аз дўсти томеъ дур бош, ки дўстии вай бо ту ба тамаъ бошад, на ба ҳақиқат. Ва бо мардуми ҳақуд¹ ҳаргиз дўстӣ макун, ки мардуми ҳақуд дўстиро нашоянд, аз он ки ҳиқд ҳаргиз аз дили ҳақуд берун наравад ва чун ҳамеша озурдаву кинавар бошад, дўстии ту дар дили вай маҳкам набошад ва бар вай эътимод набувад. Чун ҳоли дўст гирифтани бидонистӣ, огоҳ бош аз кору аз ҳоли душман, андеша кун дар ин маънӣ.

Савол ва супоришот:

1. Кайковус кай ва дар кучо таваллуд ёфтааст?
2. Дар бораи давраи кӯдакӣ ва илму хунаромӯзии ӯ маълумот диҳед.
3. «Қобуснома» ба кадом масъалаҳои зиндагии бахшида шуздааст?
4. Кайковус чаро дўсти некро ганҷи бузург мешуморад?
5. Кайковус бо дўстони дўстон чӣ тавр муносибат намуданро маслиҳат медиҳад?
6. Нависанда бо кӣ дўстӣ намуданро тавсия мекунад?
7. Кайковус бо кадом одамон дўстӣ намуданро маслиҳат намедиҳад?
8. Аз рӯи боби мазкур дар бораи дўстӣ мулоҳизаҳоятонро хатти баён намоед.

¹ Ҳақуд — кинадор

ИФОДА ЁФТАНИ НЕКӢ ВА БАДӢ ДАР АСАРИ «ХАЙР ВА ШАР»-И

НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

*Маликулмулуки фазлам ба фазилати маонӣ,
Замину замон гирифта ба мисоли осмонӣ.*

Абӯмуҳаммад Илӥс ибни Юсуф ибни Заки Муай-яд Низомӣ, ки бунӥдгузори мактаби хамсанависист, соли 1148 дар шаҳри Ганҷаи Озарбойҷон таваллуд ӥфтааст. Аз дostonҳои шоир маълум аст, ки ӯ қариб аз ҳамаи илмҳои замонаш огоҳ будааст. Забонҳои арабӣ, форсӣ ва дигарҳоро хуб дониста, бо илмҳои фалсафа, ҷуғрофия, нучум, қисман риёзиёт, кимиё, тиб низ хуб шинос будааст. Ӯ мақсади ҳамаи илмҳоро дар беҳтар намудани ҳаёти инсон медонист.

Низомӣ ҳанӯз дар ҷавонӣ ба шеърнависӣ шурӯъ мекунад. Асарҳои аввалини ӯ муваффақияти калон пайдо карда буданд. Низомӣ агарчи ба мартабаи шоири дарборӣ расида бошад ҳам, аммо ӯ ба дарбори ҳукмронон майл нашофт. Аз ин рӯ, дар шаҳри ҷоноҷони худ Ганҷа умр ба сар бурда, соли 1210 вафот кардааст. Мақбараи ӯ ҳам дар ҳамин ҷост.

Низомӣ шоири инсондӯст аст. Ӯ ба воситаи сухани баланд ва дилрабои худ барои дар зиндагӣ барқарор ва устувор шудани адолату инсоф, баробарию бародарӣ тамоми умр мубориза бурдааст. Аз мероси адабии шоир «Хамса», ки дostonҳои «Махзан-ул-асрор», «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мачнун», «Ҳафт пай-

кар» ва «Искандарнома»-ро дар бар мегирад, то давраи мо пурра омада расидааст. Низомӣ ғайр аз «Хамса» девони ашъор низ доштааст, ки аз ин қисмати ашъори ӯ фақат чанд қасида, ғазал ва рубоӣ боқӣ мондааст.

Муҳаббати беҳудуди ин шоири бузург ба инсон дар ҳикояти «**Хайр ва Шар**» низ хеле равшан ифода гардидааст. Ин ҳикоят аз «Ҳафт пайкар» ном достони Низомӣ гирифта шудааст. Дар он дар бораи дӯсти ва рафоқат сухан меравад. Қаҳрамони дoston подшоҳи Эрон — Баҳром дар ҳафт қасре, ки дар ҳар як қаср маликаи мамлакате зиндагӣ мекунад, меҳмон шуда, аз ҳар малика ҳикояте мешунавад. Ҳикояти «Хайр ва Шар»-ро дар қасри шашум ӯ аз маликаи Чин (Хитой) мешунавад. Шоир дар мисоли Шар рафиқи бадрафторро мазаммат намуда, андешаҳои ҷолиби диққати хешро оиди дӯсти ҳақиқӣ пеш меронад.

Низомӣ бо асарҳои ҷовидонии худ барои пешрафти адабиёти классикии тоҷику форс хидматҳои бузург кардааст. Ӯ зиёда аз 800 сол пеш аз ин вафот карда бошад ҳам, ба воситаи асарҳои безаволаш дар тамоми ин давраи дуру дароз дар хотири халқ мебошад.

ХАЙР ВА ШАР

(Аз «Ҳафт пайкар»)

Бонуи Чин зи чеҳра чин бикшод
В-аз рутаб¹ ҷӯйи ангубин² бикшод.
Гуфт: «Вақте зи шаҳри худ ду ҷавон
Сӯи шаҳри дигар шуданд равон.
Ҳар яке дар ҷуволгӯшаи худ
Карда асбоби роҳ тӯшаи худ.

¹ *Рутаб* — хурмо, вале дар ин маврид сухан аз лаби маликаи Чин (Хитой) аст

² *Ангубин* — асал, аммо дар ин ҷо маҷозан ба маънои сухани ширин омадааст

Номи ин Хайру¹ номи он Шар² буд.
 Феъли ҳар як ба ном дархур³ буд.
 Чун буриданд рӯзаке ду-се роҳ,
 Тўшаеро, ки доштанд нигоҳ,
 Хайр мехўрду Шар ниғаҳ медошт,
 Ин ғала медуруд⁴, он мекошт.
 То расиданд ҳар ду дўшодўш⁵,
 Дар биёбоне аз бухор⁶ ба чўш.
 Кўрае чун танўри оташ гарм,
 К-оҳан аз вай чу мум гаштї нарм!
 Гармсерию хушксории бум⁷
 Карда боди шамолро⁸ чу самум⁹.
 Хайр фориғ¹⁰, ки об дар роҳ аст,
 Беҳабар, к-об нест, он чоҳ аст.
 Шар хабар дошт, к-он замини хароб
 Дурие дораду надорад об.
 Машке аз об карда пинҳон пур,
 Дар харита¹¹ нигоҳ дошт чу дур.
 Дар биёбони гарму роҳи дароз
 Ҳар ду метохтанд бо такутоз.
 Чун ба гармї шуданд рўзе ҳафт,
 Оби Шар монду оби Хайр бирафт.

Шар, ки он обро зи Хайр нуҳуфт¹²,
 Бо вай аз хайру шар ҳадис¹³ нагуфт.
 Хайр чун дид: ў зи гавҳари¹⁴ бад,

¹ *Хайр* — нек, нағз, неки, нағзи

² *Шар* — бад, ганда, бади, гандаги

³ *Дархур* — мувофиқ, лоиқ

⁴ *Медуруд* — дарав мекард

⁵ *Дўшодўш* — дўш ба дўш, паҳлу ба паҳлу

⁶ *Бухор* — буғ, ин чо ба маънии гармо

⁷ *Бум* — замин, сарзамин

⁸ *Боди шамол* — боди тарафи шимол, ки салқин аст

⁹ *Самум* — боди гарми бемориовар

¹⁰ *Фориғ* — хотирчамъ

¹¹ *Харита* — дар ин чо ба маънои халта

¹² *Нуҳуфт* — пинҳон кард

¹³ *Ҳадис* — суҳан, гап

¹⁴ *Гавҳар* — маҷозан: гавҳари бад — тинати бад; дили бадхоҳ

Дорад обе дар обгинаи¹ худ,
 Вақт-вақт он рафиқ пинҳонӣ
 Мехӯрад чун раҳиқи райҳонӣ²
 Гарчи дар тоби ташнагӣ месўхт,
 Лаб ба дандон зи лоба³ бармедўхт.
 Ташна дар оби ў назар мекард,
 Обидандоне⁴ аз ҷигар мехўрд.
 То ба ҳадде, ки хушк шуд ҷигараш.
 Бозмонд аз кушодагӣ назараш⁵ ...
 Дошт бо худ ду лаъли оташранг,
 Обдоранда в-обашон бар санг.
 Ҳоли⁶ он лаъли обдор⁷ кушод,
 Пеши он санги обдор⁸ ниҳод.
 Гуфт: «Мурдам зи ташнагӣ, дарёб!
 Оташамро бикӯш ба қатраи об!
 Шарбате об аз он зулоли чу нўш⁹
 Ё ба миннат бибахш ё бифурўш!
 Ин ду гавҳар¹⁰ дар оби хеш андоз,
 Гавҳарамро ба оби худ бинвоз!»
 Шар, ки хашми Худой бод бар ў,
 Номи худро варақ кушод бар ў!
 Гуфт: «Аз санг чашмае матарош,¹¹
 Фориғам¹² з-ин фиреб, фориғ бош!»

¹ *Обгина* — шиша

² *Раҳиқи райҳонӣ* — майи хушбўй

³ *Лоба* — зорӣ, шикоят; лаб ба дандон зи лоба бармедўхт — лаб ба дандон аз ҷигар хўрдан — киноя аз хуни ҷигар хўрдан, саҳт азоб кашидан

⁴ *Обидандон* — номи як ҳалвое, ки ҳозир ҳам тайёр мекунад; обидандон аз ҷигар хўрдан — киноя аз хуни ҷигар хўрдан, саҳт азоб кашидан

⁵ *Бозмонд аз кушодагӣ назараш* — чашмаш сиёҳ рафт, пеши чашмаш торик шуд, чизеро наметид

⁶ *Ҳоли* — зуд, даррав, ҳамон замон

⁷ *Лаъли обдор* — лаъли тоза, пурчило, дурахшон

⁸ *Санги обдор* — киноя аз Шари бераҳм ва сангдил

⁹ *Нўш* — асал; зулоли чу нўш — оби чун асал ширин

¹⁰ *Гавҳар* — ин ҷо маҷозан ҷон, ҷону тан

¹¹ *Аз санг чашма тарошидан* — аз пай коре шудан, ки иҷрои он душвор ё номумкин аст

¹² *Фориғ* — озод; фориғам аз фиреб — аз фиреб дурам; фиреб намехўрам

Медиҳӣ гавҳарам ба вайронӣ,
То ба ободбум бистонӣ¹?
Чӣ ҳарифам, ки ин фиреб хўрам?
Ман зи деводамӣ² фиребтарам!
Нагузорам, ки оби ман бихўрӣ!
Чун ба шаҳр ой, оби ман бибарӣ³!
Он гуҳар⁴ чун ситонам аз ту ба ноз,
К-аз манаш оқибат ситонӣ боз?
Гавҳаре боядам, ки натвонӣ,
К-аз манаш ҳеҷ гуна бистонӣ!
Гуфт Хайр:

«Он чӣ гавҳар аст? Бигўй,
То супорам ба дасти гавҳарчўй!»
Гуфт Шар:

«Он ду гавҳари басар⁵ аст,
К- ин аз он, он аз ин азизтар аст!
Чашмҳоро ба ман фуруш ба об,
Варна з-ин обхўрд⁶ рўй битоб!»
Хайр гуфт: «Аз Худо надорӣ шарм,
К-оби сардам диҳӣ ба оташи гарм?
Чашма гўям, ки хушгубор⁷ бувад.
Чашм кандан, бигў, чӣ кор бувад?
Чу ман аз чашми худ шавам дарвеш⁸,
Чашма гар сад шавад, чӣ суд аз пеш?
Лаъл бистону он чӣ дорам чиз,
Бидиҳам хат ба он чӣ дорам низ⁹.
Чашм бигзор бар ман, эй сарамард,

¹ *Ситондан* — бо зўри гирифтани, кашида гирифтани

² *Деводамӣ* — одами бадқасд, нияташ вайрон, девмонанд

³ *Об* — ин ҷо ба маънии иззат, обрў, оби ман бибарӣ — маро беобрў кунӣ

⁴ *Гуҳар* — гавҳар

⁵ *Басар* — чашм

⁶ *Обхўрд* — обхўрӣ

⁷ *Хушгубор* — хуштаъм, бомаза

⁸ *Дарвеш шудан* — камбағал шудан; аз чашм дарвеш шавам — аз чашм маҳрум гардам, бе чашм монам

⁹ *Маънои мисраъ*: забонхат медиҳам, ки ҳамаи молу мулккам низ аз они туст

Сермехрї макун ба оби сард!¹
 Гуфт Шар: «Ин сухан фасона¹ бувад,
 Ташнаро 3-ин бaсе баҳона бувад!
 Чашм бояд, гуҳар надорад суд²,
 К-ин гуҳар беш аз ин тавонад буд!»
 Хайр дар кори хеш хира бимонд³,
 Оби чашме бар оби чашм фишонд.
 Дид, к-аз ташнагї бихоҳад мурд,
 Ҷон аз ин ҷойгаҳ нахоҳад бурд⁴.
 Дили гармаш ба оби сард фирефт,
 Ташнае кай зи оби сард шигифт⁵!
 Гуфт:
 «Бархезу теғу дашна⁶ биёр,
 Шарбати об сўи ташна биёр!
 Дидаи оташини ман баркаш,
 Оташи ман бикӯш ба оби хуш!»
 Занн⁷ чунон бурд, к-аз чунон таслим
 Ёбад уммедворї аз сари бим⁸.
 Шар, ки он дид, дашна бозкушод,
 Пеши он хоки ташна рафт чу бод,
 Дар чароғи ду чашми ў зад теғ,
 Н-омадаш куштани чароғ дарег!
 Наргисашро⁹ ба теғ гулгун¹⁰ кард,
 Гавҳарашро зи тоҷ берун кард!

¹ *Фасона* — афсона; гапи дурўғ

² *Суд* — фоида

³ *Хира мондан* — ҳайрон мондан, оҷизу нотавон шудан

⁴ *Ҷон бурдан* — халос шудан, саломат мондан; маънои мисраъ:
аз ин ҷо халос шуда наметавонад

⁵ *Шигифт* — сабр кард, худдорї кард

⁶ *Дашна* — ханҷар

⁷ *Занн* — гумон; занн бурдан-гумон бурдан, гумон кардан

⁸ *Маънои байт*: гумон кард, баъди ин гуна сар фуруд овардани
ў Шар аз он нияти даҳшатангезаш метарсад ва он гоҳ умеди об
доданаш пайдо мешавад

⁹ *Наргис* — номи як навъ гули хурду нозук; ин ҷо маҷозан:
чашм

¹⁰ *Гулгун* — гулранг, сурх; гулгун кардан — сурх кардан;
маҷозан: хуншор кардан.

Чашми ташна чу карда буд табоҳ,
 Об нодода, кард ҳиммати роҳ¹.
 Қомаю рахту² гавҳараш бардошт,
 Марди бедидаро тихӣ³ бигзошт.
 Хайр чун рафта дид Шар зи бараш,
 Нашуд огоҳие зи хайру шараш.
 Бар сари хуну хок меғалтид,
 Беҳ, ки чашмаш набуд, ки худро дид!
 Ҳоли хун гар ба чашми худ дидӣ,
 Мурдӣ аз ҳам, чунон битарсидӣ!..

Ба ғайр аз ин, Низомии Ганҷавӣ шеъреро дар насихати фарзандаш Муҳаммад эҷод кардааст, ки аз беҳтарин абёти пандунасихатӣ дар адабиёти форс-тоҷик мебошад:

Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,
 Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
 В — акнун, ки ба чордаҳ расидӣ,
 Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
 Ғофил манишин, на вақти бозист,
 Вақти ҳунар асту сарфарозист.
 Дониш талабу бузургӣ омӯз,
 То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз...
 Чун шер ба худ сипаҳшикан бош,
 Фарзанди ҳисоли хештан бош!..
 Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
 К-он донишро тамои донӣ.

Савол ва супоришот:

1. Чаро номи ин ҳикоят «Хайр ва Шар» гузошта шудааст? Маънои аслии ин номҳоро ба хотир биёред.
2. Хислатҳои неки Хайр аз кадом қор ва суҳанҳои ӯ маълум аст?
3. Сифатҳои бади Шарро номбар кунед.
4. Мазмуни достонро то ин ҷо шифоҳӣ нақл намоед.

¹ *Кард ҳиммати роҳ* — ба роҳаш рафтан гирифт

² *Рахт* — чиз, пӯшок

³ *Тихӣ* — луч, бараҳна

ҲИКМАТҲОИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

ДАР БОРАИ ДӢСТӢ

*Эй гули хушбӯй, агар сад қарн боз ояд баҳор,
Мисли ман дигар набинӣ булбули хушгӯйро.*

Ин мисраъҳо ба шоири ширинкалом Саъдии Шерозӣ мансубанд, ки аз таъби латифу назми дилкаши ӯ ишораест. Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар шаҳри Шероз (Эрони ҷанубӣ) ба дунё омадааст. Давраи кӯдакӣ ва мактабхонии ӯ дар ҳамин шаҳр мегузарад. Вай дар хурдсолӣ аз падар ятим мемонад ва ба ӯ амакҳояш тарбия медиҳанд. Саъдӣ дар хурдсолӣ илмдӯст, кунҷков, зирак ва хушзеҳн будааст. Дар ин бора ӯ дар ҳикоятҳои худ нақл намудааст. Баъди тамомам намудани мактаби ибтидоӣ ба шаҳри Бағдод рафта, дар машхуртарин мадрасаи ин шаҳр, ки Низомия ном дошт, таҳсили илму маърифат менамояд. Дар ин бора худи шоир чунин навиштааст:

Маро дар Низомия идрор буд,
Шабу рӯз талқину тақрор буд.

Аммо аз илми мадраса дида, зиндагии одамони оддӣ ва ҳаёти кишварҳои гуногун бештар диққати ӯро ба худ ҷалб менамуданд. Аз ин рӯ, мадрасаро тамомам накарда, дар дили ӯ хоҳиши сайру саёҳат намудан ва бо чашми худ дидани урфу одат, маданият ва ҳаёти халқҳои гуногун пайдо мешавад. Ӯ бо ҳамин

орзуҳо ба сафари дуру дароз мебарояд. Саъдии Шерозӣ дар давоми сафари 20 солаи худ борҳо дар Арабистон шуда, Африқои Шимолӣ, Фаластину Сурия, тамоми Эрон, Афғонистону Ҳиндустон, Осиёи Марказӣ ва дигар мамлакатҳоро давр мезанад.

Дар ин солҳо, ки ба замони истилои муғул рост меомад, сафар кардан ниҳоят душвор буд. Ў гоҳ пиёда ва гоҳ савора аз байни биёбонҳои сӯзони беобу бегиёҳ ва роҳҳои пурхатари кӯҳсор мегузафт. Ташнаву гурусна шаҳр ба шаҳру деҳа ба деҳа қадам мезад. Ўро мардум имрӯз дар як деҳа бинад, пагоҳ дар деҳаи дигар вомерӯд. Имсол дар ин мамлакат мегашт, аммо соли дигар дар кишвари ҳамсоя пайдо мешуд. Марди беқароре буд, ки гӯё дар як ҷо нишаста наметавонист. Сахтиҳо, азобу машаққатҳои сафарро мардонавор тоб меовард. Донишманди ҷаҳонгард вақте ба шаҳре мерасид, зуд худро миёни мардум мегирифт. Гоҳ дар чорраҳае, баъзан дар пеши масҷид ва гоҳо дар сари бозор одами бисёреро дар атрофи худ ҷамъ намуда, пеши ҳозирон ваъз¹ мегуфт. Ў воизи² оташинсухане буд, ки овози баланд, вале фораму гӯшнавоз дошт. Суханонаш зебою пурмазнун буданд. Ў ба одамон аз хусуси некию бадӣ сухан мекард. Мардумро ба дӯстию рафоқат даъват менамуд. Маслиҳату насиҳат мекард, ки якдигарро озор надиханд, бо ҳам меҳрубон бошанд. Ў насиҳату тавсияҳои худро бобати некию бадӣ, садоқату хиёнат, ростию пастӣ, поктинатию бадрафторӣ бо шеърҳои пурҳикмат, ҳикоятҳои аҷибу ибратангез зеб меод. Ин буд, ки суханони вай мардумро чун оҳанрабо ба худ кашида, ба ҳаяҷон меовард. Ба ростию росткорӣ, некӯкорию некандешӣ ҳидоят менамуд.

Сафарҳои тӯлонӣ Саъдиरो донишманд, ҷаҳонбинии ўро хеле васеъ карданд. Таҷрибаи рӯзгор ва илму донише, ки ў аз халқҳои гуногун ва кишварҳои бисё-

¹ *Ваъз* — суханронӣ, панду насиҳат ба як гурӯҳ мардум

² *Воиз* — ваъзгӯӣ

ре чамъ карда буд, дар асарҳои вай тасвир шудаанд. Фикру ақидаҳои тараққиқпарвари ин адиби бузург дар асарҳои пурқимати ӯ «Бўстон» ва «Гулистон» баёни худро ёфтаанд.

Саъдӣ суханвари бузурги инсондӯст аст. Дар шеъри «**Бани одам аъзои якдигаранд...**» ақидаи инсондӯстии ӯ бо ақидаи иҷтимоӣ, адолатхоҳӣ ва халқпарварии вай пайваста зухур ёфтааст. Ба ақидаи ӯ ҳамаи одамон аз ҷавҳари ягона офарида шудаанд. Саъдӣ инсонро ба аъзои ягона монанд мекунад ва аз дарди яке ба дард омадани ҳамаро исбот намуда, одамони аз андӯҳ ва азобу машаққати дигарон беҳабару бепарворо инсон ҳисоб намекунад. Дар тасаввури ӯ касони бадтинат, муфтхӯр, золим, танпарвару меҳнатгурез, номард одамони дар офариниш бадхоҳ мебошанд. Ӯ хислати неки одамо ро дар дӯстию бародарӣ, рафоқату ҳамдили, меҳрубонию садоқатмандӣ дидааст:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ!

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи айёми кўдакии Саъдӣ маълумот диҳед.
2. Чаро Саъдӣ сафар намуданро ихтиёр кардааст?
3. Суханвари ҷаҳонгард бо суханҳои пурқиматаш мардумро ба чӣ даъват кардааст?
4. Саъдӣ бо кадом роҳ илму дониш ва таҷрибаи зиндагиро омўхтааст?
5. Дар шеъри «Бани одам аъзои якдигаранд...» барои чӣ Саъдӣ офариниши одамро аз як ҷавҳар медонад?
6. Чаро Саъдӣ одамони аз ғаму андӯҳ ва азобу машаққати якдигар беҳабару бепарворо одам ҳисоб намекунад?
7. Шеъри «Бани одам аъзои якдигаранд...»-ро маънидод намуда, онро аз ёд кунед.

Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамиат,
На ҳамин либоси зебост нишони одамиат.
Агар одамӣ ба чашм асту даҳону гӯшу бинӣ,
Чӣ миёни нақши девору миёни одамиат.

* * *

Қаноат тавонгар кунад мардро,
Хабар деҳ ҳариси ҷаҳонгардро!
Мапарвар тан ар марди рою хушӣ,
Ки ўро чу мепарварӣ, мекушӣ.
Хирадманд мардум ҳунар парваранд,
Ки танпарварон аз ҳунар лоғаранд...

* * *

Дўст машмор, он ки дар неъмат занад
Лофи ёриву бародархондагӣ.
Дўст он бошад, ки гирад дасти дўст
Дар парешонҳоливу дармондагӣ.

* * *

Падар, ки ҷони азизаш ба лаб расид, чӣ гуфт?
Яке насиҳати ман гӯш дор, ҷони падар:
Ба дўст, гарчи азиз аст, рози дил макшоӣ,
Ки дўст низ бигўяд ба дўстони дигар.

Савол ва супоришот:

1. Мазмуни шеърҳои болоиро нақл кунед.
2. Вобаста ба ин шеърҳо мазмуни байт ва зарбулмасалҳои зеринро шарҳ диҳед:
 - Ҳамнишине, к-ў латифу комил аст,
Роҳати рӯҳ асту ороми дил аст.
 - Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ.
 - Ҳар кӣ бо расво нишинад, оқибат расво шавад.
 - Аз хубон — шарофат, аз бадон — касофат.
 - Ҳамнишинам беҳ бувад, то ман аз ў беҳтар шавам.
 - Ҳамроҳи касе бош, ки ҳамроҳи ту бошад.
 - Харбуза аз харбуза ранг гирад, ҳамсоя аз ҳамсоя панд.
3. Шеърҳоро аз ёд кунед.
4. Қитъаҳоро маънидод карда, мазмунашро ба дафтаратон нависед.

ПАНДҲОИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Ду кас ранчи беҳуда бурданд ва саъйи бефоида карданд: Яке он ки мол андӯхту нахӯрд ва дигар он ки омӯхту амал накард.

Илм чандон ки бештар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ бувад, на донишманд,
Чорпое, ки бар ӯ китобе чанд.
Он тиҳимағзро чӣ илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?

* * *

Раҳм овардан ба бадон ситам аст бар некон ва
афв кардан аз золимон, ҷабр аст бар мазлумон.

* * *

Ҳар ки бо душманон сулҳ мекунад, сари озори дӯстон
дорад.

Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.

* * *

Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст
шаванд, шармзада набошӣ!

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.
Кунанд ину он хуш дигар бора дил,
Вай андар миён — кӯрбахту хичил.
Миёни ду тан оташ афрӯхтан,
На ақл аст худ дар миён сӯхтан.

* * *

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, ба он монад, ки гов
ронду тухм наафшонд!

Савол ва супоришот:

1. Пандҳои болоӣ ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
2. Пандҳоро маънидод карда, оиди он фикратонро баён кунед.
3. Пандҳоро аз ёд кунед.

ТАВСИФИ ДҶСТӢ ДАР МАСНАВИИ

«МАТЛАЪ-УЛ-АНВОР»-И

АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ

Яминуддин Абулҳасан Хусрави Деҳлавӣ яке аз бузургтарин шоирони форсизабони Ҳиндустон мебошад. Ӯ соли 1253 дар Патёли ном мавзеи Ҳиндустан шимоли таваллуд ёфтааст. Падари вай Амир Сайфуддин Муҳаммад аз шаҳри Кеш (Шаҳрисабзи ҳозира) буда, ҳангоми истилои муғул ба Ҳиндустон ҳичрат кардааст. Вай аз давраи кӯдакӣ ба омӯзиши илму фан машғул гардида, дар шоирӣ низ зуд ном мебарорад.

Амир Хусрави Деҳлавӣ аз худ панҷ девони ашъори лирикӣ, ки ғазал, қасида, рубоӣ, қитъа ва тарҷеъбандҳои ӯро дар бар мегиранд, як девони алоҳидаи ғазалиёт, дostonҳои «Қирон-ус-саъдайн», «Мифтоҳ-ул-футӯҳ», «Дувалронӣ ва Хизрхон», «Нӯҳ сипеҳр», «Туғлуқнома», «Хамса» — иборат аз 18 ҳазор байт ва дostonҳои «Матлаъ-ул-анвор», «Ширин ва Хусрав», «Маҷнун ва Лайлӣ», «Оинаи Искандарӣ» ва «Ҳашт биҳишт», асари насрии «Ҳазоин-ул-футӯҳ» ва дигарҳоро боқӣ гузоштааст.

Амир Хусрави Деҳлавӣ соли 1325 аз олам даргузаштааст.

Маснавии «Матлаъ-ул-анвор»-и шоир соли 1299 навишта шуда, дорои 3310 байт мебошад. Дoston аз муқаддимаву хотима ва бист мақола (боб) иборат аст ва оид ба фазилати ишқ, иттифоқ ва дӯстӣ, адолату саховат, илму одоб, ҳаё, нигоҳ доштани ғазаб, роздорӣ, ғанимат будани айёми ҷавонӣ барин масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ баҳс мекунад. Мақолаи нӯҳум дар боби рафоқат ва дӯстӣ буда, шоир оиди интиҳоби дӯст, сифатҳои рафиқи нек, садоқат ва вафодорӣ дар

дўстї фикру андешаҳои ҷолиби диққатро пеш ронда-аст.

Амир Хусрав дўстиеро ҳақиқї мешуморад ва арзиш медиҳад, ки он умрбод ва абадї бошад. Ў дўстиеро, ки муваққативу гузарон аст, беҳудаву беарзиш ҳисоб карда, барои тасдиқи бадеии ин нукта чанд мисоли ҳаётиро меорад.

Дўстї бо касе, ки қоидаву қонуни дўстї ё ба қавли шоир адаби онро намедонад ва ҳаққи «суҳбати ёрон»-ро намешиносад, ҳақиқї ва пойдор буда наметавонад. Нодону беақл («бемағз»), бадхўву бадхулқ, сифлаву нокас, дурўяву мунофиқ, нисбати ёрон бевафо, оне ки дар пешат аз ту шоду вале пас аз ту ёде надорад, лоиқи дўстї нестанд. Дўстии ҳақиқию самимї танҳо аз муносибату муомила ва суҳбату ҳамнишинї бо одамони асил ва шиносандаи «ҳаққи суҳбати ёрон», вафодору якрў, некхўву нексиришт ба вуҷуд меояд. Аммо дар ҳаёт шинохтани чунин дўсти ҳақиқї ва фарқ кардани ў аз дўсти қалбакї хеле душвор аст. Ин душворї аз ҳамин ҳам аён аст, ки каси сазовори дўстї ва умуман, инсони асил аз саломаш шинохта намешавад. Ягона маҳаки шинохтани дўсти ҳақиқї пеш омадани сахтию душворї дар зиндагї аст. Маҳз дар ҳамин гуна мавридҳо каси аҳл аз ноаҳл, дўсти ҳақиқї аз дўсти сохта шинохта ва фарқ карда мешавад. Дўсти ҳақиқї он аст, ки чи дар шодию хушиҳо ва чи дар лаҳзаҳои ғаму кулфати ту шарикӯ ҳамдам аст. Чунин дўст на дар гуфтор, балки дар қору амал бо ту ёр аст, ранчи туро мекашад, на ин ки аз дўстии ту ғаразҳое дорад, яъне барои худ манфиат мечўяд. Одами дун (нокас) бошад, ба сари дастархонат нишаста ва аз нонат шикам сер карда, барои андак манфиати худ ҳатто тайёр аст ба ҷонат қасд кунад. Зеро нокас (сифла) ва ҳасудхўр роҳати дигаронро намехоҳанд, ба осоиш ва комёб шудани дигарон онҳоро нороҳат мекунанд. Бинобар ин онҳо доимо ба фитнаҷўї ва бадгўиву бадкорї бар зидди ту ҳастанд.

Барои мустаҳкам ва пойдор мондани дӯсти бояд худи одами чӯёи дӯст низ соҳиби фазилатҳои баланди инсония ахлоқӣ бошад. Каси дӯстгир баробари соҳиббудан ба фазилатҳои ахлоқии некхӯй, вафодорию садоқат, шинохтани ҳаққи суҳбати дӯстон бояд боз як қатор дигар хислатҳои нек дошта бошад. Яке аз ин хислатҳо оқилию хирадмандист.

Бинобар талқини Амир Хусрав, дар нишасту суҳбатҳои дӯстон бояд онҳоро аз донишу маърифати худ баҳравар гардонад, то онон низ ба туфайли ин нишастҳо ба камолоти маънавий расанду хирадманд шаванд. Дар ин маврид шоир аҳли суҳбатро ба парҳез аз худнамоӣ, вазнинӣ наовардан ба ҳамнишинон ва танг накардани онҳо даъват менамояд ва барои таъкиди ин маънӣ образҳои шеърӣ муносибе меорад: дар суҳбат на чун оҳангар, ки аз дуду шарори оташгоҳ ба ҳама озор мерасад, балки мисли аттор бояд буд, ки бо хушбӯйҳои худ димоғу ҷомаи одамони гирду пешаш муаттар месозад.

Умуман, барои тариқи дӯсти варзидан одамияти баланд лозим аст. Ба ақидаи шоир одаме (мардум), ки одамай (мардумӣ) надорад, дев аст. Ҳамин одамият боиси устувору пойдор мондани дӯсти мегардад. Ҳамин одамият аст, ки касе агар бо гардиши фалак аз миёни дӯстону наздиконаш ба мартабаю пояи баланде расад, ўро намегузоранд, ки аз дӯстону қаринони деринаи худ рӯй гардонад, ба такаббур дода шуда ҳамсуҳбатони содиқашро фаромӯш кунад. Ба ҳар ҳол шоир ба «поябаландон» дур будан аз чунин хислатҳои нораворо талқин намудааст. Ба назари ў касе, ки мартаба ёфтааст, на танҳо ёрони дерини худро фаромӯш накунад, балки бештар ба ҳамсуҳбатии одамони дарвешу бенаво майл кунад, камоли одамият хоҳад буд.

Аммо афсӯс, ки дар зиндагӣ одамоне ёфт мешаванд, ки ба ҷоҳу сарват, мансабу боигарӣ расида, такаббур пайдо мекунанд ва ба ин иллат аз дӯстону ҳамнишинони деринаи худ дурӣ меҷӯянд, онҳоро фаромӯш мекунанд. Амир Хусрав ба ҳаёти шахсии худ

муроҷиат намуда, ҳамин гуна бевафоии баъзе наздикони пешинаашро нисбати худаш бо дарду алам ёдовар шудааст.

Матни мухтасари ҳамон мақолаи «Матлаъ-ул-анвор»-и Амир Хусрав ин аст:

ГУФТОР ДАР ФАЗИЛАТИ АДАБ

Дўстие бояд аз он гуна ҷуст,
К-он абадуддаҳр¹ бимонад дуруст.
Ҳамдамие, к-аш на дароз аст умед,
Ҳамчу хизоб² аст ба мўйи сапед...
Ҳар кӣ ҳақи суҳбати ёрон шинохт,
Умр ҷуз андар раҳи эшон набохт.
Дўст мағў он, ки зи ҳампўсти
Бознадонад адаби дўсти.
Писта бувад ёри вафодори нағз,
К-ў бувад оганда³ лаболаб зи мағз.
Он ки чу хурмост, рафиқаш махон,
К-ўст бурун мағзу дарун устухон.
Бо кеҳу меҳ⁴ суҳбат аз ин сон гузин⁵,
К-аз ту хирадманд бувад ҳамнишин.
Чанд чу оташгаҳи оҳангарон,
Дуду шароре диҳӣ аз ҳар карон?
Бош чу аттор, ки паҳлўйи ў,
Ҷома муаттар шавад аз бўйи ў.
Одами аз хўи накў х(в)-аш бувад,⁶
Хас ҳама ҷо дархури оташ бувад...
То туй, аз рўи ту бошанд шод,
Чун ту шудӣ, беш наёранд ёд...
Ҳар кӣ саломе кунат, ёр нест,
Ҳар садаферо дури шаҳвор нест.
Чун натавон ёфт дар ин рўзгор

¹ *Абадуддаҳр* — ҳамеша, ҷовидон

² *Хизоб* — ранги сиёҳ

³ *Оганда* — пур

⁴ *Кеҳу меҳ* — хурду калон, ҳама, ҳамаи одамон

⁵ *Гузин* — интихоб намудан

⁶ *Х(в)аш бувад* — хуш бувад

Ёр, ки ўро битавон гуфт ёр...
Ёри қаҷандеша бувад қаҷнишон,
Хоҳ ту бар чашм чу абрў нишон...
Гар шумарӣ дўст, касеро шумор,
К-ў бувад андар ғаму шодит ёр.
Дўст, ки дар шодиву ғам нест дўст,
З-ў чӣ шавӣ шод, ки худ ғам ҳам ўст.
Ёр чу дар кор набошад, ғам аст,
Кор, ки беёр барояд, кам аст.
Ёри ғаразчўй фаровон бувад,
Он, ки кашад бори ту, ёр он бувад.
Иззати боз аст зи баҳри шикор,
В-ар на ҳама мурғ бувад тўъмахор...
Дил, ки ба пайванд накўшад, бидўз,
Ёр, ки дилсўз набошад, бисўз.
Хотири бесўз бувад пурхарош,
Мардуми пурсўз бувад меҳрпош.
Ёр чунон бош, ки номат баранд,
Бўйи саломат ба саломат баранд.

Тарки ҷафо кун, ки чу ширин бувад,
Номи ту дебочаи таҳсин бувад.
Майли касе кун, ки сафое дар ўст,
Не гули рангин, ки намое дар ўст.
Оина (он) беҳ, ки зи оҳан кунанд,
Зар нашавад гарчи, ки равшан кунанд.
Майли ту ҳарсў, ки ба пайванд тохт,
Одамӣ аз дев бибояд шинохт.
Дун, ки шикам сер зи нонат кунанд,
Баҳри ҷаве қасд ба қонат кунанд.
Тухми такаббур мафишон синаро,
Пушт мадеҳ суҳбати деринаро,
Майл ба ҳамсуҳбати дарвеш кун,
Аз дигарон пурсиши ў беш кун.
В-он ки бувад нақши муродаш ба даст,
Пурсиши он худ бикунад ҳар ки ҳаст.

Чашм бар ў неҳ, ки муродеш нест,
 В-аз ҳама сў чашми кушодеш нест.
 Он, ки алайкум набигўяд тамом,
 Беҳ ки саломаш накунам, в-ас-салом.
 Кўҳ, ки санг аст, сухан кам кунад,
 Гар ту саломаш кунӣ, ў ҳам кунад.
 Он ки нагўяд ба саломат ҷавоб,
 Санг беҳ аз вай ба тариқи савоб...
 Ҳар кӣ ба тангӣ кунад аз ту гурез,
 Ту ба фарохиш¹ равон кун, ки хез!
 Майли касе кун, ки вафоят кунад,
 Ҷон сипари тири балоят кунад.
 Баҳри чунин дўст, ки ҷонӣ бувад,
 Дўстии ҷон зи гаронӣ бувад...
 Ёр тавон ёфт ба гетӣ² базе,
 Лек вафодор наёбӣ касе.
 Суҳбати ў кун, ки ба сидку сафост,
 Домани ў гир, ки з-аҳли вафост.

Ҳафт сол муқаддам 750-солагии зодрӯзи Амир Хусрави Деҳлавӣ бо тантана ҷашн гирифта шуд. Эҷодиёти ў аз ҷониби хонандагони сершумор бо шавқу ҳаваси зиёд мутолиа карда мешавад.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагинома ва мероси эҷодии Амир Хусрави Деҳлавӣ маълумот диҳед.
2. Достони «Матлаъ-ул-анвор» дар бораи кадом масъалаҳо баҳс мекунад?
3. Шоир дар боби интихоби дўст чӣ маслиҳат медиҳад?
4. Барои чӣ шоир «Ёри қаҷандеша бувад қаҷнишон» мегўяд? Ин фикри шоирро шарҳ диҳед.
5. Шоир бо кадом одамон дўстӣ намуданро маслиҳат медиҳад?
6. Байтҳои дилнишини дostonро аз ёд кунед.

¹ *Ба фарохиш равон кардан* — ба эътибор нагирифтани, аз баҳраш баромадан

² *Гетӣ* — олам, дунё

ТАЪРИФИ ДҶСТӢ АЗ НАЗАРИ

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ соли 1321 дар шаҳри Шерози Эрон ба дунё омадааст. Номи шоир Шамсиддин Муҳаммад ва Ҳофиз тахаллуси ӯ мебошад. Сабаби «Ҳофиз» тахаллус гирифтани шоир он аст, ки ӯ Куръони Каримро аз ёд медонист ва онро хуб тиловат менамуд. Падари вай Муҳаммад аслан аз шаҳри Исфаҳон буда, бо корҳои хунармандӣ ва савдо ба Шероз омада, дар он ҷо доимӣ истиқомат карданро ихтиёр карда, дар ин шаҳр оила ташкил медиҳад ва дар дӯкони баззозӣ кор мекунад. Падари Ҳофиз зуд вафот мекунад. Савдогари доро набудани падари Ҳофизро аз он ҳам фаҳмидан мумкин аст, ки оилаи ӯ баъд аз тақсими мероси нокироӣ зуд парешон мегардад. Шамсиддин Муҳаммади хурдсол бо модараш мемонад ва маҷбур мегардад, ки дар ҳаёт мустақилона ба худ роҳ кушояд. Ӯ дар нонвойхонае шогирд истода, бо нон ва хамиртурушфурӯшӣ машғул мешавад. Азбаски Куръонро аз ёд медонист, қуръонхонӣ яке аз манбаъҳои даромади ӯ мегардад. Ҳамзамонони шоир нақл кардаанд, ки Ҳофиз ҷавон бозёфти худро ба се қисм тақсим мекардааст: барои зиндагонии худ ва модараш; барои хароҷоти мактаб; барои хайру саховат ба бечораю бенавоён.

Ин нақл гувоҳӣ медиҳад, ки Ҳофиз аз ҷавонӣ меҳнатдӯст ва ғамхору меҳрубони модар буда, бо меҳнати шахсӣ ва азобу кулфатҳои зиндагӣ таҳсили илм

намудааст, шахси раҳмдил, боинсоф ва дасткушод будааст. Ҷ соли 1390 вафот кардааст.

Ҳофиз аз айёми ҷавонӣ то дами марг ғазалҳои дилнишин гуфтааст. Дар шеърҳои дар бораи дӯстию бародарӣ хеле суҳанҳои қиматбаҳо гуфта шудаанд. Қадри дӯст ва дӯстӣ, алалхусус, дар он ҷамъияте равшан аён мегардад, ки дар он нобаробарӣ, адоват, ифво ва тухмат ҳукмрон бошад. Ҳофиз ин хислати ғайриинсонии замони худро маҳкум карда, мартабаи бузурги дӯст ва дӯстиро ба он муқобил гузоштааст:

Боғи биҳишту сояи тӯбию қасри ҳур,
Бо хоки кӯйи дӯст баробар намекунам.

Ғазали «**Дарахти дӯстӣ биншон...**» яке аз ғазалҳои машҳуртарини Ҳофиз мебошад. Бахусус байтҳои якум, сеюм ва панҷуми ин ғазал вирди забони мардуми соҳибзавқ гаштаанд. Зеро дар онҳо мазмунҳои олиии ҳақимона дар шакли зебои ҳайратангез ифода ёфтаанду онҳо олитарин хислатҳои инсониро, аз қабилӣ дӯстиву рафоқат, ғанимат дониستاني суҳбати ёрону бародарон, ғанимат шуморидани лаҳзаҳои гуворои умр тарғибу талқин намудаанд.

Шоир дӯстиро ба дарахти пурсамаре монанд мекунад, ки ҳосили он одамро ба орзуҳои нек ҳидоят менамояд. Аз ин рӯ, шоир инсонро дар зиндагӣ барои ба қадри дӯстию бародарӣ расидан даъват мекунад. Дӯстӣ одамро ба муттаҳидӣ, якдилӣ водор намуда, ба онҳо фитрату нерӯи азим мебахшад, онҳоро ба иҷрои корҳои нек раҳнамун месозад. Шоир дар муқобили ин андешаҳо таклиф мекунад, ки ниҳоли душманиро аз буну беҳаш бояд канд. Ба нашъунамои ин ниҳоли ранҷовар набояд роҳ дод! Зеро он азобу шиканҷаовар аст. Душманиро ҳам дар ибтидои ба вучуд омаданаш барҳам додан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Шабҳое, ки дар суҳбати дӯстону ёрон мегузаранд, басо пурқиматанд. Онҳоро ғанимат донистан зарур аст. Зеро онҳо даргузар буда, абадӣ намебошанд. Баъди

зиндагии мо ҳам гардун базе гардиш мекунад, шабҳо ва рӯзҳо якдигарро иваз мекунанд. Хулоса, ҳар як шабу рӯз нотакрор аст. Онҳо лаҳзаҳои пурқимати умри мо мебошанд. Пас онҳоро ғанимат донистан, ба қадри онҳо расидан зарур аст. Шоир чунин мегӯяд: Эй дил, ту ҷавониرو ҷустуҷӯ кун, ҷавониро хоҳон бошу аз пайи хушиҳои он шав! Ин айёми нотакрори умрро ғанимат шумор. Зеро дар ин дунёи гузарон ҳар сол тағйироти кулӣ дида мешавад. Яъне, як насл мераваду ба ҷояш насли дигар меояд. Ба ин маънӣ, дар гулшани муаттар насрин агар сад гул шукуфта бор орад, боз ҳазорҳо булбулро ба гулшан ҳам даъват месозад. Шоир ин маъниро бо кинояҳои дилкаш ба қалам гирифтааст.

Дар ғазали дигари Ҳофизӣ Шерозӣ «**Ёрӣ андар кас намебинем...**» шикоятҳои ӯ дар бораи дар замони зиндагиаш паст шудани арзиши ахлоқи ҳамида, канда шудани торҳои меҳру муҳаббат, осеб дидани қалъаи дӯстию рафоқати байни инсонҳо тасвир шудааст. Бунёди ин шеър ба саволҳо асос ёфтааст. Шоир ба воситаи онҳо нуқсонҳои рӯзгори замонашро ошкор мекунад. Махсусан, шоир дар байтҳои якум, сеюм ва панҷум аз кам шудани дӯстию рафоқати байни инсонҳо чуқур ба андеша рафтааст. Ӯ мегӯяд, ки ёриву дӯсти дар касе намонд. Ба дӯстону ёрон чӣ шуд, ки онҳо иттифоқ нестанд? Аз кай дӯсти ба охир расид, дӯстонро чӣ ҳодиса пеш омад, ки онҳо чунин бемеҳру мурувват гардиданд. Имрӯз касе гуфта наметавонад, ки фалон дӯст намунаи ибрати дӯстиву рафоқат аст, бо садоқатмандии худ нисбати дӯшташ вафодор мебошад. Чӣ шуд, ки на ҳақшинос сухани ҳақ мегӯяду на аз ёрони садоқатманд хабаре ҳаст? Дар гузашта ин тавр набуд-ку? Дар шаҳрҳои ин диёр одамоне зиндагӣ мекарданд, ки бо ҳам дӯстони меҳрубон буданд. Афсӯс, ки ҳоло дар ин мамлакат на шахси меҳрубоне мондаасту на подшоҳи меҳрпарваре.

Ғазалиёти хушоҳанг, хонданбоб ва пурҳикмати Ҳофизӣ Шерозӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Он асрҳо боз дар ғанӣ гардонидани маънавиёти мардум хидмат карда меояд.

ДАРАХТИ ДҶСТӢ БИНШОН...

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранҷи бешумор орад.
Чу меҳмони хароботӣ¹, ба иззат бош бо риндон²,
Ки дарди сар кашӣ, ҷоно, гарат мастӣ хумор орад.
Шаби суҳбат ғанимат дон, ки баъд аз рӯзгори мо
Басе гардиш кунад гардун³, басе лайлу наҳор⁴ орад.
Иморидори⁵ Лайлиро, ки маҳди⁶ моҳ дар ҳукм аст,
Худоро, дар дил андозаш, ки бар Маҷнун гузор орад.
Баҳори умр хоҳ, эй дил, вагарна ин чаман ҳар сол
Чу насрин⁷ сад гул орад бору чун булбул ҳазор орад.
Худоро, чун дили решам қароре баст бо зулфат,
Бифармо лаъли нӯширо, ки зудаш бо қарор орад.
Дар ин боғ аз Худо хоҳад дар ин пиронасар Ҳофиз,
Нишинад бар лаби ҷӯеву сарве дар канор орад.

ЁРӢ АНДАР КАС НАМЕБИНЕМ...

Ёрӣ андар кас намебинем, ёронро чӣ шуд?
Дӯстӣ кай охир омад, дӯстдоронро чӣ шуд?
Оби ҳайвон⁸ тирагун шуд, Хизри фаррухпай кучост?
Хун чакид аз шохи гул, абри баҳоронро чӣ шуд?
Кас намегӯяд, ки ёре дошт ҳаққи дӯстӣ,
Ҳақшиносонро чӣ ҳол афтод, ёронро чӣ шуд?
Лаъле⁹ аз кони мурувват барнаёмад, солҳост,

¹ *Харобот* — майкада, майхона

² *Ринд* — аҳли харобот, шахси озодфикр, бебок, бепарво нисбат ба аҳли шариат

³ *Гардун* — дунё, олам

⁴ *Лайлу наҳор* — шабу рӯз

⁵ *Иморидор* — барандаи тахти равон, қачова

⁶ *Маҳд* — гаҳвора, тахт, маснад

⁷ *Насрин* — гули сафеди хушбӯй

⁸ *Оби ҳайвон* — оби ҳаёт, оби зиндагӣ

⁹ *Лаъл* — санги қиматбаҳои сурхи дурахшон

Тобиши хуршеду саъйи боду боронро чӣ шуд?
Шаҳри ёрон буду хоки меҳрубонон ин диёр,
Меҳрубонӣ кай сар омад, шаҳриёронро¹ чӣ шуд?
Гӯйи тавфиқу каромат дар миён афгандаанд,
Кас ба майдон дарнамеояд, саворонро чӣ шуд?
Сад ҳазорон гул шукуфту бонги² мурге барнахост,
Андалебонро³ чӣ пеш омад, ҳазоронро чӣ шуд?
Зӯҳра созе хуш намесозад, магар удаш бисӯхт?
Кас надорад завқи мастӣ, майгусоронро чӣ шуд?
Ҳофиз, асрори Илоҳӣ кас намедонад, хамӯш!
Аз кӣ мепурсӣ, ки даври рӯзгоронро чӣ шуд?

САБО, АГАР ГУЗАРЕ АФТАДАТ...

Сабо, агар гузаре афтадат ба кишвари дӯст,
Биёр нафҳае аз гесӯи муанбари дӯст.
Ба ҷони ӯ, ки ба шукрона ҷон барафшонам,
Агар ба сӯи ман орӣ паёме аз бари дӯст.
В-агар чунон, ки дар он ҳазратат набошад бор,
Барои дида биёвар губоре аз дари дӯст.
Мани гадову таманнои васли ӯ? Ҳайҳот!
Магар ба хоб бубинам хаёли манзари дӯст!
Дили санавбариям ҳамчу бед ларзон аст,
Зи ҳасрати қаду болои чун санавбари дӯст.
Агарчи дӯст ба чизе намехарад моро,
Ба оламе нафурушем мӯе аз сари дӯст.
Чӣ бошад, ар шавад аз банди ғам дилаш озод,
Чу ҳаст Ҳофизи мискин гулому чокари дӯст.

РУБОЙ

Эй дӯст, дил аз ҷафои душман даркаш,
Бо рӯйи накӯ шароби равшан даркаш!
Бо аҳли ҳунар гӯйи гиребон бикшо,
В — аз ноаҳлон тамом доман даркаш!

¹ Шаҳриёр — подшоҳ

² Бонг — фарёд, овоз, садо

³ Андалеб — булбул

Савол ва супоришот:

1. Ҳофизӣ Шерозӣ дар бачагӣ ва ҷавонӣ бо чӣ кор машғул шуда будааст?
2. Ҳофизӣ ҷавон даромади меҳнатиашро ба кадом корхона сарф менамуд?
3. Шоир дар ғазали «Дарахти дӯстӣ биншон...» дар бораи дӯстӣ ва бародарӣ чӣ мегӯяд?
4. Шоир дӯстиро дар байтҳои ҷудоғонаи ғазали «Ёри андар кас намебинем...» чӣ гуна маънидод мекунад?

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ КИНОЯ

Киноя калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш сухани нӯшида мебошад. Дар илми адабиётшиносӣ он санъате мебошад, ки гӯянда як маъниро тамоман ба маънии дигар, ки мантиқан ва ташбеҳан бо ҳам наздиканд, ифода мекунад. Киноя дар эҷодиёти классикон ва адибони ҳозираи тоҷик бисёр мушоҳида мешавад. Масалан, дар ғазали «Дарахти дӯстӣ биншон...»-и Ҳофизӣ Шерозӣ баҳори умр киноя аз ҷавонӣ; ҷаман — киноя аз рӯзгор, дунё; насрину гулу булбул — киноя аз инсонҳо; лаъли нӯшин — киноя аз лаби ширин; сарв — киноя аз духтари зебо мебошад.

Савол ва супоришот:

1. Киноя чист? Кинояҳоеро, ки дар ғазали «Ёри андар кас намебинем..» ифода ёфтаанд, шарҳ диҳед.
2. Беҳтарин мисраъҳои ғазалҳои Ҳофизро ба дафтаратон навишта гиред ва аз ёд кунед.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ВАССОФИ ДЎСТӢ

*Дўстиро чустучў дорем мо,
Аз амонӣ гуфтуғў дорем мо.*

Ин байт ба қалами маҳбубтарин ва машҳуртарин шоири халқи тоҷик Мирзо Турсунзода мансуб мебошад. Дар Тоҷикистон касе нест, ки эҷодиёти ӯро надонад ва шеърҳояшро аз ёд нахонад. Шеърҳои достонҳои ӯ, ки хеле пурмазмун ва ҳаяҷонбахш мебошанд, ақлу хирад ва таъби баланди халқро ифода мекунанд. Бисёр байтҳои шоир ба зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои халқӣ табдил ёфтаанд:

Хонаи мо он қадар ҳам дур нест,
Гарчи дар чашми шумо манзур нест.

* * *

Аз замин нонрезаҳоро чида мемолам ба чашм
Нони гарми меҳнатиро дида мемолам ба чашм.

* * *

Ошён гар мегузори, дар дили инсон гузор
Аз раҳи меҳру вафову аҳди бепоён гузор.

Мирзо Турсунзода соли 1911 дар деҳаи Қаратоғи водии Ҳисор дар оилаи усто Турсуни дуредгар ба дунё омадааст. Давраи кӯдакӣ ва наврасии ӯ бо ма-

шаққатҳои зиёд гузаштааст. Аммо донишомӯзи, мутолиаи китоб аз машғулиятҳои дӯстдоштаи ӯ буданд. Минбаъд ӯ бештар ба шеърӯ адабиёт шавқу ҳавас пайдо мекунад ва дар ин соҳа истеъдодаш медурахшад. Таърих, ҳаёт ва табиати фусункори Тоҷикистон, шодӣ ва меҳнати мардумони он, фикр ва орзуву омили халқи ин кишвар дар эҷодиёти ӯ ҷилвагар шудаанд. Ба ин тариқ, шеърҳои торафт болатофат ва шавқангезтар гардиданд. Ӯ яке аз бузургтарин шоирони замонаш мегардад.

Мирзо Турсунзода инсонӣ соҳибдил, марди бузург ва хирадманд буд. Ӯ ҳам дар шоирӣ, ҳам дар вазифаҳои давлатию ҷамъиятӣ ба мартабаҳои баланд расида буд. Аз соли 1946 то поёни умраш сарвари Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Ӯ лауреати мукофотҳои давлатию байналхалқӣ, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон буд. Мирзо Турсунзода арбоби бузурги ҷамъиятии дар миқёси ҷаҳон шинохташудае буд. Ӯ яке аз ташаббускорони таъсиси ташкилоти якдили кишварҳои Осиё ва Африқо ба шумор мерафт.

Офаридаҳои Мирзо Турсунзода чун дурдонаҳои гаронбаҳо ба ганҷинаи маданияти маънавии халқи тоҷик ва тамоми башарияти тараққипарвар дохил шудаанд. Ин адиби маъруф бо фаъолияти пурсамари эҷодӣ ва афкори адабӣ эстетикӣ худ дар ҷараёни инкишофи адабиёти тоҷик нақши пурҷилое гузошт. Ӯ ҳамчун шахси заковатманд, дорои маърифати баланд, донандаи мероси фаровони адабии халқи худ нисбат ба зиндагӣ ва эҷоди бадеӣ назари ниҳоят васеъ дошт.

Мирзо Турсунзода соли 1977 аз олам ҷашм пӯшидааст.

Мирзо Турсунзода интернационалист (байналмилал)-и комиле буд, ки ӯро худи ҳаёт, тарзи зиндагӣ ва идроки амиқи қувваю иқтисодӣ дӯстии халқҳо ба ин дараҷа расонидааст. Аз ин рӯ, аз эҷодиёти ӯ асарҳо дар бораи халқҳои ўзбек, рус, украин, қазоқ ва дигар-

ҳо, бузургдошти дўсти ва бародарии тамоми миллат-ҳо, тасвири ҳаёти мамлакатҳои Шарқи хориҷи рав-шан ба назар мерасанд.

Шеъри «Дўстонро гум макун» беҳтарин офари-даи бадеии шоир дар мавзӯи дўстию бародарӣ ме-бошад. Дар он шоир одамонро ба эҳтиёт намудани дўсти даъват карда, дар ҷаҳон бе дўст зиндагонӣ карданро коре маҳол мешуморад. Дар баробари ин дар масъалаи фарқ карда тавонистани дўсти ҷонӣ аз дўсти номехрубон маслиҳати хирадмандона ме-диҳад.

ДЎСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ дўстонро гум макун,
Дўстони мехрубонро гум макун.

Дар ҷаҳон бе дўст будан мушкил аст,
Мушкилосонкун касонро гум макун.

Дўстро аз дўст, ҷонам фарқ кун,
Дўсти пайванди ҷонро гум макун.

Чашмаи илҳоми мо халқасту бас,
Халқи машҳури ҷаҳонро гум макун.

Зиннати боғ аз гули хандон бувад,
Мисли гул хандонлабонро гум макун.

Дўст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.

Халқи олам дўст бо мо гаштааст,
Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун.

Савол ва супоришот:

1. Барои чӣ Мирзо Турсунзодаро шоири маҳбуб ва машҳури халқи тоҷик ҳисоб мекунанд?
2. Дар бораи эҷодиёт ва хислатҳои инсонии шоир маълумот диҳед.
3. Дар шеъри «Дӯстонро гум макун» шоир гум накардани кадом дӯстонро талқин мекунад?
4. Шеърро аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ШЕЪР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Шеър калимаи арабӣ буда, бо калимаҳои шуур, шоир ҳамреша мебошад. Маънои луғавии он дарёфттан, донистан ва маърифати чизҳои нафис аст. Дар адабиёт суханеро, ки вазну қофия ва маъноии борик дорад, шеър мегӯянд. Офарандаи шеърро шоир меноманд. Шоир фикрҳои дақиқ ва маъноҳои тозаро оид ба ҳаёти инсонӣ бо ҳиссу ҳаяҷон ва латофату назокати суханварӣ дар шеър ифода менамояд. Барои завқи бадеӣ бахшидани шеър онро бо тавсиф, ташбеҳ, маҷоз, муболиға ва дигар воситаҳои тасвиру санъатҳои адабӣ зеб медиҳанд.

Шеър аз сухани оддӣ, ки бо наср ифода меёбад, фарқ мекунад. Шоир дар шеър ба таносуби муайяни садоҳо эътибор медиҳад. Оҳанги таъсирбахши шеър ба тӯфайли таркиби пораҳои мустақили ибораҳо дар мисраъ ба даст меояд. Мувофиқи вазну зарбҳои овозӣ ва мавзунӣ шакли сухани дилкашу оҳангдорро мегирад. Дар бораи шеър Абӯалӣ ибни Сино чунин гуфтааст: «Шеър сухане аст ҳаёлангез, ки аз ақволи (қавли-гуфтори санҷидаи) мавзун ва мутасовӣ (мутасовӣ — бо ҳам баробар) сохта шудааст...». Аз ин рӯ, шеър аз азал зодаи эҳсосу эҳтирос буда, асоси онро образнокӣ ташкил медиҳад. Ба тӯфайли образнокӣ шеър пурмазмун гардида, нафосату фасоҳат пайдо мекунад, ба хонанда лаззат ва таъсири эмотсионалӣ (эҳсосӣ) мебахшад.

Навиштани шеъри пурмазмуну хушоҳанг ва образ-
ҳояш рангоранг кори осон нест. Санъаткорони сухан
дар ҷараёни офаридани шеъри асил мавҷудияти азобу
машаққатҳои зиёдро борҳо таъкид кардаанд. Зеро шеъри
воло аз танӯри сӯзони дилу ҷони эҷодкораш берун
мешавад. Ин сӯзу гудози эҷодиро Мирзо Турсунзода
дар шеъри «Шоиро!» бо эҳтироси баланд ин тавр ба
тасвир гирифтааст:

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас макун аз оташи сӯзон ҳазар!

Сӯхтан пӯлоду оҳан офарад,
Аз шарора тоза гулхан офарад.

Пурҳарорат гар намешуд офтоб,
Зиндагӣ мегашт аз сармо хароб,

Бе ҳарорат санг буду дил набуд,
Дилкушою пурсафо манзил набуд.

Бе ҳарорат не дамидан буд расм,
Не шукуфтан, не расидан буд расм.

Бе ҳарорат дар лабонат ханда нест,
Хандаи чун машъали тобанда нест.

Шоиро, аз сӯхтан ҳаргиз манол,
Сӯхтанро дӯст медорад висол.

То насӯзӣ, сохтан мушкил бувад,
Дил ба ҷонон бохтан мушкил бувад.

Шеър ҳам бояд занад фавворе,
Аз танӯри дил чу оташпоре.

Сар занад аз дил, ба дил коре кунад,
Нармтар сангин дили ёре кунад.

Ёр донад, ки чӣ бошад сӯхтан,
Дар вафодорӣ сабақ омӯхтан.

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас, макун аз оташи сӯзон ҳазар!

ҶОНИБЕК ҚУВНОҚ

«АГАР ЁРОНИ ТУ БЕШАНД...»

Шоири соҳибистеъдод, мутарҷим, публисисти бо-маҳорат, Корманди шоистаи фарҳанги Ҷумҳурии Ўзбекистон Ҷонибек Қувноқ 10-уми ноябри соли 1941 дар деҳаи Порашти ноҳияи Фориши вилояти Қиззах дар оилаи коргар ба дунё омад. Мактаби миёнаро соли 1958 дар деҳаи Синтоби ноҳияи Нурато хатм карда, соли 1959 ба факултети таъриху филологияи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Хужанд дохил шуда, онро бо дипломи имтиёзнok хатм кард. Баъди хатми донишкада дар мактаби миёнаи ба номи Фирдавсии деҳаи Шинги ноҳияи Панҷакент дар муддати чор моҳ муаллимӣ кард, баъд ба хидмати ҳарбӣ даъват шуд. Баъди адои хидмати ҳарбӣ дар деҳаи Фориш, дар мактаби миёнаи ба номи Рӯдакӣ шаш моҳ муаллимӣ кард, аз соли 1966 дар идораи рӯзномаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» ҳамчун ходими адабӣ, аз соли 1970 ба сифати мудири шуъбаи адабиёт ва санъат адои вазифа намуд. Ашъори Ҷонибек аз соли 1964 дар матбуоти Ўзбекистон ва Тоҷикистон чоп мешавад. Аввалин китоби шеърҳои ӯ соли 1973 бо номи «Қарз» чоп гардида, сипас маҷмӯаҳои ашъори ӯ «Арзи дил», «Ифтихор» ва «Розҳо» нашр гардидаанд. Соли 1998 маҷмӯаи мукаммали шеърҳои ӯ бо унвони «Саховат» аз тарафи нашриёти «Адиб» чоп шудааст.

Ҷонибек соли 1980 ба узвияти Иттифоқи Нависандагони Ўзбекистон қабул шудааст.

Ҷонибек ба забони ўзбекӣ низ шеърҳо дорад. Бо

номи «Юрак тўлқинлари» («Мавҷҳои дил») шеърҳои ўзбекии ў аз чоп баромадааст. Тарҷумаи чанд достони Алишери Навоӣ, дигар асарҳои адибони мумтозу муосири ўзбек низ ба қалами ў тааллуқ дорад.

Ҷонибек шоири ширингуфтор, тарҷимони бомаҳорат буда, аз ўзбеки ба тоҷикӣ ва аз тоҷикӣ ба ўзбеки намунаҳои назму насри адибони тоҷику ўзбекро тарҷима кардааст.

Ҷонибек Қувноқ моҳи ноябри соли 1990 аз олам ҷашм пӯшидааст.

Дар хусуси ашъори Ҷонибек дар саҳифаҳои матбуот як қатор мақолаҳо нашр гардидаанд. Аз ҷумла, дар мақолаҳои Асадулло Саъдуллоев «Тарҷумони дилҳо», А.Қамаров «Қарзи фарзанд» ва ғайра оиди ашъори Ҷонибек афкори ҷолиби диққат баён шудаанд.

Ҷонибек Қувноқ шоири лирик мебошад. Вай ҳамеша ҳаёти худро барои озодию ободии кишвар сарф карда, эҷодиёташро барои ғанӣ гардонидани хазинаи адабии сермиллати мо ва мустақамшавии дӯстии байни халқҳо равона кардааст.

Тасвир ва муҳокимаи лирикӣ қариб дар ҳамаи шеърҳои Ҷонибек дида мешавад ва ин яке аз хусусиятҳои барҷастаи назми ў мебошад. Лирикаи Ҷонибек аз ҷиҳати шакли мундариҷа, мавзӯӣ ва услубу забон гуногунранг аст.

Одаму одамгарӣ, мардиву мардонагӣ, меҳри Ватан ва ватандӯстӣ, дӯстиву бародархоҳӣ, инчунин васфи табиат дар маркази лирикаи Ҷонибек меистад. Ин маънӣ дар шеърҳои «Одами бо меҳр зинда», «Самарқандам», «Муҳаббати замин», «Нон агар бошад, суруд ояд ба ёд» ва ғайра возеҳу равшан ба назар мерасад.

Аз ҷумла шоир мегӯяд:

Одамон, одамшиносӣ мушкили ҳар мушкил аст,
Ҳар киро аз ҳар кучое хел-хел обу гил аст.

Дил даруни синаю дар дил ҷаҳони розҳо,
Одамон, одамшиносӣ, бегумон, кори дил аст.

Тасвири табиат ҳам як ҳиссаи лирикаи шоир мебошад.

Дар «Дӯстӣ дорад чунин» образи деҳқон тасвир ёфта, ба ин восита қисман намуди баҳор нишон дода мешавад, ки ҳаёту меҳнати озодона ва шодонаи одамони мост. Чунончи:

Мезанад деҳқон ба саҳро хаймаро,
Дуд мехезад зи оташдони ӯ.
Бӯйи ин дуд ин қадар ҳам форам аст,
Нест мисли он гулери рангу бӯ.

Гуногунии тасвир, усул ва санъати бадеӣ асоси офариниши лавҳаҳои рангоранг ва воситаи ифодаи фикру ҳисси шоир шудааст. Дар ин бобат шеъри «Манзара»-ро мисол овардан мумкин:

Сурх шуд пирӯҳани сарқуллаҳо,
Шамъи қалби лолаю гул дар гирифт.
Сурх шуд якбора домони само,
Гӯйе акс аз рухи духтар гирифт.

Шоир манзараи табиатро тасвир карда лавҳаҳои рангину шукуфони онро пеши назар оварда, зебоии Ватани худро тараннум менамояд, завқи табиатдӯсти хонандаро бедор ва парвариш мекунад.

Ватандӯстӣ ҳам яке аз мавзӯҳои марказии лирикаи Ҷонибек ба шумор меравад. Маҷмӯаи аввалини шоир, ки «Қарз» ном дорад, бо шеъри «Навсафар» оғоз ёфта, қаҳрамони лирикааш бо номи «Ватан» шеър мегӯяд:

Навсафар ҳастам агар дар роҳи шеър,
Шеър сар кардам, Ватан бо номи ту.

Ватан аввалин манбаи илҳами шоири ватандӯст мебошад.

Ватан мисли модар аст, ки фарзандони худро модарвор парвариш мекунад. Дар шеъри «Ман Ватан дорам» гуфтааст, ки бе Ватан ҳаёти худро гуворо тасвир

карда наметавонад, ў Ватан дорад, барои он дунёи дигар ҳеҷ гоҳ ба вай даркор намешавад. Як каф хоки Ватанро ба ганҷ баробар карда, ҳеҷ гоҳ аз дигар ҷой он хокро ёфтаи мумкин нест, касе, ки тарки Ватан кард, ў дил надорад, гўён бо маҳорат тасвир кардааст:

Ман Ватан дорам, дигар дунё ба ман даркор нест,
Хоки он ганҷест, ки дар ҳеҷ як бозор нест.
Дил надорад дар вучуд ҳар ки Ватанро тарк кард,
Барги хушк афтад зи шох, ин корро инкор нест.

Дўсти аз замони қадим ин ҷониб барои мардум басо азизу муътабар будааст ва он ҳаргиз пирӣ надоштааст.

Дар шеъри «Агар ёрони ту бешанд...» садоқати дўсти бо маҳорати баланди шоирӣ тасвир ёфтааст:

Суруд аз дўсти хонем доим,
Сухан аз дўсти ронем доим.
Надорад охире дар мулки моён,
Суруди дўстии мо, азизон.

Суханони дар бораи дўсти навиштаи шоири мумтози тоҷик Лоикро ба хотир орем: «Дар Ўзбекистон тоҷикону ўзбекон бародарвор паҳлӯи ҳам зиндагӣ мекунам, зеро як осмон аз нурҳои офтоб баҳра мебаранд. Дар Тоҷикистон низ тоҷикону ўзбекон аз як чашма об, аз як дастархон нон мехӯранд. Дар баъзе хонаводаҳо якбора ҳам забони тоҷикиро мешунавед, ҳам лафзи ўзбекиро. Дар як тўй гоҳҳо домод тоҷик асту арӯс ўзбек, ё баръакс. Агар дар маъракае тоҷик косагул бошад, ўзбек таббоҳ аст».

Дар ҳақиқат дўстии халқҳо яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти Ҷонибекро ташкил мекунад, ки дўсти ин чашмаи хушкнашавандаи байни миллатҳо ба шумор меравад:

Агар ёрони ту бешанд, қадрат кам намегардад,
Чу мижгон пос медоранд, чашмат нам намегардад,
Сари ту бо саробон пеши бесар хам намегардад,
Миёни ғамгусорон бар ғамат ғам зам намегардад,
Сарои олишон ҳам бе сутун маҳкам намегардад.

Валекин дўстро пайдо намудан кори осон нест,
Шиносад чашми дил онро, ҳама якрӯю яксон нест,
Барои дўсти ҳарфи хушу ҳамҷоми мизон нест,
Баҳои дўсти бо ҷони ширин аст, арзон нест,
Ба ҷуз аз шарбати ҷону дил он хуррам намегардад.

Шоир гуфтааст, ки дўстро то пайдо намудан инсон бисёр азобу уқубат мекашад, баҳои дўсти бисёр қимат мебошад, ки онро ҳатто ба ҷони ширини инсон баробар кардан мумкин аст.

Дар шеъри «Зинда бод!» шоир мегӯяд, ки ҳалолаш бод касе, ки боғи дўстиро обод мекунад, баъд аз он меваҳои ширини зиндагӣ мерӯёнад, чунки дўсти шиори одамдўстон мебошад:

Ҳар ки боғи дўстиро кард бонӣ, зинда бод!
Рӯяд аз он меваҳои зиндагонӣ, зинда бод!
Дўсти бошад шиори ҷумла одамдўстон,
Ҳар ки дорад дар дил аз он гар нишоне, зинда бод!
Душманӣ — мурдоби кулли тухмату фисқу фасод,
Дўсти — роҳи равони меҳрубонӣ зинда бод!
Аз ду дил як дил агар бунёд созад дўсти,
Сар фуруд оварда гӯям: ҷовидонӣ зинда бод!

Дар шеъри «Бисанҷ» Ҷонибек ба дил мурочиаткунон мегӯяд, ки ҳангоми дўсти нав пайдо кардан ўро ҳаматарафа санҷидан лозим. Бояд он дўсти вафодор дар рӯзҳои ночорӣ аз ту дур набошад, росткор, ростгуфтор бошад. Ту дўстро ҳаматарафа санҷ, ки дўсти — ин ғановати ҳаёт аст:

Дўсти нав ёбӣ, эй дил, дар вафодорӣ бисанҷ,
Дар дами фирӯзию дар рӯзи ночорӣ бисанҷ.
Дўсти як рӯза бо як кӯза май пайдо шавад,
Зиндагӣ як рӯзи мастӣ нест, садборӣ бисанҷ.
Мағз аз чӯбдона чустан ғояи бемағзӣ аст,
Дўстӣ н-ояд зи нокас, кас бупиндорӣ, бисанҷ.
Рӯйи ҳар боди хушомад пар мазан, хушёр бош,
Дўстро дар росткорӣ, ростгуфторӣ бисанҷ.
Нест ранҷе дўстранҷӣ, дўстӣ — ганҷи ҳаёт,
Ганҷи умри хеш бо чашми харидорӣ бисанҷ.

Дар ашъори эҷодкардаи Ҷонибек ба монанди шеърҳои «Кори дил аст», «Дўстони ростон», «Дунё шавам!», «Одамӣ бо меҳр зинда», «Дўстӣ дорад чунин», «Ҳамеша бо ҳам», «Шодоб нест», «Набинад офате ҳаргиз» ва ғайраҳо масъалаҳои дўстӣ хеле мустаҳкам ва самимона акси худро ёфтаанд.

Мухаммаси тазмини Ҷонибек ба шеъри М.Турсунзода «**Дўстонро гум макун**» низ хеле ҷолиби диққат баромадааст:

Тир агар бошӣ, камонро гум макун,
Хатти парвози нишонро гум макун,
Осмону остонро гум макун,
«То тавонӣ дўстонро гум макун,
Дўстони меҳрубонро гум макун».

Ҳар кучо, ки маҷмаи обу гил аст,
Киштаро авчу барори ҳосил аст,
Рӯд ҳам поянда бо ду соҳил аст,
«Дар ҷаҳон бе дўст будан мушкил аст,
Мушкилосонкун касонро гум макун»...

Аз гуфтаҳои болоӣ чунин бармеояд, ки Ҷонибек Қувноқ ҳамчун адиб, мутарҷим ва публисисти соҳибистеъдод дар рушду камоли адабиёти муосир хидмати босазое кардааст. Аз ин рӯ, омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти ӯ барои насли наврас аз аҳамият холи набуда, барои

ҳамчун инсонии комил ба воя расидани онҳо, дар рӯҳи ватандӯстӣ пос доштани неъматҳои Ўзбекистони соҳибистиқлол ба онҳо кўмак мерасонад.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба ҳаёт ва эҷодиёти шоир маълумот диҳед.
2. Шеърҳои дар боло зикрэфтаро таҳлил ва аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ТАЗМИН ВА МУХАММАС

Тазмин калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш пазирондан, касеро дар паноҳи худ гирифта аст. Маънии истилоҳии тазмин он аст, ки шоир ягон байт ё мисраи шоири дигарро гирифта, дар пайравии мазмуну шакл (вазну қофия)-и он шеъри дигаре эҷод мекунад.

Мухаммас бошад, як навъи мусаммат мебошад. Маънии луғавии он ба ришта ҷавоҳир кашидан аст. Мусаммат шеърест, ки аз бандҳои ҷудогона иборат буда, мисраи охири бандҳо то поёни шеър ҳамқофия меоянд. Мухаммас ҳамчун як навъи мусаммат чунин шеърест, ки аз бандҳои панҷмисрагӣ иборат буда, қофиябандии он чунин аст: а-а-а-а-а, б-б-б-б-б, в-в-в-в-в ва ҳоказо. Мухаммас ду хел мешавад:

1. Мухаммаси мустақил. Шоир дар эҷоди ин тарзи мухаммас нисбатан озод ва мустақил буда, мувофиқи таъби худ вазну қофия ва радифро кор фармуда метавонад ва дар интихоби мавзӯю мазмун низ то андозае соҳибихтиёр мебошад.

2. Мухаммаси тазмин. Дар ин тарзи мухаммас шоир ғазали шоири дигарро интихоб намуда, ба он мухаммас мебандад. Шоир дар навиштани чунин мухаммас озоду мустақил намебошад.

ВАТАН — МОДАР

Ватан ҷойи зисту зиндагонӣ, макону маъвоест, ки шахс дар он ба дунё омада ба воя мерасад, мақому мартаба пайдо мекунад. Ватан кишвару сарзаминест, ки бо табиату одамонаш инсонро ба камол мерасонад. Ватан аз гаҳвора, аз остонаи хонаи худ оғоз меёбад. Он бо падару модар, хешу ақрабо, дўстон азизу гуворост. Аз ин рӯ, Ватанро ифтихор, шаъну шараф, ору номус, обрӯю эътибори инсон мешуморанд. Ватан азизтарин ва ноёбтарин неъматҳои олам, сарвати бебаҳоест, ки онро ба ҳеҷ чизе наметавон иваз кард. Аз ин рӯ, аз замони қадим бузургон фармудаанд, ки одами беватан мурғи беболу пар аст. Халқ дар давоми асрҳо шеърҳои сурудааст, ки дар онҳо Ватан аз тамоми сарватҳои ҳаёт боло меистад:

Хоки Ватан аз мулки Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй кош, гадо будӣ ба Канъон, хуштар.

* * *

Лаънат ба касе, ки аз Ватан канда шавад,
Афтад ба ғарибию ба кас банда шавад.
Чархи фалаке гардаду ояд ба Ватан,
Чун мурдаи садсола зи нав зинда шавад.

* * *

Аз беватанӣ қанд ба ман нӯш нашуд,
Вазъи дили мардумон ба ман гӯш нашуд.
Чанде гаштам ман ба гирди олам,
Хоки ватан аз дилам фаромӯш нашуд.

Ҳар кас ба Ватан чун гули садбарг бувад,
Дар беватанӣ рангу рухаш зард бувад.

Ватан монанди модар ягона аст. Он мисли модар муқаддас мебошад. Зеро он ҳамчун модари меҳрубон, ғамхору навозишкор моро ба камол мерасонад. Агар модари аслиамон моро таваллуд карда, бо шири сафед парвариш намуда, забонро ёд дода, оламу одамро ба мо шиносонида бошад, пас Ватан ба сарамон дасти тавоноӣ навозишкорона гузошта, моро аз тамоми офатҳо, аз ҳама гуна ҳамлаю таҷовузи аҷнабӣ эмин дошта, дар зери болҳои азимаш паноҳонида, моро боз ҳам одамтар менамояд, чун инсонии комил тарбия мекунад. Агар Ватан оромӣ осуда ва дар саросари он сулҳу амонӣ ҳукмрон бошад, нозу неъмат ҳам фаровон мегардад, модарон осудаю ором фарзандонашонро парвариш ва тарбия мекунанд. Аз ин ҷост, ки Ватанро дар радифи модар медонанд ва бо ифтихори тамоми мегӯянд: «Модар — Ватан», «Ватан модари мушфиқ ва навозишкор аст».

Халқи мо аз қабилӣ халққоест, ки диёр, ватани худро аз дилу ҷон дӯст медорад ва барои оромии ободӣ ва саодати он ҷони худро дарег намедорад. Аз ин ҷост, ки аз қариби асрҳои зиёд ҳикматҳои зерин ба гӯш мерасанд: «Ҳифзи ҷон воҷиб асту ҳифзи Ватан аз ҷон воҷибтар»; «Ҳар киро ҳубби (меҳри) Ватан нест, номус не ва ҳар киро номус нест, саодат не»; «Одами беватан — булбули бечаман».

Ин ҳикматҳо аз як тараф табиату хислат, муҳимтарин хусусияти ватандӯстии мардуми моро муайян кунад, аз тарафи дигар як навъ васият ва даъвати гузаштагон ба наслҳои оянда аст. Онҳо ниятҳои неке мебошанд, ки фарзандон ин анбанаҳои беҳтарини гузаштагонро эҳтиромӣ эҳтиёт кунанд ва идома диҳанд. Ҳамин даъватҳои ватанхоҳона дар назми классикиамон мавқею мартабаи алоҳидаро соҳиб буданд. Чу-

нончи, ҳангоме ба мамлакат аҷнабиёни истилогар ҳучум оварданд, Фирдавсии бузург фикри халқро чунин таъсирбахшу нишонрас ба забон оварда буд:

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану қўдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.

Дар давоми бештар аз ҳазор сол халқи мо дар ҳамин рӯҳ тарбият ёфта, ҳисси наҷиби ватандўстиро ҳамчун мероси гаронбаҳо аз насл ба насл гузаронидааст.

Ватани мо Ўзбекистон аст. Мо дар оғўши он осудаю ором камол меёбем, аз боду ҳавои он нафас мекашем, аз неъматҳои табиии он баҳра мебарем. Аз ин рӯ, аз дилу қон дўст доштану шариф донишани вай, афзун ва ғанӣ гардонидани сарватҳои иқтисодию маънавии он аз муҳимтарин ва муқаддастарин вазифаи мост. Ватандўстӣ аз сифатҳои асосӣ ва беҳтарини одамият аст. Меҳру муҳаббат ба Модар-Ватан, эҳсоси ватандўстию ватанхоҳӣ дар қалби ҳар инсон аз овони ҷавонӣ, аз он рӯзе, ки худ ва қадр қимати инсонии худу дигаронро шинохту дарк кард, шурӯъ мешавад. Зебост он ҳаёте, ки бо халқат якҷоя аз сар мегузаронӣ. Фақат Ватан ва халқ ба ҳаёти кас маъно ва мақсади ҳақиқӣ мебахшад.

Дар шеъри «**Ватан**»-и Мирзо Турсунзода меҳри ёру диёр ин тавр самимона ба тасвир гирифта шудааст:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гўшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Ватан, дар ҳар кучо омад ба сар фораи ҳавои ту,
Ман аз он сўи уқёнус бишнидам садои ту.
Агарчӣ дар миён тўфону мавҷи баҳрҳо буданд,
Вале омад ба гўши ман садои рўдҳои ту.

Ба вақти бозгаштан чун расидам бар ҳудудат ман,
Зи сар то по шудам мафтуну шайдои намудат ман.
Нишастам дар замини ту, паридам дар ҳавои ту,
Ба овози дурудат ман, ба оҳанги сурудат ман.

Агарчӣ борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчӣ дӯстон машхур.
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур.

Ё ки дар шеъри «Ватан» — и Бозор Собир мавзӯи
Ватан хеле барҷаста тасвир ёфтааст:

Ба рӯи хас равон шавад,
Нахи мизони хасрават.
Яке расад ба хотирам
Калобаҳои модарам.

Ватан, Ватан, Ватан, Ватан,
Манам ба ту тани ба тан.
Қасам агар, қаси туам,
Хасам агар, хаси туам.

Ба дидаи паридаам
Ниҳодаам пари қаҳат.
Кафи дуо кушодаам
Ба дасти моҳи бегаҳат.

Вучуди туст аз ду тан —
Тани замину ҷисми ман.
Ману туем ҳамбадан,
Ватан, Ватан, Ватан, Ватан.

Ду чашми чору хираам
Ба хоктепаҳои ту.
Ба ҷои ин, ба ҷои он
Бимурдаам барои ту.

Ба пуштаҳо ниҳода пушт
Азизу авлиёи ту.
Бувад ягона кӯчи ман
Мазорпуштаҳои ту...

Савол ва супоришот:

1. Ватан чист ва чаро мо онро дӯст медорем?
2. Рубоиҳои халқиро, ки оиди меҳри Ватан гуфта шудаанд, маънидод кунед.
3. Барои чӣ Ватанро ба модар монанд мекунамд?
4. Суханҳои ҳикматнок ва шеърҳои халқии дар таърифи Ватан ва ватандӯсти гуфташударо аз ёд кунед.
5. Дар мавзӯи «Меҳри Ватан» фикру андешаҳоятонро ба таври хаттӣ баён кунед.

РИВОЯТИ ТОМАРИСА

Ривояти «Ҷанги Томариса бо Куруш (Кайхусрав)» инъикоси бадеии муборизаи ба муқобили истилогарон бурдаи мардумони Осиёи Марказӣ аст. Ин асар ба воситаи «Таърих» ном китоби таърихнависи Юнон (асри V пеш аз мелод) то ба мо расидааст. Чуноне ки дар он ҳикоя карда мешавад, дар қисми шарқии баҳри Каспӣ, дар соҳили дарёи Аракс (Амударё) яке аз қабилаҳои Осиёи Марказӣ — массагетҳон зиндагӣ мекарданд. Мамлакати массагетҳоро Томариса ном зани ҷасур ва боғайрат идора мекард. Подшоҳи сулолаи ҳахоманишиёни Эрон Кайхусрав бо мақсади ба даст даровардани мамлакати массагетҳо бо суханони маккорона ба назди Томариса вакил фиристода, изҳори ақида кард, ки ёро ба занӣ мегирад. Томариса ин ҳиларо дарк карда фиристодагони ёро қабул накард. Вақте ки Куруш бо роҳи фиреб муваффақият ба даст дароварда натавонист, бо лашкари бешумор ба тарафи Аракс ҳаракат кард ва ба бино кардани кӯпрук (пул) ва амадҳо шурӯъ намуд. Дар ин асно Томариса ба воситаи сафирони худ ба Куруш номаи зеринро фиристонид: «Эй подшоҳи мидиҳо, тайёриҳои худро бас кун. Зеро намедонӣ, ки қасди ту ба фоидаи ту анҷом меёбад ё не. Осуда бош ва дар мамлакати худ ҳукмронӣ кун, бигзор мо мамлакати худро идора кунем. Вале ту ба ин маслиҳат гӯш намедорӣ, зеро ту сулҳро камтар аз ҳама мехоҳӣ: пас, равон шав, модо-

ме ки ту бо массагетҳо рӯ ба рӯ шудан меҳоҷӣ, беҳуда кӯпрук масоз! Ба мо муҳлат деҳ, ки аз канори дарё ба серӯза роҳ оқиб равем ва он гоҳ ту ба сӯи мо ҳаракат кун. Агар ту бо мо дар соҳили худ рӯ ба рӯ шудан хоҳӣ, низ ҳамин тавр кун».

Куруш бо маслиҳати атрофиёнаш роҳи ҳиларо пеш гирифта ба Томариса хабар мефиристад, ки бо ӯ дар мамлакати онҳо рӯ ба рӯ шудан меҳоҳад. Томариса аз рӯи ваъдааш ба роҳи серӯза оқиб меравад. Куруш бо аскарони худ аз дарё гузашта, ба масофаи серӯза роҳ рафта, пас оқиб мегардад. Вай як қисми лашкари худ ва таому шаробҳоро дар он ҷо гузошта ба соҳили дарё бармегардад. Массагетҳо бо сардории писари Томариса Спарганис ба қўшуни форсҳо ҳучум карда, онҳоро ба осонӣ мағлуб карда, ба ҳўрдани таом ва нўшидани шаробҳо шурўъ мекунанд. Дар чунин ҳолат Куруш қўшуни асосии худро ба ҳучум мефиристад. Онҳо массагетҳои масту ғарқи хобро шикаст дода, Спарганисро асир мегиранд.

Вақе ки Томариса воқеаи мағлубияти аскаронаш ва бо ҳила асир гирифта шудани писарашро мешунавад, ба Куруш номаи зеринро мефиристад: «Эй Куруши хунхор, бо ин воқеаи рўйдода фахр макун! Ту писари маро дар ҷанги кушод, мардона ва тан ба тан мағлуб накардаӣ, балки бо шароби макр дастгир намудӣ. Акнун маслиҳати хайрхоҳонаи маро қабул кун: Писарамро ба ман деҳ ва бе талафот ба замини худ баргард ва фахр кун, ки сеяки аскарони массагетҳоро асир гирифтӣ. Агар инро накуни, қасам ба офтоб — худои массагетҳо, ки ту ташнаи хунро аз хун сер хоҳам кард».

Куруш ба нома эътиборе накард. Писари Томариса Спарганис ба ҳуш омада воқеаро пай бурд, хоҳиш кард, ки ўро аз банди занҷирҳо раҳо кунанд. Вақте ки дастони ўро кушоданд, аз асирӣ маргро беҳтар доништа худро кушт. Томариса фаҳмид, ки Куруш маслиҳати ўро гўш накард, тамоми қувваҳояшро ҷамъ карда, ба ҷанг даромад...

Дар байни ду лашкар ҷанги шадиде рӯй дод. Дар охир массагетҳо голиб омаданд ва худи Куруш ҳам ҳалок гардид. Томариса машкро аз хун пур карда фармуд, ки ҷасади Курушро ёбанд. Вақте ки ўро ёфтанд, сарашро ба машк фуру карда ва ҷасади ўро таҳқиркунон гуфт: «Бо макру фиреб писари маро кашида гирифтӣ ва ман бошам, чунон ки қасам хӯрда будам, туро аз хун сер кардам».

Чунон ки аз мазмуни ривоят маълум мегардад, дар он муборизаи аҳли қабилаи массагетҳои Осиёи Марказӣ ба муқобили истилогарони бераҳм ифода ёфтааст ва дар образи Томариса сифатҳои беҳтарини занони сарзамини Осиёи Марказӣ инъикос шудааст. Вай зани оқила ва роҳбари доност. Томариса қалби соф ва иродаи қавӣ дошта, бо тамоми ҳастияш халқу ватанашро дӯст медорад. Ў ба молу мулки дигарон таҳдид намекунад, аммо сарзaminaшро аз ҳар гуна душманон мудофия менамояд.

Дар ривоят образи Кайхусрав чун шоҳи истилогар, худбин ифода ёфтааст. Вай бо хислат ва хусусиятҳои ба Томариса муқобил меистад. Кайхусрав ҳариси молу мулк аст. Вай меҳоҳад сарзамини дигаронро бо ҳар навъ ҳилаю найранг ба даст дарорад. Аммо ба муқобилияти саҳти аҳли қабилаи озодихоҳ дучор гардида, ниҳоят шармандавор ҳалок мешавад. Ҳамин тариқ, дар ривояти мазкур ғалабаи некӣ аз болои бадӣ, тантанаи озодӣ ва осоиштагӣ аз болои зулму асорат ифодаи худро ёфтааст.

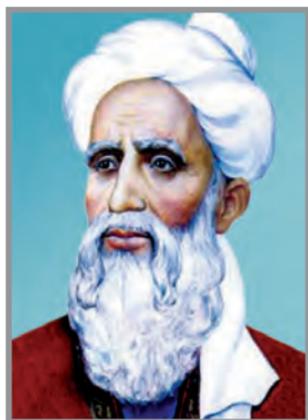

Савол ва супоришот:

1. Барои чи Томариса ба Куруш нома мефиристад?
2. Мазмуни номаи Томарисаро нақл кунед.
3. Куруш бо кадом ҳила аскарони Томарисаро асир мегирад?
4. Томариса баъди ғалаба аз Куруш чи тавр интиқоми худро меситонад?
5. Дар бораи сифатҳои ҷасурий ва ватандӯстии Томариса нақл кунед.

ВАСФИ БУХОРО ДАР ШЕЪРҲОИ

АБЎАБДУЛЛОҲИ РЎДАКӢ

*Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Низомии Арӯзӣ

Асосгузори адабиёти тоҷик Абӯабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммади Рӯдакӣ тақрибан соли 858 дар деҳаи Рӯдак (Панҷрӯди имрӯзаи ноҳияи Панҷакенти Тоҷикистон) ба дунё омадааст. Кӯдакӣ ва ҷавонии шоир дар деҳааш мегузарад. Минбаъд ӯ дар шоирӣ ва созандагӣ ном мебарорад. Рӯдакӣ махсусан, уд ва чангро хуб менавохт. Ҳокимони Сомонӣ овозаи ӯро шунида, ба дарбори худ ҷалб мекунанд. Дар Бухоро истеъдоди ӯ боз ҳам нашъунамо меёбад.

Аз устод Рӯдакӣ осори адабии зиёде боқӣ монда буд, ки онро сад дафтар, як миллиону ҳазор байт низ гуфтаанд. Аз ин осори бепоёни ӯ то имрӯз қариб ҳазор байт боқӣ мондаасту халос. Мероси боқигузоштаи ӯро қасидаву ғазал, қитъаву рубоӣ ва маснавӣ ташкил мекунанд.

Рӯдакӣ ҳангоми пириаш аз тарафи бадхоҳонаш кӯр карда мешавад. Ӯ боз ба зодгоҳи худ баргашта, соли 941 аз дунё ҷашм мепӯшад.

Устод Рӯдакӣ дар ашъори худ дар қатори масъалаҳои адолатпарварӣ, инсондӯстӣ масъалаи ба ватан муҳаббат доштанро низ самимона талқин кардааст.

Дар шеърҳои ӯ гоҷаи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ мавқеи ҷудогона доранд. Чунончи қаҳрамонони лирикии ғазали «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд» Бухороро ба ҷону дил дӯст медорад, онро аз пойтахти хилофат Бағдод боло мегузорад, насими онро аз мушки Хутан афзалтар мешуморад. Васфи Бухоро ва тасвириҳои лаззатбахши обу замини кишвар тарзи ифодаи гоҷаи баланди ватандӯстии шоир аст.

Ин шеър ҳиссиёти ватандӯстонаро дар нақшаи ишқу муҳаббат ифода кардааст: ҳар шамоле, ки аз ҷониби Бухоро сӯям меояд, якҷоя бо бӯи гулу мушк ва насими ёсуман мевазад. Ин бӯи ёру диёр аст, ки ба он ҳар кас мушарраф намегардад. Гумон мекуни, ки он бод аз Хутан — макони мушк бошад. Не, асло ин тавр нест! Зеро аз Хутан чунин боди хушбӯӣ намевазад. Ин бод аз бари маъшуқаи зебои ман аст, ки ҳамчун ситораи дурахшон дар осмони хотирам нурафшонӣ мекунаду мудом номаш вирди забонам аст...

Ҳамин тавр, шоир дилбастагӣю муҳаббати тамошро ба шаҳри Бухоро, ки давраи камолоти эҷодияш он ҷо сураат гирифтаю гузаштааст ва ба маъшуқаи дилрабоияш, ки он ҷо зиндагӣ мекунад, ин тавр равоно дилкаш ба қалам овардааст:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушк¹ насими суман ояд.
Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод?
Гӯи магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
Не, не, зи Хутан² бод чунин хуш навазад ҳеч,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

¹ *Мушк* — моддаи сиёҳранги хушбӯӣ, ки аз нофи як хел оху ҳосил мешавад

² *Хутан* — номи вилояти макони мушк дар Чин

Эй турки камарбаста¹, чунонам зи фироқат,
Гўянд қабои ту маро пираҳан ояд.
Ҳар шаб нигаронам ба Яман² то ту барой,
Зеро ки Суҳайлию Суҳайл³ аз Яман ояд.
Кўшам, ки бипўшам, санамо, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анҷуман ояд.
Бо ҳар ки сухан гўям агар хоҳаму гар не,
Аввал суханам номи ту андар даҳан ояд.

Ҳисси ватандӯстӣ дар қасидаи нопурраи «**Дар васфи Бухоро**» низ дар назари аввал меистад. Ҳуҷҷатҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки боре Наср ибни Аҳмад ба Ҳирот сафар мекунад. Азбаски Ҳирот обу ҳавои хуш ва табиати зебо дошт, ӯ чор сол он ҷо мекӯнад ва гӯё пойтахти худ шаҳри Бухоро аз ёд мебарорад. Вазирону сарлашқарон аз ин ҳол хеле ба танг меоянд, вале чуръат карда наметавонанд, ки дар бораи аз ёру диёр дур мондани худ ва тезтар ба Бухоро баргаштан ба подшоҳ чизе гўянд. Вале азбаски замона осоишта буд, амир аз фароғат даст намекашид. Саркардаҳои муштоқи Бухоро бошанд, хоҳиши худро ба амир маъқул карда наметавонистанд. Онҳо аз устод Рӯдакӣ хоҳиш мекунанд, ки бо қувваи шеър ба амир таъсир расонад, то ки вай майли Бухоро намояд. Рӯдакӣ розӣ мешавад. Вай дар васфи Бухоро, роҳ ва тасвири ба пойтахт рафтани амири сомонӣ қасидае навишта, пагоҳӣ, вақте ки амири сархуш хумори шабонаро мебаровард, ин суруди пур аз нишоту шодмониро бо уд дар пардаи «Ушшоқ» месарояд.

Аз матни суруд пеши назар ин манзара ҷилвагар мегардад: ба машоми қаҳрамони лирикӣ якзайл бӯи Чўйи Мўлиён мерасад. Ҳамчунин эҳсоси ёди ёри меҳрубон ўро парешонхотир намуда, торафт косаи саб-

¹ *Турки камарбаста* — киноя аз маҳбубаи сарвқомат

² *Яман* — номи мамлакатест дар ҷануби нимҷазираи Арабистон; ин ҷо киноя ба қисми ҷанубии осмон

³ *Суҳайл* — номи ситораи дурахшон дар қисми ҷанубии осмон

рашро лабрес мегардонад. Ў аз ин бўи обу хок ва ёди ёри қарини худ ҳам болидахотир асту ҳам дар ҳаяҷон. Аз ин рӯ ҳар чӣ тезтар меҳоҳад ба дидани дидори онҳо мушарраф гардад. Ин аст, ки бо қидду қаҳд сӯи ёру диёр шитоб мекунад. Регзорҳои Ому ва душвориҳои роҳи он зери пояш чун шоҳии нозуки нақшин сабук тай мегарданд. Оби пурқўшу хурўши Қайхун ҳам ба хотири шодмонии дидори дўстон аспи ўро ба ҳарос намеоварад. Зеро Бухоро наздик аст. Эй Бухоро! Ту ҳамеша шоду дер вақт поянда бош! Зеро амири сомони сўят хушу хуррам раҳсипор аст. Ин амири шодмон моҳ асту ту Бухорои азизам — осмон. Ва бубин, ки бо назокату латофате моҳ барои дидорбинӣ сўят шитобон роҳрав аст. Ҳамчунин, мир сарви болоқадест, ки сўии бўстони хеш — Бухоро роҳнавард...

Бўии Қўйи Мўлиён ояд ҳаме,

Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.

Реги Омуву дурушти роҳи ў

Зери поям парниён¹ ояд ҳаме.

Оби Қайхун² аз нишоти рӯи дўст,

Хинги³ моро то миён ояд ҳаме.

Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,

Мир наздат шодмон ояд ҳаме.

Мир моҳ асту Бухоро осмон,

Моҳ сўии осмон ояд ҳаме.

Мир сарв асту Бухоро бўстон,

Сарв сўии бўстон ояд ҳаме.

Ҳамин тавр, Абўабдуллоҳи Рўдакӣ тавассути ин шеъри шевою асил ва дардошною ватанпарварона Насри Сомониро, ки мусофирати тўлонӣ саргарми айшу нўш шуда ватан, хешу ақрабо ва тахту тоҷро фа-

¹ *Парниён* — ҳарир, матои нафис, шоҳии нозуки нақшдор

² *Қайхун* — номи дарё

³ *Хинг* — асп, аспӣ сафеду хокистарранг

ромӯш карда буд, маҷбур сохт, ки сару либосро фаромӯш карда озими пойтахти давлаташ — Бухорои Шариф гардад. Устод Рӯдакӣ дар ин шеър ватанро ҳаммаъно, ҳамсангу ҳамрадифи ёри меҳрубону аҳли хонавода ва дӯстону хешу ақрабо донистааст.

Дар асоси ин воқеа нависанда Расул Ҳодизода ҳикояи таърихии «Бӯйи Чӯйи Мӯлиён...»-ро эҷод кардааст.

БҮЙИ ЧҮЙИ МҶЛИЁН...

(Порчае аз ҳикояти таърихии Р.Ҳодизода, ихтисоран)

Рӯдакӣ ҳар рӯз пас аз ношито сари сандаличаи хатнависӣ нишаста ба мутолиаи китоб машғул мешуд...

Соатҳо мегузашт, аммо Рӯдакӣ аз китоб сар намебардошт.

Вай дар ин саргармию машғулӣ ҳатто ба чодир дохил шудани се нафар аз бузургон ва муқаррабони амир-Абӯҷаъфар, Муҳаммад Солеҳ ва Тоҳири Балхи-ро нафаҳмида монд.

«Салом»-и онҳо Рӯдакиро дар он лаҳза аз сайру гашти дунёи дигар ба ин олами воқеӣ баргардонид. Вай зуд аз ҷой бархоста ҷавоби салом дод ва барои меҳмонони ғайричашмдошташ ҷой дуруст карда, онҳоро ба нишастан таклиф намуд.

Рӯдакӣ ду даст рӯйи сина гузошта изҳори хушнудӣ кард ва сипас коғазпораву дастнависҳои рӯи сандалиро ғундошта, дар як гӯшаи чодир болои сандуқчаи зебои кандакорӣ ҷӯбӣ гузошт. Вай кор мекарду аммо дар дилаш ҳайрон буд, ки ин се каси олимақом дар ин соати бемаҳал чаро ба чодирӣ ӯ омадаанд.

— Шоир, рӯзҳои охир аз чодирӣ худ кам мебароед, гумон кардем, мабод ки беморие рӯй дода бошад, — ба гап шурӯъ намуд Муҳаммад Солеҳ пас аз он ки Рӯдакӣ дар ҷои худ нишаст.

— На, тандурустам, аммо боронҳои пай дар пай ва ин осмони ҳамеша тира касро дилтанг мекунад, ҳавсалае нест, ки аз чодир берун бароям. Дар ин соатҳо китобхони машғулияти дилписандест.

Муҳаммад Солеҳ ба Тоҳир нигоҳе карда, ўро гўё ба сухан даъват намуд. Тоҳир сарашро як поин андохту пас чашмони сиёҳи калон ва қариб дар зери абрў мондаи худро рост ба уде¹, ки дар чўби чинор овезон буд, дўхт. Абўҷаъфар ҳамона намехост, ки риштаи сухан канда шавад, шояд аз ин сабаб бошад, ки бе ҳеҷ зарурат:

— Рост мегўед, шоир дар ин соатҳо кас намехоҳад аз чодире худ берун барояд, — гуфта монд.

— Ба ҷуз ин муддати сафар ҳам хеле тўл кашид, ин зиндагии дур аз хонаву ҷо, аз зану фарзанд касро дилгир кард, — гуфт Муҳаммад Солеҳ.

— Магар амири мо ба ин зудӣ майли Бухоро надоранд? — пурсид Рўдакӣ.

— Борҳо бо ишора суханро ба сари ин матлаб меовардем, аммо ҷаноби амир ҳамеша ба гапҳои мо эътиное накарда, ба васфи боғу меваҳои Бодғис, ситиши доғдоғ² чарогоҳҳои Ҳирот мегузаранд.

— Оё хоҷа саъй накардаанд, ки ҳазрати амир ба сўи Бухоро моил бошанд? — ба Тоҳире Балхӣ рўй овард Рўдакӣ.

— Дар хилват аз амирон пурсида будам, аммо он кас абрўвон дар ҳам кашида чизе нагуфтанд...

— Обу ҳавои Бухоро, хосса дар баҳорон, аз табиати ин ҷо камӣ надорад. Зебоии Мўлиён, ҳавои хуши он магар аз ин ҳаво бартар аст? — гуфт Рўдакӣ.

— Оре, — ҷавоб дод Муҳаммад Солеҳ, — чӣ хуб буд, ки мо баҳорро дар Бухоро, дар пеши аёлу фарзанди худ гузаронида, пас дар гармии тобистон ба Самарқанд равем. Агар амир ба ин розӣ мешуданд, ҳама аз ин табоҳӣ ва дурии диёр наҷот меёфтем...

¹ Уд — номи як асбоби мусиқӣ

² Доғдоғ — ҷое, ки ба аспон, хачирон, шутурон ва ғайра тамға мегузошанд

— Шоири гиромӣ, мо бандагон назди шумо ба ниёзе омадем ва аминем, ки моро ноумед нахоҳед кард, — ба сухан шурӯъ намуд Муҳаммад Солеҳ ва нигоҳи ризомандонаи Рӯдакиро дида, далелтар шуда давом намуд. — Дар маҷлиси дигаре, ки амири кабир барпо хоҳанд кард, мо бо машварат хостем, суханро аз Бухоро офоз карда, он касро ба бозгашт моил намоем. Аммо кӯтоҳии суханони мо шояд матлабро ба даст наорад. Яқин аст, ки дар чунин соат бадеҳаю ғазалҳои пуробуранг ва хушоҳанги шумо ба дили мир бештар асар дорад. Шояд аз суханҳои пуртаъсиратон ҳамагӣ аз ин дармондагӣ раҳой ёбем.

— Гумон намекунам, ки шеърҳои банда аз суханони хоҷагони гиромӣ дар назди Мирамон сангинтар¹ ва гаронбаҳотар бошад, — гуфт Рӯдакӣ.

— Шоири мухтарам, мо ба хубӣ медонем, ки на танҳо мартабаи шеър, ҳатто пояи эҳтироми шумо низ пеши амири мо ниҳоят бузург аст. Сухан, ки аз забони шумо баромад, ба мири мо яқинан таъсир хоҳад кард, — гуфт Тоҳири Балхӣ...

— Шоири мо эмин бошанд, ки дар адои ҳаққи хидматашон ҳарчи амир аз симу зару дирам диҳад, мо дучанд аз он зиёда бахшиш мекунем, — гуфт Абӯҷаъфар ба Тоҳири Балхӣ чашмак зада.

Рӯдакӣ бо чашмони оташбор ба Абӯҷаъфар нигоҳе карду бо табассуми кинояомез гуфт:

— Хоҷаи ман, сухане, ки қимати он ба симу зар андоза карда мешавад, шеъре, ки ба умеди тиллову дирам гуфта мешавад, он таъсиреро надорад, ки шумо мехоҳед... Ёди Бухоро, ёди диёри азиз аз хирворҳои тилло гаронбаҳотар аст ва шояд ҳаминҳо ба дили ман рӯҳу қувваи бузурге бахшанду сухане аз ниҳонхонаи дил берун ояд ва ба қалби дигаре роҳ ёбад.

Дар ҷавоби Рӯдакӣ садое набаромад. Ин кинояти тунди шоир онҳоро дар ҳолати ноҳинчоре² гузошт,

¹ Сангин — вазнин

² Ноҳинчор — ногувор, нофорам

аммо баробари ҳамин аз ишораи ризомандонаи Рӯдакӣ хурсандиашонро пинҳон карда наметавонистанд. Чашмони аз шодӣ дурахшони онҳо баробар ба Рӯдакӣ дӯхта шуданд.

— Ташаккур, устоди муҳтарам, — гуфт ниҳоят Муҳаммад Солеҳ, — аз ин илтифоти шумо аҳли Бухоро ва алалхусус, вазири олиҷоҳ, ҳазрати Балъамӣ ниҳоят хурсанд хоҳанд шуд...

Ҳавои сарду нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. Сулфай ӯ зиёд шуда, ҳарорати баданаш ҳам аз эътидол баромад ва аз ин сабаб чанд рӯз дар чодир дар як вазъияти танге ба сар бурд. Аз беморию танҳои чунон дилтангу инчиқ шуд, ки хидматгорон ҳама ба ҷон расиданд. Аммо дар давоми ду рӯзи охир ҳаво нағз шуду дар миҷози ӯ аломати хушҳолӣ пайдо гашт ва ба муқаррабони¹ худ бо нармӣ муомила мекард.

Имрӯз пагоҳӣ Муҳаммад Солеҳро ҷеғ зада овард ва ҳамроҳ бе дилтангию хурдагирӣ² ноширо кард. Вақте ки Муҳаммад Солеҳ бо иҷозати Наср таъзимкунон аз пеши вай дур мешуд, амир ўро аз роҳ боздошту фармуд, ки бегоҳӣ пас аз намози аср дар чодирӣ ӯ ҷамъ оянд, то даме дилхушӣ кунанд. Таъкид намуд, ки Рӯдакӣ низ дар ин маҷлис ҳозир бошад.

Муҳаммад Солеҳ ин хабарро зуд ба Абӯҷаъфар расонд ва ҳар ду то бегоҳ бо маслиҳату машварат асбоби зиёфатро ҳозир намуданд. Муҳаммад Солеҳ ин дафъа шахсан худаш Рӯдакиро даъват намуд.

Аҳли маҷлиси имрӯза аз ҳар дафъа дида камтар буд. Файр аз муқаррабони амир, Рӯдакӣ ва ровии³ ӯ, боз се тан навозанда бо танбӯру мусиқор ва найи худ нишаста буданд. Рӯдакӣ дар пешгоҳи чодир, дар паҳлӯи Муҳаммад Солеҳ ҷо гирифта буд. Вай бо уд ду-се

¹ *Муқарраб* — наздик (дар ин ҷо мансабдори наздики амир)

² *Хурдагирӣ* — айбҷӯӣ, эродгирӣ

³ *Ровӣ* — ривояткунанда, нақлкунанда, гӯянда, хонандаи шеър

таронаи хурди ошиқона хонду бештар ба созу оҳанги навозандагон гӯш меод...

Суҳбат хеле бербита ва бетартиб тӯл мекашид... Ҳанӯз акси садои пардаҳои охирини танбӯр паст нашуда буд, ки Рӯдакӣ аз ҷои худ нимхез шуд, ду даст болои сина гузошт ва бо овози ҷарангдораш гуфт:

— Худойгоно¹, мо бандагон аз сарзамини паҳновари давлати амирамон дар ҳар гӯшаву каноре, ки бошем, дили мо дар Бухорост. Ба хубӣ медонем, ки бинои давлати бузурги амирамон дар Бухоро қарор ёфтааст. Чанд рӯз аз ин пеш дар ёди ин шаҳри азиз ва муборак, дар ёди ёрон ва дӯстони гиромӣ, ки интизори қадами малики олиҷоҳро мебаранд, банда мадеҳае гуфта будам. Агар дастур шавад, чанд байте аз он бисароям...

Рӯдакӣ удро ба даст гирифт ва дар ҳолате, ки чашмонашро аз ҷуссаи наҳифи кӯзапушт ва сари поинандохтаи Наср намеканд, торҳои онро соз кард. Пас удро болои сина гузошту ба гӯшақҳои он нигоҳ карда, ба навохтан сар кард. Ҳама якбора хомӯш ва беҳаракат монданд. Танҳо аз вазиши шаббода болои чодир ба чунбиш омада, садои хишир-хишири он ба гӯш мерасид. Рӯдакӣ чашмонашро пӯшид, овози каме ларзон, вале ҷарангдори ӯ сарахбори пардаи ушшоқро гирифт...

Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат меҳмон ояд ҳама.

Пардаи охирини оҳанг тамом нашуда ва шунавандагони лолу мабхут ҳанӯз таассуроти дили худро ҳолӣ

¹ *Худойгоно* — эй подшоҳи бузург

накарда буданд, ки якбора садои ҳой-ҳой гиристанӣ Наср баланд шуд...

— Таҳсину офарин, шоири гиромӣ, — гуфт ӯ бо овози хиррӣ ва гиряолуд, — дили афгору пурдарди моро бо ёди Бухоро шод кардед, ба тани афсурдаи мо қувваи тоза додед... Таҳсин, офарин...

Наср ба Муҳаммад Солеҳ рӯй овард:

— Пагоҳ ба тамоми ўрдугоҳ¹ — эълон кунед, раҳти сафарро банданд, ҳар чӣ зудтар ба сӯи Бухоро ҳаракат кунем. Ба сӯи Бухоро, фаҳмидед, ба сӯи Бухоро! — чашмони Наср ба Рӯдакӣ нигаронида шуданд, — Бухоро, ... ташаккур... шоири муҳтарам. Ташаккур, аҳсант...

Савол ва супоришот:

1. Барои чӣ шоир насими Бухороро аз мушки Хутан афзалтар мешуморад?
2. Шеърӣ «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд»-ро аз ёд карда ифоданок хонед.
3. Чаро шоир аз бӯи чӯи Мӯлиён ва ёди ёри меҳрубон ҳам болидахотир асту ҳам дар ҳаяҷон?
4. Шоир амири сомонӣ ва Бухороро ба чӣ монанд кардааст?
5. Дар ҳикояи «Бӯи чӯи Мӯлиён» вақтгузаронию устод Рӯдакӣ дар ўрдугоҳ чӣ тавр тасвир шудааст?
6. Барои чӣ амалдорони амир худро дар назди подшоҳ нисбат ба Рӯдакӣ ҳақиру нотавон меҳисобиданд?
7. Муқаррабони амир бо кадом мақсад ба назди шоир омаданд?
8. Абӯҷаъфар қимати суҳанони шоирро бо чӣ баҳо қадр кардани шуд, вале Рӯдакӣ ба онҳо чӣ ҷавоб дод?
9. Аз сўҳбати устод Рӯдакӣ ва муқаррабони амир кадом хислатҳои шоирро пай бурдед?
10. Чаро хидматгорон, сипоҳиён ва амалдорони амир дар ёди Ватан — Бухоро буданд, аммо имконияти бозгаштан надоштанд?
11. Чӣ тавр устод Рӯдакӣ орзуи ба назди ёру диёр бозгаштани амир ва тамоми лашкарро амалӣ гардонид?
12. Мазмуни суруди шоир ва таъсири онро ба аҳли маҷлис, махсусан, ба амир шарҳ диҳед.

¹ Ўрдугоҳ — лашкароғ, ҷои истодани лашкар

ЁДИ ВАТАН ДАР ШЕЪРҲОИ

КАМОЛИ ХУҶАНДИ

*Оламе рӯй намуданд ба ашғори Камол,
Ки хаёлотии латиф аст дар оби суҳанаши.*

Камоли Хуҷандӣ дар таърихи адабиёти тоҷик ҳамчун шоири лирик шинохта шудааст. Лирика рӯҳи равони назми ӯст. Ӯ ин навъ шеърӣ тоҷикиро дар адабиётамон ба авҷи аъло расонида, назокату латофати онро манзури хонандагони зиёд гардондааст.

Камол умри дароз дидааст. Аммо ин умри тӯлонии ӯ аксар дар зери азоби бекаси ва дур аз ёру диёр гузаштааст. Аз ин рӯ, дар шеърҳои бештар орзуи Ватан, зодгоҳи азизаш карда, дар айёми ғарибӣ ва оворагардиҳо онро аз гулистонҳо беҳтар донистааст, худро ба булбули аз гулшан дурафтада монанд кардааст. Садои нолаҳои дилхароши шоири ғариб аз ашъораш маҳзунона ба гӯш мерасанд:

Кӯи ту хоҳад ин дили овора бе биҳишт,
Мурғи ғарибро зи гулистон Ватан беҳ аст.

* * *

Дилам ба зулфи ту чун аст, аз ин ғариб мапурс,
Ки шом чун гузарад бар ғариб, ман донам.

* * *

Чӣ пурсӣ аз Камол, охир, ки дур аз рӯи ман чунӣ,
Чӣ бошад ҳоли он булбул, ки аз гулшан чудо афтад?!

Камол, чӣ тавре таъкид намудем, аз ёру диёр маҳрум гашта, дар шаҳрҳои бегона ба бисёр машаққатҳо дучор мегардад, аз бекаси, ғарибӣ ва оворагардиҳо ба танг меояд. Ў оқибат ранчур ва дардманд мегардад. Аммо аз як тараф пирӣ, тангдастӣ ва аз тарафи дигар дурии роҳ ва воқеаҳои мудҳиши замона имкон намедиҳанд, ки ба ватани худ баргардад. Дурӣ аз ёру диёр, бекаси ва тангдастиҳо дар кишвари бегона дар дили шоири ҳассос қадру қимати ватан ва шавқи дидори дӯстонашро боз ҳам зиёдтар менамуд. Аммо шоир илоҳи ба мақсад расидан надошт. Ин буд, ки аз ғарибӣ ва бекасии худ фарёдҳои ғамгинона кардааст:

Дил муқими кӯи ҷонон асту ман ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискинтан танҳо ғариб.
Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб?!
Чун ту дар ғурбат наҷфтодӣ, чӣ донӣ ҳоли мо?
Меҳнати ғурбат надонад ҳеҷ кас, илло ғариб.
Ҳаргиз аз роҳи карам рӯзе напурсидӣ, ки чист.
Ҳоли зори мустаманде монда дур аз мо ғариб?
Чун дар ин даврон намеафтад касе бар ҳоли мо,
Дар чунин шаҳре, ки мебинӣ, кӣ афтад бо ғариб?
Дар ғарибӣ ҷон ба саҳтӣ медиҳад мискин Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибо, во ғариб!

Камоли Хуҷандӣ бо вучуди дар ин гуна аҳволи вазнин умр ба сар бурдан дар шеърҳои ватани ҷонҷони худро муқаддас дониста, хоки онро аз ҳама чизҳо азизтар ва муътабартар донистааст. Ў чун шоири ватандӯст ҳеҷ гоҳ зодгоҳи азизи худ Хуҷандро аз ёд набаровардааст. Обу хок, меваҳои шакарин ва табиати дилфиреби онро ёд карда, тамоми умр аз хуҷандӣ будани худ фахр намудааст:

Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол
Бовар намекунанд, ки гӯям: хуҷандиям.

* * *

Хоки Хуҷандро, ки зи Шероз кам ниҳанд,
Омад ба рӯзгори ту обе ба рӯи кор.

* * *

Гар бичўянд ба сад қарн, наёбанд, Камол,
Булбуле чун ту ғазалхон ба чаманҳои Хуҷанд.

АЗ РУБОИЁТ

То фикрати ман ниҳод бунёди сухан,
Обод шуд аз ман тарабободи сухан.
Мехост сухан зи дасти бетабён дод,
Додам ба ишорати хирад доди сухан.

Савол ва супоришот:

1. Чаро шоир барои мурғи ғариб аз гулистон дида ватанро беҳтар донистааст?
2. Ҳоли булбули аз гулшан дур афтода чӣ тавр аст? Чаро шоир ҳоли худро ба булбули аз гулшан ҷудо гашта монанд кардааст?
3. Барои чӣ шоири ғариб ба ватани худ баргашта наметавонад?
4. Ҷазали «Дил муқими кӯи ҷонон...»-ро аз ёд кунед.
5. Барои чӣ шоир зодгоҳи азизи худро аз ёд набаровардааст?
6. Чаро шоир аз хуҷандӣ будани худ фахр намудааст?

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҶАЗАЛ

Ҷазал калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш дўст доштан, изғори ишқу муҳаббат кардан аст. Ҷазал истилоҳи адабиётшиносӣ мебошад. Он жанри мустақили лирикие мебошад, ки аксар вақт дар мавзӯи ишқ

дар ҳаҷми 7—12 байт (ва аз он кам ё зиёд ҳам) навишта шуда, қофияи якхелаи сохти аа, ба, ва-ро соҳиб аст. Байти аввали ғазалро матлаъ меноманд, ки маънои луғавии ҷои баромадан ё ки тулӯғоҳи офтобро дорад. Қофияҳои мисраъҳои дуҷуми байтҳои ғазал бо матлаъ мувофиқ меоянд. Байти охирини ғазалро мақтаъ меноманд, ки маънии ҷои тамом шуданро дорад. Аксар вақт байтҳои ғазал бо ҳамдигар алоқаманд шуда, бо маъниву образҳо якдигарро қувват ме диҳанд.

Дар ғазал эҳсосот инъикос меёбад. Гарчанд мавзӯи марказии ғазал ишқу муҳаббат, тараннуми ҳусну ҷамоли маъшуқа ва изҳори ҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикӣ бошад ҳам, аммо дар он мавзӯҳои дигари иҷтимоӣ, аз қабилӣ ватанпарастӣ, инсондӯстӣ, танқиди беадолатиҳои замона низ тасвир мешаванд. Дар ғазали Камоли Хуҷандӣ «**Дил муқими кӯи ҷонон...**» ғарибӣ ва бекасии шоир хеле таъсирбахш ба тасвир гирифта шудааст.

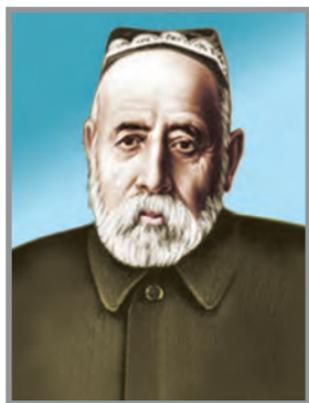
Шоир дар ғазали мазкур орзуи ба Ватани азизаш Хуҷанд баргаштан ва ҳамеша дар канори халқаш буданро таъкид намуда, аз дурии ёру диёр шикваҳо мекунад. Камол Ватанро аз ҳама чиз болотар ва чун ҷон азиз медонад. Барои ӯ ҳар як зарраи хоки Ватан чун гавҳараки чашм муқаддас буда, шоир хонандагонро барои ҳамеша дӯст доштану пос доштан ва ҳимоятгар будану бо ёди он зистанро тарғиб намуда, чунин мегӯяд:

Хоки поят дӯст дорад чашми ман,
Нест айб эй дӯстон «хубб-ул-Ватан»¹

¹ Хубб-ул — Ватан — дӯст доштани Ватан

ИНЪИКОСИ ҚАҲРАМОНИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ОСОРИ

САДРИДДИН АЙНӢ

Садриддин Айнӣ 15-уми апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Фиждувони вилояти Бухоро таваллуд ёфтааст. Падари ӯ Саидмуродхоҷа деҳқони камбағал буд. Ин марди меҳнатдӯст танҳо бо деҳқонӣ эҳтиёҷи оиларо қонеъ гардонида наметавонист. Аз ин рӯ, маҷбур буд, ки ба касбҳои бофандагӣ ва санги осӣтарошӣ низ машғул шавад.

Саидмуродхоҷа шахси бофазлу дониш ва соҳиби хату савод буд, илму адабиётро дӯст медошт. Бинобар ин, барои илмдӯсту маърифатпарвар намудани фарзандони худ кӯшиш мекунад. Садриддини хурдсол ҳам бо ёрию мадади падари ғамхору меҳрубонаш тарбияи дуруст гирифта, хату савод мебарорад.

Айнӣ аз овони кӯдакӣ ба адабиёт завқу ҳаваси калон дошт. «Шеърхоро дӯст медоштам, ҳарчанд маъниҳои онҳоро дуруст нафаҳмам ҳам, оҳанги онҳо ба ман гуворо менамуд ва ба ёд карда хонда гаштани баъзе шеърҳо кӯшиш мекардам», — ёдоварӣ мекунад ӯ сонитар. Маслиҳат ва шеърхониҳои падар дар Айнӣ чавон табъи шеърғуйро бедор мекунад. Айнӣ бештар шеърҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Навоӣ, Ҷузӯли ва дигаронро мутолиа ва аз ёд мекунад.

Айёми нисбатан беғаму хурсандонаи кӯдакӣ дер давом накард. Тобистони соли 1889 Садриддини ёздаҳсола аввал аз падар ва баъди 40 рӯз аз модари меҳрубонаш ҷудо мегардад. Онҳо гирифтори вабои

умумӣ шуда буданд. Садриддин пас аз парасторӣ ва шифо ёфтани бародарони хурдсолаш Сироҷиддин ва Киромиддин, ки тарбияи онҳоро ба зимма гирифта буд, барои таҳсили илм бо ҳамроҳии акааш Муҳиддинхоҷа роҳи Бухороро пеш мегирад. Илму дониш гирифтани дар он давра барои ятимону талабагони бепул хеле душвор буд. Айниро ҳам лозим меояд, ки дар роҳи шахси бофазлу камол шудан бисёр монеаю нодорамиҳои зиндагӣ, азобу душвориҳои моддию маънавию паси сар намояд, дар кӯчаҳои тангу тори Бухоро ба умеди пайдо кардани манзилгоҳ сарсония саргардониҳо дида, бо ҷомашӯӣ, ошпазӣ, фаррошӣ барин корҳои вазнин хидмати шарикдарсонии сарватманди кундзехн ва монанди инро ба ҷо орад. Бо вучуди ин, истеъдоди фитрӣ, муҳаббати бепоён ба адабиёт, санъату маданияти халқ, меҳнатдӯстӣ ба Айни имкон доданд, ки дар андак муддат дар байни толибилмон бо донишмандию завқӣ баланди шеършиносӣ обрӯю эътибор пайдо намояд.

Дар ин шаҳри қадима Садриддини илму адабиёт-парвар ба хонаи Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, ки аз рӯҳониёни равшанфикри Бухоро буд ва анҷумани шоиронро дар манзили худ ташкил мекард, роҳ меёбад. Ӯ бо аҳли илму адаби замон ошноӣ пайдо мекунад. Бо андеша ва афкори иҷтимоии Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин, Мирзо Ҳайити Саҳбо шинос мегардад. Бо Абдулвоҳиди Мунзим ва Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дӯсти ҷонӣ мешавад. Бо мадади онҳо мадрасаро хатм намуда, муддате дар он ҷо омӯзгорӣ мекунад. Сипас бо Аҳмадҷон Маҳмуди Ҳамдӣ дар ҳавлии Мунзим мактаби усули нав кушода ҳудаш дарс медиҳад. Барои толибилмон китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён»-ро менависад. Соли 1909 бо иғвои муллоҳои мутаассиб таълимгоҳ баста мешавад. Соли 1910 бо Мунзим ва бо пуштибонии дигар равшанфикрон аз ҷумла Садри Зиё анҷумани пинҳонии «Тарбияти атфол»-ро барпо менамояд, ки он дар фурсати кӯтоҳ шаш мактаби

усули нави таълихро ташкил медиҳад. Ин анҷуман аз ҳисоби худ ҷавонони соҳибистеъдодро барои таҳсил ба хориҷа равон мекард. Айнӣ аз фаълони чунин ҷунбишҳои ватанпарастӣ буд.

Бо фармони қушбегӣ Айнӣ аз корҳои таълимӣ дур карда мешавад. Ў як муддат дар зери таъқиби қушбегӣ монда, дар корхонаи пахтаи Қизилтеппа (воқеъ дар берун аз Бухоро) кор мекунад. Соли 1916 ўро амир Олимхон дар яке аз мадрасаҳои муътабари Бухоро мударрис таъин мекунад. Аммо Айнӣ дарсгӯӣ накарда, бо корҳои адабию сиёсӣ машғул мегардад. 9 апрели соли 1917 Айнӣ дар ҳуҷрааш дастгир намуда ба зиндон мепартоянд. Бо фармони амир 75 ҷўб мезананд. Вай ба ҳолати марг яқин буд, ки сарбозони рус бо хоҳишу дархости равшанфикрони тоҷик ўро аз зиндон халос мекунанд. Айнӣ 52 рӯз дар бемористони Когон бистарӣ шуда, пас моҳи июни соли 1917 ба Самарқанд мекўчад. Минбаъд бо корҳои матбуот, шоириву нависандагӣ машғул мешавад. Дар поёни умр ба Душанбе, пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон мекўчад ва 15 июли соли 1954 дар он ҷо вафот мекунад.

Садриддин Айнӣ нахустин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, аъзои фахрии Академияи илмҳои Ўзбекистон буд. Бо назардошти хидматҳои бузургаш дар таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлоли кишвар ў ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Айнӣ ҳамчун шоир, нависанда, олим дар тамоми олам маъруф аст. Аксар асарҳои ў ба монанди «Одина», «Дохунда», «Ятим», «Фуломон», «Ёддоштҳо», «Марги судхўр» ба бисёр забонҳои гуногуни рӯи олам тарҷума ва нашр шудаанд. Ў бо хидмати арзандаи худ маданият ва адабиёти асри ХХ-и тоҷикро дар тамоми дунё машҳур гардонда, бо асарҳои безаволаш ва тарбияи шогирдони сершумораш тавонист, ки маҷрои адабиётмонро дигар намояд. Ў кўшиш намуд, ки адабиёт нақши оинаи рўзгор бибозад.

Очерки илмию бадеии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» (1944)-и устод Айнӣ дар бораи қаҳрамонии фидоӣни Хучанд зидди ҳуҷуми истилогарони муғул дар асри XIII ва диловариҳои бемисли фарзанди он Темурмалик ҳикоя мекунад. Мувофиқи талаботи солҳои ҷанг устод ба ҷасорату қаҳрамонӣ ва ватандӯстии Темурмалик майли ҷудогона зоҳир карда, воқеияти таърихию дар либоси илмию адабӣ ҷилва медиҳад. Дар асар таъкид мегардад, ки мудофияи Ватан вазифаи ҳар фард аст, зеро Ватан чун модар азиз мебошад. Дар очерк андешаҳои нависанда дар сари маънии аслии мафҳуми зиндагӣ ва марғ хеле амиқ рафта, хусусияти фалсафӣ пайдо кардааст: «Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода наметавонад. Ў ин нуктаро ба хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ў зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ў қарор дод, ки бо ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд».

Асар бо байте поён меёбад, ки бо мазмуни олии ватанпарваронаи худ хеле қобили таваҷҷӯҳ аст. Ин байти дар коғазпорае навишта шуда, ки ҳамроҳи як каф хок аз миёнбанди Темурмалик пайдо мешавад, беҳтарини ватанпарварон будани ин марди шуҷоъро собит намуда, дар хонанда як ҷаҳон таассуроти фаромӯшношуданӣ боқӣ мегузорад. Устод Айнӣ ин манзараро чунон таъсирбахш ба қалам гирифтааст, ки хондани он бешак, дар дили ҳар кас ғояро илқо мекунад, ки дар зиндагии шахсӣ, агар лозим ояд, монанди Темурмалик бошад. Айнӣ бо таълифи ин асар мехост, ки хонандагонро дар рӯҳи олии ватанпарварӣ тарбия намояд. Ў мақсадеро талқин менамуд, ки одамони

замони мо монанди Темурмалик ҳар ваҷаб хоки Ватани худро ба қадри ҷони худ азиз донад.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи овони кӯдакии Айни маълумот диҳед.
2. Айни дар роҳи илмомӯзӣ чӣ гуна азобу машаққатҳоро паси сар кардааст?
3. Дар бораи ҳаёти минбаъдаи Айни маълумот диҳед.
4. Шумо кадом асарҳои устод Айниро хондаед? Дар бораи онҳо нақл кунед.

ИШТИЁҚИ ЁРУ ДИЁР. ЗИНДАГОНИИ ҶАЗИРА

(Порчае аз очерки илмию бадеии

«Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», ихтисоран)

Дар вақти истилои чингизийн ҷудо шудани Темурмалик аз Хуҷанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзанди ҳудаш ҳам дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизийн талаф шуда рафтаанд. Чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеҷ тараф гурехта нарафта буданд ва гурехта ҳам наметавонистанд. Бо вучуди ин, ӯ аз аҳволи зану фарзандаш ҳам меурсид. Аммо ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков бознамеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз дар аснои сӯҳбат ба Темурмалик саргузашти зану фарзанди ӯро нақл карда, дар ҳаёт будани писараш ва дар ҷазира зистани вайро хабар дод.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад. Хушбахтона, дар канори об якчанд

қаиққо буданд, ки деҳқонон тобистон дар рафтуои ҷазира аз онҳо фоида мебурданд. Темурмалик ба яке аз он қаиққо савор шуда, ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андӯху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷои вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии ҷароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ҳанӯз киштукор сар нашуда буд, дар он ҷо гайр аз нури ҷароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торикӣ истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як ҷавони баландқомати тахминан бисту дусола таом меҳӯрд. Ӯ ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

Ҷавон дартоз аз кулба баромада:

— Кист? — гӯён ояндаро пурсид:

— Ман, — яке аз ҷӯраҳои падарат!— гӯён Темурмалик ба ҷавон наздик шуд ва ўро ба оғӯши пиронаи худ... кашида падарона бӯсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Ҷавон дар пешгоҳи кулба пўстакеро паҳн карда, пирамардро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ў кашида, ўро зиёфат кард. Вай бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим дониста, аз ў пурсид:

— Шумо бо падари ман дар кучо ва чӣ гуна ҷӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, ҳамин гуна нишон дод, ки гӯё ў дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз ҷавон пурсид:

— Агар падаратро бинӣ, мешиноси?

Ҷавон ҳамон эҳтиёткориин аввалинашро аз даст на-
дода, ҷавоб дод:

— Ман падари худро надидаам, кӣ будани ўро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам.

— Ман падари ту мебошам! — гуфт пирамард дар ҳолате, ки ашки шодӣ аз чашмонаш мечакид.

Ҷавон бо шунидани ин сухан, ки гувоҳии дилашро тасдиқ мекард, дар ҳаяҷони тўфонмонанде афтод. Лекин аз эҳтиёткорӣ бо қувваи ҷавонӣ худдорӣ карда гуфт:

— Як пирамард ҳаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд. Агар ўро оварда бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.

— Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! — гуфт Темурмалик ба писараш.

Ҷавон ҳамон замон аз об бо қайқ гузашта, ба тарафи шаҳр рафт ва саҳарӣ барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсўҳбати дирўзаи Темурмалик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темурмалик дар Хуҷанд ба ў пешхидмати мекард.

Пирамардон ба кулба дароманд. Чун чашми ҳамсўҳбати дирўзаи Темурмалик ба ў афтод, фарёди шодиёнае бароварда ўро ба бағал кашид...

Ҷавон худро ба пой падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида кафи пой пуробилаи ўро мебўсид ва чашмони пур аз ашки шодии худро ба рӯи пой аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бўсаҳои гарми муштоқона саршор мекард...

Баъд аз он ки падару писар аз бўсаву оғўш дилосо шуданд, мўйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғўш кашиданд...

Баъд аз рўз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта худқошон рафтанд...

Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шо-

диангези чунон калоне буд, ки дар дили ҳеҷ кас намеғунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин ки дӯстони бозътимодашонро диданд, «як гап мегӯям, ба ҳеҷ кас нагӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонистанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «бозътимоди» худ ин сирро ба тарзе, ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд.

САФАР АЗ ҶАЗИРА. ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Баъд аз он ки дар Хуҷанд маъмурон дар кофтукови Темурмалик шиддат кардан гирифтанд, ӯ дар ташвиш афтад. Ташвиши ӯ на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки ӯ аз ин метарсид, ки агар дар он ҷо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин, ӯ аз ҷазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро ҳам медонист, ки агар ӯ аз ҷазира рӯирост сафар кунад, писараш аз вай ҷудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, ӯ ҳам гирифтӣ мешавад. Бинобар ин шабе, бе он ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани ӯ табарзин ва сӯтаи қаландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромад ва бо қайқе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва ба тарафи кӯҳистони Консой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷои хобаш нест. Аввал «шояд ӯ берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки ӯ ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирӣ берун баромад. Аммо ӯро дар наздикиҳои кулба наёфт. Дуртар нарафт. Ӯ нест. Ҳама ҷои ҷазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуда омад.

Чавон ба гузаргоҳи ҷазира, ба ҷое, ки қайқ ода-тан дар он ҷо меистод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ў муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменамуд. Бинобар ин ў тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта ҷазираро гардиш кард. Дар он ҷо қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз пайи падараш равад, аммо қайқ набуд, ки савор шуда аз об гузарад. Ў баргашта ба кулба омад. Аз он ҷо ду ҷўбқадуи калонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар паҳлӯи худ мебаст, гирифта, бозгашта ба канори ҷазира рафт. Дар он ҷо либосҳояшро аз тан кашида бўхча кард, ки кадуҳоро дар зерин бағалаш аз ду тараф баст ва бўхчаро ба сараш банд карда, ба об фуromaд. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида, ба он тарафи об, ба пеши қайқи худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода, дар даруни қайқ гузошт ва бўхчаро яла карда либосҳояшро пўшида, пайи падари гумгаштаи худро гирифта, ба роҳ даромад.

Чавон дар санглохҳо ва заминҳои саҳт нақши пойи падари худро гум мекард. Аммо баъд аз қадре пеш рафтани ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта, дар роҳи худ давом менамуд. Бар болои баландиҳо ва тепаҳое, ки дар роҳаш рост меоманд, баромада ба ҳар тараф назар меандохт, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро намедид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунон ки аз ҷазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин дар роҳ ҳам барои пайковӣ хеле дер монд, бо вучуди ин паю почайи чавонӣ ба ў ёри дод, ки дар нимрӯзи аз болои як баландӣ сиёҳии падари худро дида тавонист. Аммо ў падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро

чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда ба хонаи сиёҳе дароварданд...

Ясавул аз бозуи Темурмалик дошта ба ў фармуд, ки бо одати муғул зону зада, ба Қатағанўғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инодкорона бозуи худро аз панҷаи ясавул бароварда гуфт:

— Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

— Ясавул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанўғлон чашм дўхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанўғлон ба ясавул нигоҳ карда гуфт:

— Зону заданаш лозим нест. Бигузур монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясавул нашуда рост ба Қатағанўғлон нигоҳ карда гуфт:

— Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедиҳам. Агар ту аз ман чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишинам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳар чӣ мепурсида бошӣ, пурсидан гир!

— Хуб, — гуфт Қатағанўғлон — ҳар ҷо ки мехоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

— Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, — гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлӯи Қатағанўғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро холи гузошта буданд, нишаст ва ба ў нигоҳ карда гуфт:

— Пурсидан гир!

— Ту Темурмалик нестӣ? — Қатағанўғлон ба чашмони Темурмалик чашм дўхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

— Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиам, ки

яккаву танҳо ҳазорҳо шумо чингизиёни хунхорро чунон, ки саги газандаро кушанд, куштам! — гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба чунбиш омаданд ва ҳамаашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашида, ба Қатағанўғлон нигоҳ карда, мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанўғлон бо чашмоне, ки аз оташи ғазаби ваҳшиёнааш шўълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда меистод. Ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудоzi Темурмалик ягон ҷавоби заҳрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон додани буд. Аммо дар муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии даррандаи забункуш намерасид...

Муғулон шўрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанўғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва сўтаи дарвешиаширо бар дами теги муғулон сипар карда, табарзинро ба кор даровард. То захмҳои корди хўрда ба замин ғалтиданааш чандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада, аз байни гурўҳ ба худ роҳ кушода, ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дастаи табарзин ҳанўз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифтун дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанўғлонро монанди ошқадуи лухсида пош хўронд ва баъд аз он бо зарбаҳои паёпай чандин муғулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худааш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд.

* * *

Ҳамон рўз ин фоҷиа дар шаҳри Хуҷанд ва атрофи он овоза шуда калону хурд ба тазйиқ ва фишори маъмуруни Чигатой нигоҳ накарда ҷомаҳои сиёҳ пўшида, миёнашонро аз рўй баста, чунон ки падарашон кушта шуда

бошад, барои падари қаҳрамонашон — Темурмалик мотам гирифтанд...

Дар миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як порча коғази хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд: «Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории Ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!

Ҳикматҳо оиди Ватан

Меҳр ба модару падар ва хонаводаю дӯстон аст, ки аҳли кӯю барзан ва шаҳру ватанро фаро мегирад. Он ки Ватанро дӯст намедорад, аз меҳру муҳаббат беҳабар аст.

* * *

Сазои хиёнат ба Ватан агар ба дасти дӯст дода нашавад, ба дасти душман дода хоҳад шуд.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Темурмалик гумон мекард, ки зану фарзандаш нобуд шудаанд?
2. Дар бораи ҷи тавр бо писараш ҳамсӯҳбат шудани Темурмалик нақл кунед.
3. Хабарӣ омадани Темурмалик дар шаҳр ҷи тавр овоза шуд?
4. Барои ҷи Темурмалик ҷазираро тарк мекунад? Дар бораи аз ҷазира сафар кардани Темурмалик нақл кунед.
5. Ҷавон падарашро ҷи тавр ёфт?
6. Темурмалик дар ҳузури Қатағанўғлон шаъну шарафи худро ҷи тавр ҳимоя мекунад?
7. Дар бораи ҷасорат ва ба таври фоҷиавӣ кушта шудани Темурмалик нақл кунед.
8. Чаро Темурмалик дар миёнбанди худ як каф хок ва порчаи коғази хатнокро нигоҳ медошт?

ҲИССИ ВАТАНДҶҶСТӢ АЗ НАЗАРИ

СОТИМ УЛУҒЗОДА

Сотим Улуғзода яке аз нависандагони маъруфи тоҷик аст, ки бо маҳорати баланди эҷодиааш муваффақиятҳои намоёнро ба даст даровардааст. Ӯ соли 1911 дар деҳаи Варзики ноҳияи Чустии вилояти Намангон дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд шудааст. «Дар байни деҳоти атрофи Тӯс калонтарин деҳаи мост. Онро ҳалқайи сабзи боғу бўстонҳо ихота кардааст. Дар миёнаҷои деҳа як теппаи баланд, дар болои теппа як қалъаи кӯҳна воқеъ шудааст», — нависанда зодгоҳи худро дар повести «Субҳи ҷавонии мо» ҳамин тавр самимона тасвир намудааст.

Падари Сотим Улуғзода марди далеру ҷасур, софдилу поквичдон ва меҳнатдӯсту пурғайрат буд. «Падарам дастони пурзӯри кормуштоқашро ба ҳар коре, ки рост ояд, мезад — барои вай аз музди кор ҳам худӣ кор бошад, бас буд», — менависад нависанда. Дар шахсияти ин мард на танҳо қувваи азими ҷисмонӣ, балки қувваи эҷодиву маънавиёти олий, ахлоқи нек низ нуҳуфта буд. Аз ин рӯ, кӯшиш мекард, ки чунин хислатҳоро дар фарзандони худ низ тарбия намояд. Аммо шароити зиндагӣ, бебақоии умри инсонӣ ба ин монев мешуданд. Ин буд, ки Сотими ҷавон ҳанӯз дар даҳсолагӣ аз падару модар ҷудо мегардад, дар интернат тарбия мегирад. Минбаъд бо ҷидду ҷаҳд дониш омӯхта, ҳамчун адиби боистеъдод шуҳрат меёбад.

Сотим Улуғзода соли 1997 вафот кардааст.

Сотим Улуғзода яке аз намояндагони асосии адабиёти асри ХХ тоҷик буда, хидматҳои ӯ дар инкишофи драматургия ва насри тоҷик хеле назаррас аст. Дар асарҳои сахнавии ӯ «Рӯдакӣ», «Темурмалик», «Алломаи Адҳам ва дигарон», қиссаҳои «Ёрони боҳиммат», «Ривояти суғдӣ», романҳои «Восеъ», «Фирдавсӣ» дараҳои гуногуни зиндагонӣ ва муборизаи халқи тоҷик, хислатҳои оличаноби мардуми озодидӯст ва ватанпарвари мо хеле барҷаста тасвир ёфтааст. Аз асарҳои нависанда чунин бармеояд, ки вай як силсила образ ва характерҳоро офаридааст ва дар симои бисёре аз онҳо баъзе хусусиятҳои муҳими халқи тоҷикро таҷассум намудааст. Сотим Улуғзода дар роҳи эҷодӣ ҳамеша кӯшиш кардааст, ки асарҳои ӯ оинаи ҳаёти халқ бошанд. Аз ҳамин сабаб ҳам асарҳои вай ба дили хонандагон роҳ ёфтаанд.

«Марги ҳофиз» яке аз беҳтарин ҳикояҳои нависанда аст. Дар он ҳиссиёти олии ватанхоҳӣ тараннум ёфтааст: писари Шивочӣи ватандӯсту ватансаро — Шондип хоинӣ менамояд. Шондип дастгир шуда, ҳукми гуноҳашро интизор аст. Ба хоити санъати Шивочӣ Нана-Соҳиби якрав гуноҳи хоинро мебахшад, аммо падари ватандӯстро гуфтору кирдор як буд: ӯ ба фарзанди хоинаш тег мезанад. Меҳри ватан аз меҳри фарзанд боло меояд. Ҳукми ҳофиз, ҳукми падар ҳукми халқи мубориз аст. Халқ рафтори ўро тақдир мекунад, бо ҷасади ҳофиз, чун бо ҷасади ҷанговари бузург видоъ мекунад...

МАРГИ ҲОФИЗ

Ваҳ, чи сон дилошӯб аст суруди Шивочӣ, ҳофизи номдори Ҳиндустон!

Замзамаи оби чашмасорон ва гулгулаи раъду барқ, амвоҷи баҳри тўфонӣ ва чаҳчаҳи булбул — ҳама дар нағмаи ўст.

Аз Лоҳур то Бомбай, аз Мултон то Калкутта овозаи

муғанни ва дostonсарои беҳамто, ҳамчун овози худаш, ҳангоме ки дар ҷашнҳо ва маросимҳо месарояд, танинандоз аст. Ҳар кас боре суруди ўро шунида бошад, солҳо дар нашъаи он аст ва агар ин саодат насибаш нашуда бошад, як умр дар ормон.

Дили бузурги Шивочӣ кони савту навоҳо, ёдаш хазинаи ривоятҳо, замираш ганҷинаи ҳикматҳост.

Ҳофиз бузургии Ҳиндустонро месарояд. Ҳофиз далерони Ҳиндустонро ситоиш мекунад.

Ҳиндустон дар ҷўши исён. Дар Деҳлӣ, Мирут, Лакҳнав, Банорас, Канпур сипоҳиёни ҳинду мусулмон қиём кардаанд, бар истилогарони аҷнабӣ теғи хунин кашидаанд. Аз бедодии ғоратгарони фарангӣ ба ҷон расида, садҳо ҳазор мардumi шахру деҳот алами исён барафроштаанд. Замин дар зери пой ситамгарони англис даргирифта, ҳавои Ҳинд гудохта, Ганги муқаддас гўё ки меҷўшад.

Суруди Шивочӣ ҳеҷ гоҳе монанди имрўзҳо, рўзҳои пурғавғои тобистони соли 1857, чунин пурсадо набудааст.

Як моҳ пеш сипоҳиён, шўришгарони Канпур бо сардории Нана-Соҳиби далер лашкари англисро торумор карданд. Худи сарлашкар Уиллер ҳам ҷон ба саломат набурд: ба генерали пири корозмуда, ки муддати панҷоҳ сол дар Ҳиндустон шамшер аз даст намегузошт, он ҳама таҷрибаи размовариаш кор надод. Канпури дар соҳили Ганга ва дар шоҳроҳи Деҳлӣ—Калкутта воқеъшуда, — шаҳре, ки мустаҳкамтарин ўрдугоҳи англисҳо ва муҳимтарин пойгоҳи ҳукмронии онҳо буд, акнун озод, акнун ба дасти сипоҳу раияти шўришгар аст ва дар болояш байрақи сварач (истиқлол) ҷилвагар.

Нана — Соҳиб пагоҳ наҳзат хоҳад кард — лашкарашро ба муқобили кўшуни англис, ки аз ҷониби Калкутта ба қасди дубора фатҳ кардани Канпур меояд, хоҳад кашид.

Ҷанги қаттоле дар пеш аст, ки дар вай, шояд, кори муқаддаси сварач якрӯя гардад.

Сипаҳсолор меҳоҳад арафай наҳзати калони худро ба маҷлиси симоъ, базм, айшу нӯш бахшад. Меҳоҳад аз суруду нағмаи Шивочии беҳамто ҳаловат барад ва достони наvero, ки ҳофиз дар он рӯзҳо бастааст, шунавад. Охир, кадом сарояндаву созанда мисли Шивочӣ қодир аст шунавандаро ин қадар шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ бахшад! Магар чунин ҳаяҷон ва чунин рӯҳия ҳоло ба Нана-Соҳиб, ба саркардагон ва сипоҳиёни вай аз ҳарчи заруртар нест?

Шивочӣ имрӯз меҳмони Нана-Соҳиб аст.

Дар соҳили Ганги муаззам — дарёи муқаддаси ҳиндувон ба масофаи чандин кос¹ чодарҳои ранг ба ранг зада шудаанд, ки дар офтоби оташтоби июли медурахшанд. Дар мобайн ва гирду пеши чодарҳо филон, шутурон, говон, аробаҳо, бору бунаи гуногун, зину афзори маркабҳо молмомол ва дарҳам-барҳам, тӯда-тӯда сипоҳиёни дасторбасар дар ҷунбишу тарадуд. Ўрдугоҳ кӯчи азими бодиянишинонро ба хотир меоварад.

Дар миёнаи ўрдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеди сипаҳсолор бо байрақи сурху сабзе, ки дар болои чодар лаппас мезанад, ҳамчун товусе дар се-лаи мурғон назаррабост. Аз он ҷо овози суруду нағма, созу наво ба гӯш мерасад.

Чодар қасрро мемонад, ки ниҳоят калон ва дарун ба дарун аст, сутунҳояш зарандуд, даромадгоҳашро посбонони ғўли найзодор муҳофизат мекунанд; дар меҳмонсарои он дусад кас бемалол меғунҷад; саҳни меҳмонсаро бо қолинҳои гулдори гаронбаҳо ораста; хидматгорони чобук дар зарфҳои заррин таом ва духтарони паричеҳра дар ҷомҳои булӯрин шароб мекашанд. Дар пешгоҳ бар тахти пасти мунаққаши заран-

¹ Кос — чени масофаи ҳиндӣ, тақрибан 3,5 километр

² Шоҳони Маратхӣ (як қисми Ҳиндустон) пешво номида мешуданд

дуд Нана-Соҳиби чиҳилсола — вориси ҳукмдорони кабири Маратхӣ, пешвозодаи² мағрур ва лашкаркаши ғаюр нишаста, дар ду паҳлӯи ӯ саркардагон, муқаррабон ва надимонаш ҷой гирифтаанд. Миёни ин анҷумани бузургон Рао-соҳиби вакили молиёти кишвар, сарлашкарҳо Бола Раои номвар, Боба Бхоти диловар, Тантия Топии сафдар ва Чавол Парасади гурди размовар, Азиммуллохони вазири донишвар, Вазиуддини наттоқи суханвар, қозии Канпур бо ҷоҳу ҷалолашон худнамой мекунанд.

Дар як канор бар рӯи суфаи хурди мураббаъи қолинпӯш Шивочӣи солхӯрдаи мӯдарози паҳриш бо созандагон нишаста достони нави худро месарояд.

Ваҳ чӣ достоне! Ва ҳофизи номвар онро бо чӣ овози шӯрангезе тараннум мекунад!

— Занҷири асорати садсола пӯсид, гусаста шуд! — месарояд Шивочӣ. — Гуломон қад рост карданд. Зинда бод сварач! Инглис Ҳиндустонро ба ҳила гирифта буд, на ба зӯр; шер ба доми рӯбоҳ ғалтида буд. Акнун шер аз дом ҷаст! — нидо меандозад ҳофиз. — Аз ҳайбати ӯ битарсу биларз, эй ғосиб ва ғоратгар! Инглис макр мефурушаду хоин мехарад, ватанфуруш мечӯяд. Аммо ин дафъа мирчаъфарҳо нахоҳанд буд ва Плесси¹ такрор нахоҳад шуд! — бо ҷазаба хитоб мекунад ҳофизи пир. — Дар Дехлӣ сардори шӯришгарони музаффар Бхотхони шерзод аст, дар Лакнав мавлавӣ Аҳмадшоҳи баҳодур, дар Чиҳансӣ қаҳрамондухтари Ҳиндустон Лакшми Бай, дар Аллоҳобод Лаёқаталихони шучоъ, дар Канпур Нана-Соҳиби фотех даҳшат ва аҷали инглизанд! Зери байрақи сварач ҳинду ва мусулмон бо ҳам истодаанд, ҳинду ва мусулмон бародаронанд. Зинда бод иттиҳоди халқҳои Ҳиндустон, поянда бод сварач! Ту мемири, эй душмани номарду нопок! Аз Гангу Ҷамна оташ мехезад, туро месӯзад! Макр мафуруш, ки

¹ Соли 1757 дар наздикии шаҳри Плесси дар натиҷаи хиёнати Мирчаъфари сарфармондеҳ кӯшуни Бангола аз англисҳо шикаст хӯрда буд

харидор намеёби! Хоин маҷўй, эй англиси шум, ки Ҳиндустон сарзамини содиқон аст!...

Чунин буд суруди нави Шивочӣ.

Ҳаёху, шавқу чўш, нидоҳои «офарин!»-у «шод бош!»-и аҳли чодар ҳанўз хомўш нашуда буданд, ки сипоҳии тануманде, саросар чанголуд, захми сараш бо латтаи чиркин баста, либосаш ба доғҳои хун олу-да, шофу ханҷару таппонча дар камарбандаш ҳамоил, аз даромадгоҳ падида омад.

Вай аз қўшуни пешгард омада буд.

— Ҳузур! — мурочаат кард ў пас аз таъзим ба Нана-Соҳиб. Маро фармондеҳ фиристод. Дар қарибии Фотеҳпур дастаи разведкачии англис пайдо шуд, мо бо вай задухўрд карда чаҳор нафарро асир гирифтём, як нафари онҳо... — Сипоҳӣ дар ин ҷои суханаш як назар ба Шивочӣ нигаристу сукут кард, гўё ки ба гуфтани давоми суханаш душворӣ мекашид.

— Як нафари онҳо? — пурсид Нана-Соҳиб.

— Бале, ҳузур, ман ўро гирифта овардам, — ҷавоб дод сипоҳӣ, — вай на англис, балки ҳиндуст.

— Ҳинду?

— Бале, ҳузур. Аспаш тир хўрда ғалтид, мо ўро дастгир кардем. Агар рухсат шавад, дарорамаш.

Рухсат шуд, сипоҳӣ асирро даровард.

Ҳамин ки ҷавони борикандом, хушқомат ва хушсурате бе яроқ, бо либоси низомии дарида, сарлуч, мўи чун ангишт сиёҳ ва анбўҳаш титу парешон, ранги рўяш парида, дар чашмони калон-калони сиёҳаш тарсу ҳарос аз даромадгоҳ намудор гашт, Шивочӣ якбора ҷаҳида ба по бархост ва бо садои ҳайратзадаи ваҳшатолуд:

— Шондип! — гўён қадаме чанд ба сўяш партофт.

Асир ду қафи даст ба рўй кашида чашмонашро пинҳон кард. Ў натавонист ба рўи падараш нигоҳ кунад: зоҳиран, дар вучудааш ҳанўз чизе аз шарму номус боқӣ монда буд.

Оре, ин сарбози асир, дар либоси низомии англисӣ, Шондип буд, писари ягонаи Шивочӣ буд.

Вай дар коллечи англисии Калкутта таҳсили илм мекард ва аз ҷи сабаб бошад, ки дар таътили тобистона ба Канпур назди падараш наёмада буд.

Ҳоло маълум шуд, ки чаро наёмада буд: вай сарбози англисҳо шуда будааст...

Шивочӣ дигаргун гашт, ранги рӯи сиёҳчурдааш дар як лаҳза ба зардӣ табдил ёфт, дасту пояш суст шуд, ӯ хастаҳолона ба кунҷе рафта, сутуни чодарро дошта ба замин нишаста монд.

Нана-Соҳиб ва меҳмононаш меқўшиданд, ки ба ҳофиз нигоҳ накунанд.

Сари Шивочӣ ҳам, чашмонаш ба замин дўхта буд.

«Хоин маҷӯй, эй англиси шум!» — ин суханони ҳофиз ҳоло дар гӯши худаш ҳамчун таъна, истеҳзо ва тамасхур садо медоданд.

Хаёли ӯ ба зани марҳумааш рафт, — ҳофиз дар фикраш бо вай гуфтугӯ мекард:

«Оҳ, Радҳа, ёд дорӣ, мо бо ту аз писари ягонаамон ҷи умеду орзуҳои ширине доштем, чи нақшаҳои хуше дар ҳақаш мекашидем!... Доғи ту ҳанӯз синаамро месўзонад, Радҳа, лекин — бубахш — ман дар ин лаҳза ҳатто шодам, ки ту рафти ва нанги фарзандатро намебинӣ. Гӯё ту медонистӣ, ки ин мусибати тоқатшикан ба сари мо хоҳад омад ва бинобар ин пештар рафти, то ки онро набинӣ. Акнун ман ҷи кор кунам, Радҳа, ин нанги бадтар аз маргро ҷи сон таҳаммул кунам? Оҳ, чаро ман ҳам бо ту нарафтам?»...

Дар ин миён сипаҳсолор Шондипро истинтоқ¹ мекард. Забони асир бо ғояти ба душворӣ ба гуфтор меомад, ӯ нотавону забун ба по истода буд, реза-реза меларзид. Чун аздусар умеди шафқат надошт ва даст аз ҷон шуста буд, ба пурсишҳои Нана-Соҳиб ҷавоби рост медод. Оре, бо ихтиёри худам сарбоз шудам. Агар

¹ *Истинтоқ* — гап занондан, сухан пурсидан

дар ҷанг диловарӣ кунам, кор нишон диҳам, ба ман пас аз ғалаба мансаб, мавоҷиби калон, зиндагии бо айшу нӯш ваъда карданд. Дар Калкутта курси кӯтоҳмуддати сержантҳоро хатм кардам. Дирӯз ба разведка худам талабгор шуда баромадам. Оре, ба болои Канпур генерал Ҳавелок дар сари фалон қадар лашкари саропо мусаллаҳ, фалон қадар савору пиёда ва фалон миқдор тӯпу тӯпхона омада истодааст...

Пурсиш тамом шуд. Нана-Соҳиб дар бораи кашидани лашкар ба истиқболи Ҳавелок фармони нави худро эълон кард:

— Пагоҳ дер мешавад, худи ҳамин шаб бояд юриш кард.

Вай саркардаҳоро фармуд, ки бираванд ва фавҷҳои¹ худашонро ба сафари шабона омода созанд. Чаҳор саркарда шитобон баромада рафтанд.

Баъд сипаҳсолор ба Шондип, ки дар ҳолати гунаҳкори маҳкуми марг ҳанӯз дар пешгоҳи ӯ истода буд, назар андохт, нигоҳи кӯтоҳе ба Шивочӣ афканд, сар ба поин андохт, панҷа рӯи панҷа гузошта, ангуштари-ни рахшони бриллиантии худро молида-молида ба андеша рафт. Ҳозирон хомӯшона мунтазири фармон дар ҳаққи хоин буданд. Соҳиб ҳозир фармони қатли ўро содир хоҳад кард, лекин дар ҳузури Шивочӣ ҳукми қатли писарашро баровардан барои Нана-Соҳиб кори осоне нест, — ӯ ҳофизро ҳурмат мекунад, дӯст медорад, ба вай раҳмаш меояд, инро ҳама ҳис мекунанд; бе ин ҳам падари бадбахт қариб аз ҳол рафтааст, оё тоқати пирунаи ҳофиз кифоя мекарда бошад, ки теги ҷаллодро дар гулӯи писараш бубинад?...

Ниҳоят Нана-Соҳиб ба гуфтор омад:

— Асир ба мо дар бораи душман ахбори рост ва қиматнок дод. Ман ростқавлии ӯ ва ҳам ҷавониашро ба назар гирифта гуноҳашро бахшидам.

¹ *Фавҷ* — дар ин ҷо ба маънои дастаи муайяни лашкар

Ҳама аз ин бахшояндагии ғайричашмдошт, ки тамоман хилофи одати Соҳиб буд, дар ҳайрат монданд.

Ногаҳон Шивочӣ ба по хеста дод зад:

На! Ту, пешво, бахшида бошӣ, ман намебахшам!

Хоин бояд бимирад! Ҳукм ҳукми ман аст, дар ин боб ман аз ту муқаддам, пешво, зеро ки ҳаётро ба вай ман бахшидам. Ман ҳақ дорам он чиро, ки бахшида будам, пас бигирам.

Ҳофиз инро гуфта ларзон-ларзон пеш омад ва ханҷари дудами яке аз саркардагонро аз ғилофаш кашид ва гирифт ба тарафи Шондип қадам партофт.

— Писаркушӣ агар гуноҳ аст, хоинкушӣ савоб! — наъра кашид ӯ. — Аммо агар куштани фарзанди хоини ватанфурӯш гуноҳе дошта бошад, аё Шива, бар ман бубахшой! — Бо ин нидо вай ханҷарро тунду шадид бар синаи писараш зад.

Шондип бесадо ба пой ӯ ғалтид.

Шивочӣ ханҷари хунин ба даст, девонавор сӯи баромадгоҳ тохт ва аз хайма бадар рафт.

— Ҳарр — ҳарр Махадев!¹ — бо як қиёфаи ҳайбатнок аз миёни чодарҳо, тӯдаҳои сипоҳиён, филон ва шутурон, аробаҳо ва борҳо гузар карда бонг мезад ӯ. — Ҳарр-ҳарр Махадев! Ҳиндустон, Ҳиндустон! Ба хоинон аҷал! Шивочиам ман, бас аст суруд! Эй Ганг, оташ бидам! Ҳарр — ҳарр Махадев!...

Бо ҳамин ҷазаба вай дар офтоби сӯзони майнагудоз як ним кос масофаро тай кард. Ҳеҷ кас ӯро нигоҳ надошт. Ҳатто филон, шутурон, аспон ҳам ба вай бо чашми ҳайрат ва тааҷҷуб менигаристанд.

Ниҳоят ӯ хаста шуд, ғалтид.

Сипоҳиён аз ҳар ҷониб ба сӯяш давида дар болояш ҳозир шуданд. Ҳофиз рӯйнокӣ хобида буд ва нафас намекашид, панҷаи дастони ба ду тараф ёзидааш дар рег фуру рафта, вале дастаи устухони филии ханҷар намудор буд.

...Ба расми ҳиндувон ҷасади ӯро сӯзонда, хокиста-

¹ Нидои ҷангии ҳиндувон

рашро ба Ганга пошиданд ва ба эҳтиромаш аз дувоздаҳ тўп дувоздаҳ карат оташ кушода, бо ҳофизи маҳбуби худ ҳамчун бо ҷанговари бузург видоъ карданд.

Ҳикматҳо оиди Ватан

Кишваре дар роҳи саодат аст, ки мардум бо зимомдорони худ якдилу якҷиҳат бошанд.

* * *

Тарки Ватан кардан шикастани аҳдест, ки ба падарону хешон ва дўстону ҳамватанон бастаем.

* * *

Хиёнат ба Ватан — зану фарзанд ва хешону дўстонро ба душман фурӯхтан аст.

* * *

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

Савол ва супоришот:

1. Барои чи дар рӯзҳои пурғавғои тобистони соли 1857 суруди ҳофизи номдори Ҳиндустон Шивочӣ хеле пурсадо буд?
2. Манзараи ҷойгир шудани ўрдугоҳи сипаҳсолор Нана-Соҳибро баён кунед.
3. Шивочӣ дар достони нави худ чиро тараннум мекард?
4. Ҳолати Шивочиро ҳангоми дидани писари хоинаш баён кунед.
5. Пас аз пурсиши Шондип чи маълум шуд? Дар бораи ҳолати хоин нақл кунед.
6. Шондип барои хиёнати худ ба Ватан чи гуна ҷазо дид?
7. Барои чи ҳиндуён бо ҳофизи маҳбуби худ ҳамчун бо ҷанговари бузург видоъ карданд?

ИНЪИКОСИ ВАТАН ВА ВАТАНДЎСТӢ ДАР ШЕЪРҲОИ

ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

*То надонам, ки пас аз ман хонда шеърамро касе
Хоб мебинад маро, мепурсад ин овоз кист?
То надонам зиндагиро баъди ман раҳ то кучост?
То надонам соҳиби дунё пас аз ман боз кист?
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд!*

Лоиқ Шералӣ бо шеърҳои пурмазмун, дилошӯб ва санъаткоронаи худ дар инкишофи адабиёти тоҷик саҳми муносиб гузоштааст. Ӯ 20-уми майи соли 1941 дар деҳаи Мазори Шарифи ноҳияи Панҷакенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Давраи кӯдакӣ ва наврасии ӯ дар зодгоҳаш мегузарад. Лоиқ аз хурдӣ дилбастаи назми гузаштаи халқамон буд. Минбаъд ниҳолҳои назми ӯ дар заминаи адабиёти ғанию қадимаи тоҷик реша давонда, аз чашмаи ашъори Рӯдакию Камол, Хайёму Ҳофиз, Саъдию Ҷомӣ, Айнӣ ва Мирзо Турсунзода об меҳӯранд, дар заминаи ҳаёти нави халқи тоҷик нашъунамо меёбанд.

Лоиқ Шералӣ муаллифи як қатор китобҳои шеърӣ: «Сари сабз», «Нӯшбод», «Соҳилҳо», «Илҳом», «Ҳоки Ватан», «Резаборон», «Марди роҳ», «Варақи санг», «Хонаи чашм» «Хонаи дил», «Офтобборон», «Дасти дуои модар», «Фарёди бефарёдрас» ва дигарҳо. Ин маҷмӯаҳо на танҳо самти асосии рушду камоли эҷодиёти ӯро муайян кардаанд, балки ба пояҳои баланди тараққиёти ғоявию эстетикӣ расидани назми тоҷикро низ нишон медиҳанд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳар гоҳе, ки дар бораи назм сухан ронад, аз эҷодиёти Лоиқ бо ифтихор ва ғамхорӣ ҳарф мезад. Шоири маъруфи рус Николай Тихонов дар бораи Лоиқ чунин навиштааст:

«Вақте ки Лоиқ Шералӣ дар бораи ҳаёт гап мезанад, ӯ каломи образноки содда, вале эътимодбахш ва сермаъно дарёфт мекунад:

То ном физой, нафси худро кам кун,
Одамгарӣ кун, вале бо одам кун.
Меғуфт даравгаре ба ман вақти дарав:
Чун хўшаи гандум ба замин сар хам кун.

Дар онҳо ҳисси бузурги эҳтиром нисбат ба тамоми воқеаҳои ҳақиқии ҳаёт ва, баробари ҳамин, хурсандии саршоре аз рӯзгор арзи вучуд мекунанд».

Аксарияти шеърҳои Лоиқ аз лиҳози мундариҷа ва шакл асари нави санъат мебошанд. Чӣ тавре обу хоки Ватан ба ҷисму ҷон қувваю қудрат ва рӯҳи тоза мебахшанд, кас ашъори Лоиқро низ мутолиа карда ҳаловат мебарад, рӯҳи худро мусаффо мекунад ва ба зиндагӣ, ба халқу Ватан саҳту маҳкам дил мебандад.

Лоиқ Шералӣ 30-юми июни соли 2000-ум дар шаҳри Душанбе вафот кардааст.

Мавзӯи Ватан дар назми Лоиқ Шералӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Вақте ки шоир дар бораи Ватан гап мезанад, мурғи илҳомаш баланд парвоз мекунад. Аммо ҳар парранда лонае дорад. Лонаи мурғи Лоиқ Тоҷикистон аст:

Ёрон ҳама ҷо вале, Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман
Модар яктост, Тоҷикистон яктост.

Лоиқ Тоҷикистонро Ватани худ медонад, ба назари ӯ ҳар санги он мисоли ҳайкал зебо менамояд. Барои мо бошад, Ўзбекистони соҳибистиқлол Модар — Ватани ягона аст.

Шоири тоҷик Мирсаид Миршакар чунин навишта буд: «Росташиро гӯям, барои ман ибтидои Ватани бузургам аз он деҳаи хурде сар мешавад, ки дар он ҷо нахустин бор чашм ба дунё кушода, гап задан, роҳ гаштан, ба кӯча баромада бо ҳамсолонам бозӣ кардан, хубро аз бад фарқ кардан, бо ғаму шодии дӯстонам шарик будан, дӯст доштан ва бад диданро ёд гирифта будам». Лоиқ Шерали ҳам дар шеърҳои кӯшиш намудааст, ки Ватани хурду конкрети хурро, ки он ҷо ба дунё омада камол ёфтааст, дарёбаду шиносад. Ба ақидаи ӯ Ватан аз чизҳои хурд, аз ғаҳвораю шири поки модар, аз остонаю боми хонаи падар оғоз меёбад. Аз ин рӯ, Ватан боиси беҳбудию беҳрӯзии дилҷамъию озодӣ ва хушбахтию ободии мост:

ВАТАН САР МЕШАВАД АЗ ГОҲВОРА

Ватан сар мешавад аз гоҳвора,
Зи шири поки аз пистони модар.
Ватан сар мешавад аз он тавора,
Ки онро сохта дастони модар.
Ватан беҳбудию беҳрӯзии мост,
Ватан хушномию фирӯзии мост.

Ватан сар мешавад з-огарди деҳқон,
Зи «майда» — ҳои хирманбодгарҳо
Ватан сар мешавад аз бурдаи нон,
Ки мо хӯрдем аз хони падарҳо.
Ватан — дилҷамъию озодии мост,
Ватан — хушбахтию ободии мост.

Ватан сар мешавад з-он остоне,
Ки бар дунёи равшан по ниҳодем.
Ватан сар мешавад з-он пардабому,
Ки парвозӣ шудему пар кушодем.
Ватан — имрӯзи мо, ояндаи мост,
Паноҳи мурдаи мо, зиндаи мост.

ШУКР ГҶЯМ...

Шукр гўям зиндагиरो бо ҳама ширину талх,
Шукр гўям зиндагиरो бо ҳама неку бадаш.
Шукр гўям қисматамро бо ҳар он чӣ ҳасту нест,
Шукр гўям бахтро бо омаду ноомадаш.

Шукр гўям ҳар дарахтеро, ки бошад дубара,
Шукр гўям ҳар ниҳолеро, ки навгонӣ диҳад.
Шукр гўям ҳар сабоҳеро, ки хуршед аз уфуқ
Пайки рӯзи нав зи баҳши умри инсонӣ диҳад.

Шукр гўям ҳар нафасро ҳамчу нақди зиндагӣ,
Ки бувад пайваста бо халқу Ватан чун ҷону тан.
Ин Ватан бе ман тавонад буд ҷовидон, вале
Ман натонам як нафас ҳам зинда бошам бе Ватан...

НАСИҲАТИ МОДАР

Модарам мегуфт доим вақти хоб:
«Хоб кун, албатта, бо паҳлуи рост!
Он ҳама коре, ки ният мекунӣ,
Сар бикун бо қувваи бозуи рост.

Нонро доим ба дасти рост гир,
Пӯш аввал остини ростро,
Гар бибандӣ аҳд, дасти рост деҳ,
Дасти чап не хайр дорад, не бақо».

Хурд будам, беҳабар будам ҳанӯз:
Фарқ байни дасти чаппу рост чист.
Хоб кардан, сер будан муддао,
Муддао дар дасти чаппу рост нест.

Баъд фаҳмидам, муроди модарам
3-ин насиҳатҳош дигар будааст:
Бо чунин панду насиҳатҳо ба ман
Ростиро тарбият бинмудааст.

АЗ РУБОИЁТ

То ном физой, нафси худро кам кун,
Одамгарй кун, валеk бо одам кун.
Меғуфт даравгаре ба ман вақти дарав:
Чун хўшаи гандум ба замин сар хам кун.

* * *

Ҳайф аст, агар умр шикоре бошад
Озод зи дарду доғу оре бошад.
Дар пайраҳаи ҳаёт по мондани мо
Айб аст, агар қадамшуморй бошад.

* * *

Машғал бишавед дар шаби зулмонй,
Сўзед, ки олам бишавад нуронй.
Бар як худи хуршед гарон аст охир
Бар олами беканор нурафшонй...

* * *

Хушбахт касе, ки ном бар ном орад,
Дар иди Ватан ҷону дил инъом орад.
Монандаи кўлвори қосид ҳар субҳ
Холй шаведу ба халқ пайғом орад.

* * *

Дар қасри ҳаёт санги бунёдам ман,
Як кўдаки хушноми ҷаҳонзодам ман.
Торих ба пуштораи ман сарборй,
Фарзанди тамоми одамизодам ман!

* * *

Ин субҳ давоми шоми чун зиндон аст,
Ин ханда нишони дидаи гирён аст.
Ҳар чизи наве, ки ҳозирон ёфтаем,
Гумкардаи рафтағони пурармон аст.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи Лоиқ Шералй маълумот диҳед.
2. Дар бораи назми ватандўстонаи шоир нақл кунед.
3. Барои чй Лоиқ Шералй оғози Ватанро аз гаҳвора ва шири поки модар ҳисоб мекунад?
4. Шеърҳоро аз ёд кунед.

ЎЗБЕКИСТОН ДАР ЭҶОДИЁТИ

АБДУЛЛО ОРИФОВ

*Шоирам ман, гар намедонӣ, бидон,
Нест чун сози дигарҳо сози ман.
Ҳар кучое бишнавий оҳанги он,
Мерасад бар гӯши ту овози ман.*

Шоири соҳибистеъдоди ўзбек Абдулло Орифов 21 марти соли 1941 дар ноҳияи Косони вилояти Қашқадарё таваллуд шудааст. Ӯ муаллифи китобҳои зиёди шеърӣ, ки ба забонҳои гуногун ба таърифи расидаанд.

Назми дилкаши А.Орифов молмоли эҳсосот ва андешаҳои фалсафии. Дар зери қалами ӯ каломи бадеӣ тозагӣ ва назокат пайдо кардааст. Матни шеърӣ Гимни Республикаи Ўзбекистон ба ӯ мансуб аст.

Абдулло Орифов лауреати Мукофоти давлатии Ўзбекистон ба номи Ҳамза ва Шоири халқии Ўзбекистон мебошад. Ба шарофати истиқлоли Ватанамон ӯ ба унвони Қаҳрамони Ўзбекистон мушарраф гардидааст.

Дар ашъори шоир мавзӯи Ватан мавқеи ҷудогоноро соҳиб аст. Дар ин гуна шеърҳо ӯ бо дард сухан мегӯяд. Дарди шоир - дарди Ватан, дарди халқ, дарди имрӯзу фардои инсоният мебошад. Аз ин рӯ, ашъори ӯ ба дил саҳт таъсир мебахшанд, ҳиссиёту тафаккурро ба шӯр меоваранд. Хонандаро водор мекунанд, ки ба зиндагӣ амиқтар назар кунанд, қарзу масъулияти худро пеши халқу Ватан беҳтару бештар дарк намояд. Чунончи, қаҳрамони лирикии шеъри «Сози ман» баҳри ҳифзи кишвару халқи худ ба ҷоннисоркунӣ тайёр аст. Шеъри

Ў ҳамеша баҳри тавсифи Ватан бо муҳаббат суруда мешавад. Ин аст, ки барояш Ватан ҳамчун Модар муқаддасу азиз мебошад:

Лозим ояд, ман ба амри қалби худ
Меравам бар ҳифзи халқу кишварам.
Баҳри шўҳрат ман намесозам талош,
Баҳри ному қадри худ бахшам сарам.
Аз дурӯғу ғайбату макру фиреб
Мекашам худро канор, эй дўстон.
Шеъри худро мегузoram ман баланд
Бар ҳама пастии он ноодамон.
Баҳри тавсифи Ватан-Модар мудом
Бо муҳаббат месароям шеъри худ...

Дар ашъори шоир образи Ватан, модар ва фарзандон аз ҳамдигар ҷудо нестанд. Ин се мафҳум, дар назми ӯ яке дигареро пурра мекунад ва боиси равшану возеҳ ифода ёфтани мақсаду мароми шоир мегарданд. Ба ҳамин маънӣ, ӯ дар шеъри «Ният» чунин навиштааст:

Зиндагӣ ҳамчу қалби инсон аст,
Ки ғаму шодиро намояд ҷо.
Умри худро ба даҳр бе Ватанам
Ман тасаввур намекунам асло...

Ҳеҷ шодӣ барои ман набувад,
Ба ҷуз он хуррамӣ, ки аз Ватан аст.
Бахти бегонаро намехоҳам,
Бо Ватан тавбам умру бахти ман аст.

Абдулло Орифов дар шеърҳои ба Ўзбекистон ва халқҳои он бахшидааш дўстию бародариро самимона ба қалам гирифтааст. Ба ақидаи шоир, бузургии ин кишвар дар иттиҳоду якдилии мардуми меҳнатдўсти он аст. Чунончи, дар шеъри зерин ӯ дўстию бародарии халқҳои тоҷику ўзбекро ин тавр ба қалам гирифтааст:

Ёру бародар аз азал ўзбеку тоҷик,
Чун шоҳбайти як ғазал ўзбеку тоҷик.

Ҳайрони он рафоқатам, чўям ба он қиёс,
Авло бувад он аз асал, ўзбеку тоҷик.
Бахте бувад Навоиро то Ҷомӣ барҳаёт,
Ҳамрешаанд аз он маҳал ўзбеку тоҷик...
Як тарфи марза ўзбеку як тарф тоҷик аст,
Часпад ба қор аз ҳамал ўзбеку тоҷик.
Ман матлабе дорам фақат: эй қош то абад,
Як маънӣ ёбанд аз масал, ўзбеку тоҷик.

(Тарҷумаи Ҷонибек)

Дар манзумаи «Ўзбекистон» шоир ғояи олии ватандӯстиро тараннум намуда, рӯҳи матини халқ ва азму иродаи оҳаниро дар роҳи ободию осудаҳолии Ватани азизамон ва минбаъд ҳам баланд гаштани обрӯю эътибори он васф менамояд. Шоир дар бораи дирӯз ва имрӯзи кишвар, сарнавишти фарзандони вай бо қамоли тамкин ва андеша суҳан меронад, бо чунин ҳиссиёт ҳарф мезанад, ки гӯё захмҳои диёри азизамон аз дили ӯ гузашта бошанд. Ба ҳамин маънӣ, дар шеър ҳасорати маънавии Берунӣ, Темур, Улуғбек, Навоӣ, Ҳамид Олимҷон, Фафур Фулом, Ойбек ва дигар фарзандони асилаи халқ бо эҳтиром ба забон гирифта мешавад. Дар бандҳои манзума, ки мисли занҷир пайвастанд, қаҳрамони лирикӣ бо меҳри бепоён ва садоқати фарзандона нисбат ба Ватан ва рӯҳи гузаштагонии фидокори худ суҳан карда, ба қадри нону намаки халқу Ватан мерасад. Ин аст, ки дар он алоқаи мустаҳками наслҳо, силсилаи афқору эҳсос ва қарзу масъулият ягонагии тамом пайдо кардааст.

ЎЗБЕКИСТОН

Шеър мегўям ба номат, кишварам,
Ҳастӣ бемонанд баҳрам ҷовидон.
Шоирон бинмуда тавсифи Ватан,
Шўҳраташ созанд боло дар ҷаҳон.
Шеъри онҳо мебарорад болу пар,
Мекунад парвоз бар кунҷу қанор.
Гарчи ҳамчун достони нотаом,

Менамой дар назар, зебо диёр.
Лек очиз монд дар васфат қалам.
Ўзбекистон, эй диёри дилкашам!
Нест ҳаргиз дар сарам ёди биҳишт,
Ман начўям ҳеч гаҳ боғи Ирам.
Ёвағўй баҳри ман бегона аст,
Кай Мусалло гўяму ронам қалам?
Гашта мафтунӣ баҳори пургулат
Васфи ту устод Олимҷон намуд.
Бо суруду дostonҳои Фулом
Шухрати ту боз ҳам боло бишуд.
Ному таърихи ту бошад ҷовидон,
Ўзбекистон, эй диёри дилситон!

Ҳар гаҳе бигзаштаат орам ба ёд,
Мешавад бар чашм дирўзат падида.
Аз гузаштат ман насозам ифтихор,
Мерасад бар хотирам даври шадид.
Зоти бадзоте ба забти Осиё
Омаду даъвои тоҷу тахт кард.
Ними оламро гирифтӯ халқро
Бо ҷаҳондорӣ худ бадбахт кард.
Ман намехонам варо таърихи худ,
Ўзбекистон, эй диёри хушнамуд!

Гар равад аз рафтағони ман суҳан,
Ёд орам ҳар якеро бо сипос.
Розҳои ахтарон ифшо шуданд
Оқибат дар ҷадвали ахтаршинос.
Лек бо шамшери қотил канда шуд
Як сар аз тан, ҳамчу хуршед аз само.
Ашки чашмони Улуғбек ин замон
Медиҳад монанди ахтарҳо ҷило.
Дорӣ ту фарзандҳои номдор,
Ўзбекистон, эй диёри меҳрбор!

Асрҳо чун корвонҳо бигзаранд,
Карда зебоию нуқси худ аён.

Наслҳои гашта сарсон бигзаранд
Бо фироқи зодгоҳи меҳрубон.
Дар диёри сеҳрдори Амрико
Ҳолиё Колумб андар хоб буд,
Лек Берунӣ, чароғи ақли вай,
Бурд ўро сўи мақсадҳои худ.
Ҳиссаи ту буд дар Колумб ҳам,
Ўзбекистон, эй диёри муҳташам!

Дид агар олам ҷаҳонгири зиёд,
Роҳи онҳо сўи қабристон бишуд.
Аз миёни шоирон, эй дўстон,
Аз ҷаҳонгирон вале афзун набуд.
Шоире бо шеър панҷ асри расо
Мекунад тасхир қалби одамон.
Темур ар бо теғи худ нагрифта буд,
Бо қалам бигирифт Алишер он макон.
Масти овози ҳазорат шуд ҷаҳон,
Ўзбекистон, эй диёри беҳазон!

Ёд кардам ман бузургонро вале,
Баҳри онҳо ҳам бузургон будаанд.
Халқи ман, ҳастӣ ту дар олам бузург,
Бо ту ҳастам пуртавону сарбаланд.
Он ту будӣ, ки ба фарзандони худ
Нони худро додию кардӣ калон.
Рўйи дўши худ гирифтӣ, халқи ман,
Бори онҳоро, ки меомад гарон.
Халқи ман гардида бар ман ҷону тан,
Ўзбекистонам, шудӣ Модар-Ватан!

Аз сарат бигзашт даври бешумор,
Давраи ислом ҳам шуд пушти сар.
Нокасу нодон ба хокат по ниҳод,
То кунад халқи туро зеру забар.
Чингизи хунхор хунатро бирехт,
Хост, то гардӣ ту беному нишон.

Лек гаштї чун саманди бодпо,
Дур кардї садди худро Ҷовидон.
Чун саманди бодпо мепарварам,
Ўзбекистони азизам, кишварам!

Зиндагї дар сарнавиштат будааст,
Гоҳ хун хўрдию гаҳ хўрдї шароб.
Он қадар буданд бадхоҳони ту,
Он қадар карданд баҳрат инқилоб.
Чораҳо мечустї дар майдони Ҷанг,
Рафта дуди оҳи сардат то само.
Хуни сурхи мурда фарзандони ту,
Кард алвонї шабони тираро.
Баҳри ту хун хўрдаам ман ҳам басо,
Ўзбекистон, эй диёри босафо!

Лек олам лаҳзае ором нест,
Сулҳу меҳнат Ҷангчўро душман аст.
Карда ноором, бо тире туфанг
Душмани бадхоҳи ту омад ба шаст.
Лаҳзае Собир Раҳим афтода буд,
Назди Дантсиг хуни ман ҳам рехт, рехт.
Эй Ватан, фарзанди ту буд Ҷонфидо,
Хоки душманро ниҳоят бехт, бехт.
Аз ту бошад шуҳрати ман, шони ман.
Ўзбекистон, кишвари раҳшони ман!

Шомгоҳи тирамаҳ дидам, яке
Аз паси тиреза мекардї суроғ.
Он ту будї, кишвари деҳқони ман,
Синаатро мекушодї ту фароҳ.
Гуфтї: - бингар, боз борон мезанад,
Пахта дар саҳро вале ночида аст.
Баҳри имдодат ҳамехондї маро,
Эҳтиёче доштї ҳоло ба даст.
Рафтию бурдї зи ман сабру қарор,
Ўзбекистон, эй диёри зарнисор!

Рафта ҳамчун офтоби пурзиё,
Бар сари Фарғона гардӣ нурбор.
Ё ки ту гулхан фурӯзон мекуни
Ҳамчу чӯпонҳо ба тори кӯҳсор.
Субҳдам бо нурҳои хештан
Ё чу Ойбек менависӣ дoston.
Ё ки ту монанди Абдулло Ҳабиб
Мекушой аз дили ҳар кӯҳ кон.
Ҳокат аз зар, маъдани ту беҳисоб,
Ўзбекистон, эй диёри офтоб!

Чун ту ҳастӣ кишвари ман, баркамол,
Ман заволатро набинам дар ҷаҳон.
Фатҳу нусрат доимо ёри ту бод,
Дӯстонро бош ёри меҳрубон!
Рафта доим бо бародарҳои худ
Асрҳо пояндаву ҷовид мон.
Аз барои нек фарзандони худ
Ҷовидон чун манзили уммед мон.
Гул кунад бо номи ту эҷоди ман,
Ўзбекистон, кишвари озоди ман!

(Тарҷумаи Саудалӣ Маъмур)

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи шоир маълумот диҳед.
2. Дар шеъри «Ўзбекистон» кадом давраҳои тараққиёти кишвар тасвир ёфтаанд?
3. Дар бораи бузургии кишвар, ки тасвираш дар шеър омад, нақл кунед.
4. Дар бораи имрӯзи Ўзбекистони соҳибистиклол маълумот диҳед.
5. Дар шеър кадом воқеаҳои замони гузаштаи таърихӣ ва номи бузургон ба забон гирифта шудааст? Дар бораи онҳо маълумот диҳед.
6. Аз шеър бандҳои ба худатон маъқулно интиҳоб намуда, аз ёд кунед.

МЕҲРИ ВАТАН АЗ НИГОҲИ

РАСУЛ ҒАМЗАТОВ

Адиби барҷастаи авар Расул Ғамзатов соли 1923 дар авули Садаи ноҳияи Хунзах ба дунё омадааст. Маълумоти нахустинро аз падараш — Шоири халқии Доғистон Ғамзат Садаса гирифтааст. Ӯ соли 1940 омӯзишгоҳи педагогиро хатм намуда, аввал муаллими синфҳои ибтидоӣ, сипас ба сифати артист дар театри аварӣ кор мекунад. Баъд ба Институти адабиёти ба номи А.М.Горкии Иттифоқи нависандагони шӯравӣ дохил шуда, онро соли 1950 бо баҳои аъло хатм менамояд. Худи ҳамон сол дар синни 26-солагаш барои асари «Соли таваллудам» сазовори лауреати Мукофоти давлатӣ мегардад.

Расул Ғамзатов эҷодиёти худро аз шеърнависи оғоз кардааст. Нахустин шеърҳои ватандӯстонаи ӯ дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон навишта шудаанд. Минбаъд асарҳои ӯ «Ҳоки Ватан», «Суруди кӯҳ» дастраси хонандагони авар гардида, аз ояндаи дурахшони ӯ дарак додаанд. Маҳорати ӯ сол аз сол сайқал ёфта, ба камол мерасид. Достонҳои «Гуфтугӯ бо падар», «Дили ман дар кӯҳсор», «Духтари кӯҳсор» ба шоир шухрат оварданд. Китоби шеърҳои ӯ «Ситораҳои дур» мақому истеъдоди ӯро ба олам овоза мекунад. Асарҳои минбаъдааш «Мактубҳо», «Зарима», «Ситора бо ситора роз гӯяд», «Доғистони ман» гувоҳи завқи баланд ва таъби сеҳрангези ӯ буда, мӯниси дарду шодии хонандагон мебошанд.

Расул Ғамзатов соли 2003 дар синни 80-солағи вафот кардааст.

Расул Ғамзатов адиби ҷаҳондида буд. Ӯ ба мамлакатҳои зиёде сафар карда, бо ҳаёт ва адабиёти халқҳои гуногуни он аз наздик шинос шудааст. Аммо сарзамини тоҷикон ва адабиёти оламшумули ин халқ дар олами рӯҳии ӯ нақши босазо гузоштааст. Ӯ дилбастаи панду ҳикматҳои Саъдӣ, афкори ватандӯстонаи Фирдавси, фалсафаи Хайём, ишқияҳои Низомӣ, ғазалҳои сеҳрангези Ҳофиз буд...

Дар эҷодиёти дилписанди Расул Ғамзатов мавзӯи меҳри халқу Ватан ҷои асосиро ишғол мекунад. Ин аст, ки дар офаридаҳои муҳаббати бепоён ва муқаддаси ӯ нисбат ба зодгоҳи азизаш басо самимию ботароват тасвир шудааст. Ҳамин меҳри халқу Ватан сарчашмаи илҳами ӯ буд.

ДОҒИСТОНИ МАН

(Порчае аз китоб, ихтисоран)

Ба авули Сада омадаму мактуби падарам, ки аввалин бор Москваро дида, ба мо навишта буд, ба ёдам расид. Пай бурдан душвор буд, ки падар дар мактубаш ҷиддӣ гап мезанад ё шӯҳӣ мекунад. Ӯ аз дидани Москва ҳайрон шуда, менавишт:

«Ба назар чунин мерасад, ки дар ин ҷо, дар Москва, ба оташдон алав наместонанд, хӯрок наместонанд, чунки ман ба девори хонашон таппакчаспони занҳоро намебинам, аз болои боми хонаҳо телпаки Абӯтолиб барин печида баромадани дудро намебинам. Дар болои бом кулӯхкӯб ҳам намебинам. Надидам, ки москвагиҳо дар болои бомашон алаф хушк кунанд. Охир, онҳо алаф хушк накунанд, ба говашон ҷӣ меҳӯронанд? Ягон занро надидам, ки як банд хас ё алафро пуштора карда мерафта бошад. Ягон бор овози сурнай ё садои дафро нашунидам. Гӯё ки ҷавонҳои ин ҷо зан

намегиранд ва тўй намекунанд. Дар кўчаҳои ин шаҳри галатӣ ҳамин қадар гаштаму ягон сар ғўсфанд надидам. Аҷабо, вақте ки ба остонашон меҳмон қадам мемонад, ин москвагиҳо чӣ мекушанд? Ба пеши пой меҳмон ғўсфанд накушанд, пас, бо чӣ пазирой мекунанд? Не, ман ин хел зиндагониро орзу намекунам. Ман дар авули худам Сада зиндагӣ кардан мехоҳам; он ҷо бо занам хинкали¹ серравғану сир фармуда, ишкамсерӣ хўрда метавонам...».

Падарам Москваро бо авули худаш муқоиса карда, бисёр камбудии дигаре низ ёфтааст. Вақте ки ў ба девори хонаҳои Москва таппак начаспонидаанд мегуфт, албатта, шўхӣ мекард, аммо вақте ки авулчаи худро аз чунин шаҳри бузург авлотар мешуморид, шўхӣ намекард. Вай Садаро дўст медошт ва ба пойтахти ягон мамлакати дунё иваз намекард.

Садаи азизи ман! Инак, ман ба наздат аз он ҷаҳони беҳудуде, ки дар вақташ падарам «камбудии» бисёри онро ёфта буд, омадам. Ман ин ҷаҳонро давр зада, бисёр чизҳои аҷибу ғариб дидам. Чизҳои зебо ончунин зиёд буданд, ки нигоҳам парешон мешуд ва намедонистам кадоми онҳоро тамошо кунам. Чашмам дам ба як қасри муҳташам, дам ба қасри дигаре, дам ба як чеҳраи зебо, дам ба чеҳраи дигаре меафтод, вале медонистам, ки чизҳои медадагиам ҳар қадар зебо бошанд, фардо аз ин зеботарашро хоҳам дид... Медонӣ, ҷаҳон поён надорад!

Бигзор обидаҳои Ҳиндустон, эҳромҳои Миср, қасрҳои атиқай Италия маро бубахшанд, бигзор роҳҳои пуршукӯҳи мошингарди Америка, гулгаштҳои Париж, боғҳои Англия, кўҳсори Швейтсария маро бубахшанд, бигзор санамҳои Полша, Япония, Рим маро бубахшанд. — Ман шуморо бо ҳавас тамошо мекардам, аммо дилам ором буд ва агар ноором гар-

¹ *Хинкал* — як нав хўроки қафқозии мантумонанд, ки аз гўшту равғани ғўсфанд ва сиру олуца мепазанд (Мутарҷим)

дад ҳам, на ба ҳадде, ки ҳалқам хушк шаваду сарам чарх занад.

Пас, чаро ҳозир ин ҳафтад бунаи дар кӯҳпояҳо паноҳ ёфтаре аз нав дида, дилам ба чунбиш омад, чунон ба чунбиш омад, ки қафаси синаам тангӣ кард, қабурағоям ба дард омад, чашмонам сиёҳ рафт, сарам чарх зад, гӯё ки бемор ё маст бошам?

Наход, як авулчаи Доғистон аз Венетсия, Қоҳира ё Калкутта зеботар бошад? Наход, авардухтаре, ки як дарза ҳезум ба дӯш бо пайроҳаи деҳа қадам мезанад, аз духтари сарвқадди малламӯйи скандинавӣ хушрӯтар бошад?

Сада! Ман дар киштзорҳои ту қадам мезанам ва шабнами саҳаргоҳӣ пойҳои шалпаргаштаи маро мешӯяд. Ман дасту рӯи худро ҳатто дар оби дарёчаҳои кӯҳӣ настуфта, дар оби чашма мешӯям. Мегӯянд, ки об нӯшӣ, аз чашма нӯш. Инчунин, мегӯянд, — падари ман ҳам мегуфт, ки: — мард дар ду ҳолат ба зону менишинад: ҳангоми об нӯшидан аз чашмасор ва гул кандан аз гулзор. Сада, ту ҳамон чашмае ҳастӣ, ки ман пешат ба зону нишаста, лаб ба лабонат мениҳам ва ҳарисона аз оби ту нӯш мекунам.

Сангеро мебинам ва ба назарам дар рӯяш сояи тунуке менамояд. Ин соя манам, чунон ки сӣ сол пеш будам. Ба рӯи санг нишаста, гӯсфанд мечаронам. Дар сарам кулоҳи жӯлидамӯй, ба дастам калтаки дароз, пойҳоям чангу хоколуд.

Пайроҳаеро мебинам ва ба назарам дар рӯяш сояи тунуке менамояд. Ин соя ҳам манам, чунон ки сӣ сол пеш будам. Бо коре ба авули ҳамсоя мерафтам. Падарам фиристода буд.

Дар ҳар қадам худ бо худ, бо бачагии худ, бо баҳорону борон, бо гулистону хазони худ вомехӯрам.

Либосамро кашида, танамро ба таки обшор медроам. Об аз нӯки шах паридаву ҷаҳида, ҳазор бор пош мехӯрад ва боз мавҷҳои парешон ба ҳам омада, бар китфони ман, бар дастони ман, бар сари ман мере-

зад ва боз пош меҳӯрад. Души меҳмонхонаи «Қасри шоҳ»-и Париж дар пеши обшорҳои ширгуни кишвари ман бозичаи ночизи пластмассӣ асту бас.

Обе, ки аз дарёчаи кӯҳӣ ҷараён гирифта, ба қаба-ти сангҳо мефарояд, рӯзи дароз дар ин ҷо гарм мешавад. Ваннаи нилгуни меҳмонхонаи «Метропол»-и Лондон дар пеши ваннаҳои кӯҳии ман табақчаи ночизест.

Оре, дар шаҳрҳои калон пиёда қадам зада гаштанро дӯст медорам. Аммо баъди панҷ-шаш сайругашти дуру дароз шаҳр ба назарам шинос менамояд ва шавқӣ тамошояш дар дилам кам мешавад.

Инак, ҳазорум бор аст, ки дар тангкӯчаҳои авули худам қадам мезанаму аз дидораш сер намешавам, хаёлам, ки беист қадам занам.

...Аз дафтарчаи хотирот. Боре дар Париж ман як рассоми доғистониро дучор кардам. Пас аз инқилоб дере нагузашта ў ба Италия хонданӣ рафта, он ҷо зани итолиёӣ гирифта, ба ватанаш барнагаштааст. Ин доғистонии ба гиру мони кӯҳистон омӯхташуда ба ватани наваш бо душворӣ одат мекунад. Ў тамоми рӯи заминро чарх мезанад, дар шаҳрҳои зебои мамлакатҳои бисёр иқомат мекунад, аммо кучое равад, ғусса ҳамроҳаш. Хостам ин ғуссаи ўро, ки бо рангҳо акс ёфтааст, бинам. Бинобар ин, хоҳиш намудам, ки расмҳои кашидаи худро нишон диҳад.

Як сураташ «Ёди Ватан» ном дорад. Дар сураташ зани итолиёӣ (ҳамон зани худаш), ки дар бар либоси қадимаи аварӣ дорад, тасвир ёфтааст. Зан дар лаби чашма, ба даст кӯзаи миси зарробони машҳури готсатлинӣ нишастааст. Дар нишебии кӯҳ авули хонаҳош сангини аварӣ бо рангҳои ҳузновар тасвир шудааст, кӯҳҳо сархам. Куллаҳои кӯҳҳои туманпӯш.

— Туман — ашки кӯҳсор, — гуфт рассом, — ҳангоме ки нишебии кӯҳҳоро туман мепечонад, аз оянги ҷабини шаҳро донаҳои шаффофи об ҷорӣ мешавад. Ин туман — манам.

Дар сурати дигар паррандаеро дидам, ки бар шохи олуи кўҳӣ нишастааст. Олу дар миёни сангистон рӯидааст. Парранда хониш дорад, кўҳистонизане аз тирезаи хона ба ин парранда бо чашми ҳасрат менигарад. Рассом дид, ки ба расмаш бо рағбат менигарам, чунин шарҳ дод:

— Ин расм аз рӯи афсонаи қадимии аварӣ.

— Кадом афсона?

— Ҳамон, ки паррандаро дошта, ба қафас меандозанд. Парранда дар банд афтода, шабу рӯз ватан, ватан... меғӯяд. Худи ман барин... Соҳиби парранда андеша мекунад: «Чӣ хел бошад Ватанаш, кучо бошад он? Шояд, ватанаш як мамлакати хурраму зебо бошад, ки он ҷо дарахтони биҳишт дар шукуфтани мурғони ҷаннат дар хонишанд. Биё, ин паррандаро озод бикунам ва бубинам, кучо парвоз мекунад. Вай ба ман роҳи он мамлакати афсонавиरो нишон хоҳад дод». Бо ҳамин андеша даричаи қафасро мекушояд, парранда мебарояд ва тақрибан даҳ қадам дуртар, ба шохи олуи кўҳӣ, ки миёни сангистон мерӯид, рафта менишинад. Лонаи ӯ дар шохи ҳамин олуи кўҳӣ будааст... Ба ватани худ ман ҳам аз тирезаи қафаси худ менигарам.

— Чаро гашта намеравед?

— Дер шуд. Дар вақташ аз ватанам дили ҷавони пурҳарорате оварда будам, оё метавонам, акнун ба ҷои он устухонҳои фаргути худро бибарам?

Аз Париж баргаштам ва хешутабори он рассомро ҷуста ёфтам. Ҳайрате доштам, ки модараш ҳанӯз зинда аст. Хешу табор ҳикояти маро дар ҳаққи фарзанди ғарибашон, ки тарки ватан карда, диёри азизи худро ба сарзамини бегонае иваз намудааст, бо дили пурҳасрат гӯш мекарданд. Аммо, ба назарам, онҳо аз гуноҳаш гузашта буданд ва ба ҳар ҳол зинда будани ӯро шунида, шодӣ мекарданд. Баногоҳ модараш пурсид:

— Ба аварӣ гап задед?

— Не, ба воситаи тарҷумон. Ман ба русӣ, писаратон ба франсавӣ.

Модар рӯяшро бо рӯмоли сиёҳ пӯшонд, чунон ки хангоми шунидани марги писар мепӯшонанд. Болои бом борон меборид. Мо дар Аваристон менишастем. Дар гӯшаи дигари дунё, дар Париж ҳам шояд он фарзанди ноқобили Доғистон садои бориши боронро гӯш мекард. Пас аз хомӯшии дуру дарозе модар гуфт:

— Ту ғалат кардӣ, Расул, писари ман кайҳо мурдааст. Вай писари ман не, писари ман забони ман, забони модари авар ёддодаро фаромӯш намекард.

...Охирин чизе, ки дар боби мавзӯ гуфтаниям. Мавзӯе ҳаст монанди ибодат, ҳар қадар такрор шавад, ҳамон қадар бақадртар, олитар ва бойтар мегардад. Мавзӯи мисли ибодат аст, мавзӯи мисли Ватан аст.

Вақте ки кӯдакро барои ягон шӯҳиаш танбеҳ додани мешаванд, мувофиқи одати кӯҳистони мо ба ҳама ҷояш шатта задан мумкин, аммо ба рӯяш не. Рӯи одам дахлнопазир аст ва ин чиз барои ҳар як кӯҳистонӣ амри қонунро дорад.

Доғистон, ту рӯи ман астӣ. Ман иҷозат намедиҳам, ки ба ту даст расонанд.

Мардуми кӯҳистон дар ҷанҷолу манша бисе пурсабранд. Вале ин ҳол то ба ҳаде давом мекунад, ки суханони бад ба худи маншақунандагон тааллуқ дорад. Мабодо, бо сухани ноҳости бемулоҳизае ба шарафи модар ё хоҳар даҳлат карда шавад, он гоҳ ханҷар ба кор меравад.

Доғистон, ту бароям модарӣ. Касе, ки бо ман ҷанҷол кардани мешавад, бигзор инро ба хотир дошта бошад. Ба ҳаққи худам чӣ қадар гапи саҳт бошад, тоқат мекунам. Аммо ба Доғистони ман нарасед.

Доғистон — муҳаббату савганди ман, таманноу ибодати ман. Мавзӯи умдаи ҳамаи китобҳоям, тамоми ҳаётам фақат тӯи, Доғистон.

Баъзан хоҳиш мекунам, ки фақат аз ҳаёти имрӯзаи ту, яъне аз колхозу совхозҳо, сардорони бригадаву звеноҳо, китобхонаву театрҳо, аз корнамоиҳои меҳнатиат нақл намоям.

Ман на аз ину на аз он, на аз гузаштаву на аз имрӯзи ту ҳикоят карда метавонам. Барои ман фақат як Доғистон вуҷуд дорад, ки умри ҳазорсола дидааст. Гузаштаву имрӯзаву ояндаи он бароям як аст. Ман онро ба замонҳои гуногун ҷудо карда наметавонам.

Таърихи кишвару мамлакатҳои дигар на фақат ба хуни одамон, инчунин бо рангу қалам ба рӯи қоғаз кайҳо сабт гаштааст. Таърихи он кишвару мамлакатҳоро на танҳо аскарону сипаҳсолорон, инчунин нависандагону муаррихон иншо намудаанд. Таърихи Доғистонро бо шамшер сабт кардаанд. Фақат асри бист ба дасти Доғистон қалам ҳам дод.

Доғистон, ман аз паи ҷангҳои қадими ту гузар кардам, корзорҳои бешумори туро, ки пури устухонҳои фарзандонанд, рафта дидам. Бигзор гандумзори ҷуворимаққазори колхозӣ барои ин қорам аз ман наранҷанд. Охир, ҳангоме ки ман дар шеърҳоям Доғистони имрӯзаро тасвир менамоям, замони гузашта маро таъна намезанад. Вақте аз сафари мамлакатҳои дури хориҷӣ бармегардам, ҳамдиёрони кӯҳистониам ба гирдам ҳалқа зада, аз дидаву шунидаҳоям пурсон мешаванд. Онҳо давра гирифта менишинанд ва ба ҳикоятҳои ман гӯш медиҳанд. Ман дар бораи Франция, Ҳиндустон, Япония, Туркия нақл мекунам ва тамоми ҳикоятҳоям фақат ба се соат мерасад. Баъзе се соат риштаи сӯхбат худ аз худ, ноаён ба Доғистон гузашта меравад. Ман ба одамони кӯҳистон дар бораи Доғистон ҳикоят мекунам ва онҳо ба гапҳои ман гӯш медиҳанд, гӯё ки ин ҳамаро бори аввал мешунида бошанд. Ва ҳол он ки худи онҳо доғистонианд.

(Тарҷумаи Абдулло Зоқир)

Савол ва супоришот:

1. Барои чӣ падари нависанда авули худ Садаро ба Москва иваз намекунад? Мазмун ва моҳияти мактуби ўро шарҳ диҳед.
2. Андешаҳои нависандаро оиди зодгоҳи азизаш маънидод намоед.

3. Чаро рассоми доғистонии мусофир бештар манзараҳои зодгоҳаш, сару либоси миллии авариро дар расмҳои худ тасвир мекард?
4. Барои чӣ рассом худро ба туман ва боз ба паррандаҳои қафасӣ монанд кардааст?
5. Чаро модари рассом ба аломати мотам рӯяшро бо рӯймоли сиёҳ пӯшонид?
6. Барои чӣ нависанда Доғистонро ба рӯи худ монанд кардааст?
7. Чаро нависанда Доғистонро ба модар ташбеҳ додааст? Мулоҳизаҳои ӯро дар бораи зодгоҳаш шарҳ диҳед.
8. Дар бораи меҳри зодгоҳи хеш нақл кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕЙ

Дар илми адабиётшиносии ҳозира иштирок-кунандаи марказии воқеаҳои асари бадеиро, ки ҳусни таваҷҷӯҳи нависанда ба онҳо нигаронида шудаасту идеалҳои пешқадами ӯро ифода менамоянд, қаҳрамон мегӯянд. Масалан, Ҳасан аз достони «Ҳасани аробакаш»-и М.Турсунзода, Фирӯза аз романи «Духтари оташ»-и Ҷ.Икромӣ, Виркан аз қиссаи «Ривояти суғдӣ»-и С. Улуғзода ва ҳоказо. Ин гуна иштирок-кунандагони асосӣ дар инкишофи воқеа таъсири босазое расонда, хислатҳояшон ҳарҷониба тасвир шуда, ба хонанда ахлоқи ҳамида ва равиши неки қору зиндагиро ёд медиҳанд.

Дар маркази шеърҳои лирикӣ бошад, образи худи шоир меистад, ки он дар симои «ман»-и шоир намоён мегардад. Дар «ман» ё образи шоир на танҳо рӯзгор, эҳсоси андеша, ғаму шодӣ, орзуву армонҳои шахси шоир, балки, умуман, мардуми ҳамзамони ӯ ё гурӯҳи муайяни онҳо таҷассуми худро меёбад. Ба ин маънӣ «ман»-и шоир ё «ман»-и лирикӣ дар айни замон

«мо»-и умум, яъне тамоми мардум ё қисме аз онҳо буда, дар зиндагии ў рўзгори одамони дигар низ инъикос шудааст. Эҳсосу андеша ва ғаму шодии ў эҳсосу андеша ва ғаму шодии умумии одамонро ифода менамояд. Аз ин рӯ, маълум мешавад, ки шоир дар шеъри худ аз номи «ман»-и худ сухан ронад ҳам, аз доираи зиндагӣ ва эҳсосу андешаҳои шахсии худаш берун рафта, ба он умумият мебахшад ва ба баёнгари дарду ғам ва орзуву армонҳои мардум табдил меёбад.

Агар «ман»-и шоир дар ҷараёни ин умумигардонӣ дар худаш хислатҳои олии инсонӣ, андешаю кирдорҳои олиҷанобонаеро, ки барои мардум намунаи ибрат шуда метавонанд, муҷассам сохта бошад, ба дараҷаи қаҳрамони лирикӣ мерасад. Ба ин маънӣ қаҳрамони лирикийи шеър на танҳо аз шахси шоир, балки аз образи ў низ баландтар меистад. Вай бо хислату характери олиҷаноб, рафтору кирдори ибратбахш ва сифатҳои олии инсонии худ ба хонандагон таъсири гуворо мебахшад, барои онҳо намунаи ибрат мегардад. Қаҳрамон номида шудани ў бинобар ҳамин аст. Ўро барои он қаҳрамони лирикӣ мегӯянд, ки дар шеъри лирикӣ, дар образи «ман»-и шоир намоён мегардад. Ва аз ҳамин рӯ аз қаҳрамони асарҳои бадеии эпикӣ чун ҳикояву қисса ва дostonу романҳо, ки ба тасвири воқеаву ҳодисаҳо асос меёбанд, фарқ мекунад.

Савол ва супоришот:

1. Қаҳрамони асари бадеӣ гуфта чиро мегӯянд?
2. Оиди «ман»-и шоир маълумот диҳед.
3. Аз асарҳои хондагитон қаҳрамони онро муайян карда, бо ҳамсабақонатон муҳокима кунед.

ДОНИШ ТАЛАБУ БУЗУРГӢ ОМУӢ

Одамон аз замонҳои хеле қадим ба дониш, ки онро ба забони араби илм мегӯянд, эҳтиёҷ пайдо карда буданд. Онҳо авлод ба авлод донишҳои худро торафт афзун мегардонданд, онҳоро ба шакли китоб дароварда ё дар хотир нигоҳ дошта андӯхта меоманданд, то наслҳои оянда аз он истифода намоянд. Чаро, ки беҳбудии зиндагӣ, пешрафти ақли ва фарҳангии одамон, тараққиёти кишвар вобаста ба илму дониш аст. Одам ба воситаи аз худ кардани илму донишҳо ҳам донову хирадманд ва бофарҳанг мешавад, ҳам роҳи дурусти зиндагиро пайдо карда, ба мақсаду орзуҳои худ мерасад, ҳам ба ривочу равнақи ватанаш ҳиссаи сазовор гузошта метавонад. Тараққиёт ва ободонии ҳар мамлакат ба хирадманду соҳибмаърифат будани шахрвандони он мамлакат алоқаманд аст.

Маълум мешавад, ки дониш на фақат аҳамияти назарӣ дорад, яъне барои фаҳмидани моҳияти воқеияти атроф ёрӣ мерасонад, балки инчунин ба аҳамияти бузурги амалӣ ҳам соҳиб аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки дониш барои зиндагӣ кардани одам, баргараф намудани монеаҳои он ёрӣ мерасонад, мушкилоти ӯро осон мегардонад.

Аз ҳамин сабаб ҳар як халқе, ки ба давраи тараққиёти фарҳангии худ қадам гузоштааст, дар адабиёти он васфи донишу хирад оғоз гардидааст, ақли илму адаби он ба қадри донишу фарҳанг расида дар ситоиши он асарҳо офаридаанд. Дар адабиёти тоҷик низ ҳанӯз аз давраҳои қадими он ситоиши донишу хирад ва нишон додани аҳамияти он мавқеи калон пайдо

карда, дар ин мавзӯӣ китобҳои зиёди донишномаю хирадномаҳо ба вуҷуд омада буданд. Ин мавзӯӣ дар асри X дар адабиёти нави забони дарӣ-форсии тоҷикӣ хеле қувват гирифт. Дар ин давр халқи тоҷик ба давраи муҳими таърихи худ қадам гузошта буд. Дар сарзамини паҳновари Хуросону Мовароуннаҳр давлати пурзӯр ва марказиятёфтаи Сомониён ба вуҷуд омада, барои ривочу равнақи иқтисод ва фарҳанг шароити зарурӣ пайдо шуд. Хусусан илму адабиёт ба пояи баланди тараққиёт расид. Баробари равнақи адабиёт ва ба майдон омадани шоиру нависандагони бисёре илму фан низ ба дараҷаи мислаш дида нашуда инкишоф ёфт. Олимони зиёде дар соҳаҳои гуногуни илм фаъолият доштанд. Чанде аз онҳо, монанди Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммади Хоразмӣ дар тамоми олам машҳур шудаанд.

Асри X давраи бедории на танҳо фарҳангӣ ва адабӣ, балки илмии мардуми тоҷик аст. Дар натиҷаи ҳамин бедорӣ аҳли илму маърифат ба ҳаёт, ба муҳит ва оламе, ки инсонро ихота кардааст, бо назари кунҷковона ва чашми ақл нигоҳ карда, моҳияти зиндагиро доништан, ҳақиқати олами вуҷудро шинохтан мехостанд. Аз ҳамин сабаб ҳама ташнаи илму дониш ва ба омӯхтани он ҳарис буданд. Шавқу ҳавас ба илм, мароқ ба доништану шинохтани ҳақиқати олам ба адабиёт низ таъсири бобаракат гузошта, фикри шоиронро ба ҷунбиш овард. Ин аст, ки шоирон ба дунё олимона назар карда, дар бораи он бештар андешаҳои фалсафӣ рондаанд. Аз ҷумла, Рӯдакӣ гузашта аз шеърҳои зиёди ҳақимонаи худ оид ба дунё, ҳатто дар шеъри тарҷимаиҳолии «Шикоят аз пирӣ» доир ба табдилу тағйирёбандагии олам ва зиндагии инсон муҳокимаҳои илмӣ-фалсафӣ кардааст. Умуман, дар адабиёти ин давр мавзӯи ҳикмату фалсафа мавқеи зиёд дорад. Бисёр шоирони ин давр дар шеърҳои худ мисли ҳақим (донишманд) сухан рондаанд. Онҳоро шоирони ҳақим номидан мумкин аст. Баъзе аз

онҳо, монанди Шаҳиди Балхӣ аслан олимони файласуф буда, асарҳои илмӣ-фалсафӣ низ таълиф карда будаанд.

Бо вучуди ин, таъсири намоёнтарии инкишофи илму маърифат ба адабиёт ҳамоно ривоҷи мавзӯи ситоиши илму дониш ва васфи ақлу хиради инсон аст. Дар назми ин давр бузургдошти донишу хирад, баланд бардоштани қадру эътибори аҳли он хеле боло гирифтааст. Шоирон дар шеърҳои худ дар бораи аҳамияти донишу хирад, мақоми олиии одами донишманд дар байни мардум ва, аз ин рӯ, зарурати аз худ кардани илмҳо гарму ҷӯшон сухан рондаанд. Дар осори боқимондаи адабиёти ин давр меҳру муҳаббати бепоян нисбат ба донишу маърифат, тарғибу ташвиқи боҳарорати он зиёд дида мешавад.

Мавзӯи васф ва тарғиби илму дониш дар назм ба таври махсуси шоирона, бо обуранги бадеӣ гузориш ёфтааст. Ин ҳол сухани шоиронро дар бораи аҳамияти ин фазилати маънавии инсон таъсирбахш, аёнӣ, дилнишин ва зебо гардондааст. Шоирон дар талқини ин фазилати маънавии инсон аз қувваи сухани бадеӣ ба таври самарабахш истифода кардаанд. Онҳо бузургӣ ва иқтидори илму донишро бо забони образноки шоирона нишон додаанд, аҳамияти онро барои инсон ба шакли барҷаста, аёнӣ ва боварибахш талқин намудаанд. Барои мисол ин шеъри устод Рӯдакиро дар бораи ақлу хиради инсон аз назар мегузаронем:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҷамчу дарёст в-аз накӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Шоир гуфтааст, ки ба дунё ба чашми оддӣ дар пешона буда не, балки бо чашми махсуси ақлу хирад нигоҳ кардан лозим аст. Шоир чашми оддӣ инсонро барои шинохтани дунё, фаҳмидани моҳият ва ҳақиқати он басанда ҳисоб намекунад. Чашми оддӣ, агар соҳи-

би он хирад ва дониш надошта бошад, чизу ҳодисаҳои дунёро фақат мебинаду аммо аз таҳлили онҳо, фаҳмидани моҳият ва сабабҳои ба вучуд омадани онҳо очиз мемонад. Чашми оддӣ фақат аз шинохтани моҳияту сабаб ва қонуниятҳои ҳодисаҳои олам очиз нест. Вай дар зиндагии муқаррарии ҳаррӯзаи одам ҳам бе кўмаки ақлу хирад ҳақро аз ноҳақ, дурустро аз нодуруст, нағзро аз бад фарқ карда наметавонад. Чашми одами беҳирад ва ноҳонда аслан бино нест, нобиноии ӯ ақлӣ ва маънавӣ аст. Зеро ӯ чашми хирад надорад, ки қадри ҳар касро шиносад, арзиши ҳақиқии ҳар чизро донад, чигунагии ҳодисаҳои рӯзгорро фаҳмад. Ба назари ӯ ҳатто бисёр вақт одами аслан хуб бад менамояд ё баръакс, каси бад хуб намоён мешавад. Барои одами ноҳонда ва беҳирад ин бадбахтии калон аст. Чунин одам аз чашми хирад, аз чашме, ки ниҳони чизу ҳодисаҳо ва одамиро дида метавонад, маҳрум аст. Ӯ фақат зоҳир (берун)-и чизу ҳодисаҳоро мебинад, аммо ботин (дарун)-и онҳоро дида наметавонад. Бинобар ин вай маънишинос, ҳақиқатбин буда наметавонад. Ба ин нукта устод Абӯабдулло Рӯдакӣ низ ишора карда навиштааст, ки одам чашми зоҳирбин дораду чашми ниҳонбин; чашми оддии зоҳирбин барои дидани дунё хидмат мекунад, вале чашми ниҳонбин ниҳон (ботин)-и дунё, яъне маънӣ ва моҳияти онро мебинад. Бинобар ин одам бояд чизу ҳодисаҳои дунёро мушоҳида карда, вале дидани ниҳони он, аниқтараш фаҳмидани маънӣ ва моҳияти онҳоро ба ихтиёри чашми ниҳонии худ гузорад:

Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
Бад-ин ошкорат бубин ошкор,
Ниҳонитро бар ниҳонӣ гумор.

Эътибор диҳед, устод Рӯдакӣ чашми хиради инсониро чашми ниҳонӣ ҳам гуфтааст. Ин чунин маънӣ дорад, ки чашми ниҳонӣ ноаён ва диданашаванда

аст, чунки вай ҷисмонӣ набуда, балки ақлӣ ва рӯҳонӣ аст. Агарчи он ба назар ноаён аст, аммо афзалтар ва болотар аз чашми оддии ҷисмонӣ (чашми сар) мебошад. Мақоми ин чашми ниҳонии ақлӣ дар пешрафт ва камолоти маънавии инсон хеле бузург аст. Вай ҳар чӣ қадар равшан ва бино бошад, одам ҳамон андоза бохирад, ҳушманд, аз ҷиҳати маънавӣ бой ва тавоно мегардад. Тараққиёти фикрӣ, ба камолоти маънавӣ расидани одам ва инсони комил гардидани ӯ ба воситаи ҳамин чашми хирад муяссар мегардад. Касе, ки чашми хирад надорад, ба камолоти маънавӣ, ки ҷавҳари зоти шарифи инсон ҳисоб мешавад, расида на-тавониста, дар зинаи пасти инсоният мемонад.

Инсон ба воситаи чашми хиради худ моҳияту ҳақиқати дунё ва чизу ҳодисаҳои онро на танҳо мебинаду мефаҳмад, балки аз ин ўро ҳиссиёти хуши қаноатмандӣ фаро мегирад, хурсандӣ даст медиҳад. Дарвоқеъ, шинохтан ва фаҳмидани аслу моҳияти ҳар чиз бо чашми хирад, ба тағи ҳодисаҳо назар карда, сабаб ва решаҳои онҳоро барои худ ва дигарон ошкор намудан ба кас ҳаловат ва лаззати маънавӣ мебахшад.

Бахти инсон дар он аст, ки барои расидан ба ҳақиқатҳо ва ҳосил намудани ҳаловати рӯҳӣ ба пайдо кардани чашми хирад имконият дорад. Чунин имконият барои ҳар кас мавҷуд аст. Чаро ки чашми хирад баръакси чашми оддии ҷисмонӣ як чизи модарзод ва худодод набуда, балки бо саъю кўшиши худи одам ба даст дароварда мешавад. Ду чашми сари одам табиӣ ва сириштианд, вале чашми ниҳонии ақлонии ӯ касбӣ, яъне ҳосилшаванда аст. Азбаски одам ин чашми ниҳонии ақлу хирадашро бо хоҳишу иродаи худаш пайдо карда метавонад, пас ӯ барои расидан ба камолоти маънавӣ ва дараҷаи инсони комил, одами соҳибмаърифат ва фарҳангӣ шудан имкон дорад. Комёб бод касе, ки аз ин имконият истифода мекунад!

Устод Рӯдакӣ аҳамият ва манфиати бузурги илму донишро барои инсон бо образҳои барҷастаи шоирона нишон додааст. Аз ҷумла, шеърҳои зерини ӯ хеле машҳур аст, ки дар он донишчароғи равшани дили инсон доништа шудааст:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд.
Дониш андар дилчароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Донишро равшангари дили инсон тасвир намудани шоир маънии васеъ дорад. Дониш дили инсонро шоду хурсанд мекунад, ба вай дар иҷрои корҳо ва расидан ба мақсад боварӣ, қатъият ва тавоноӣ мебахшад, дили ӯро мекушояд, андешаи ӯро нек, фикрашро равшан менамояд, нияту андешаашро пок месозад ва ғайра. Дарҳақиқат, дониш ба ҳамаи инҳо қодир аст. Манфиати он ба одам ҳартарафа аст. Аз бар кардани он одамро на танҳо оқилу доно мекунад, балки ба ӯ қуввати рӯҳӣ мебахшад, фикрашро кушода, ба он болу пар медиҳад.

Дониш роҳи зиндагии одамро низ мисли чароғи равшан менамояд. Касе, ки соҳиби чароғи дониш аст, дар зиндагӣ дарнамемонад, аз душворӣ ва монеаҳои роҳи он натарсида мегузарад, пастию баландиҳои онро ба осонӣ тай мекунад. Зеро чароғи дониш роҳи ӯро равшан намуда, ӯро аз лағжидану афтодан ва калавиданҳо нигоҳ медорад. Бо чароғи дониш қадамҳои одам дар роҳи зиндагӣ бардаму устувор ва қатъӣ аст. Ба воситаи омӯхтани донишҳо одам худро аз ҳар гуна бадихо нигоҳ дошта, роҳи халосиро аз офату балоҳо пайдо карда метавонад. Рӯдакӣ дар байти боло одамро аз бадӣ ва зиёну офатҳо дар амон доштани донишро

ба тани худро бо пўшидани ҷавшан (либоси ҷангии оҳанӣ) аз зарбаю ҷароҳатҳои душман нигоҳ доштани ҷанговар монанд кардааст, ки ташбеҳи муносиб ва хеле барҷаста аст.

Ҳикматҳои оиди омӯзиш

Омӯзгори ҳушманд бояд беш аз он чӣ ба дигарон меомӯзад, ҳар рӯз бар дониши худ биафзояд.

* * *

Баъзе аз гувоҳнома қаноат мекунанд ва аз касби дониш даст мекашанд, ғофил аз он ки дониш ба як поя намонад ва агар ҳар рӯз бар он наафзоянд, пайваста аз он мекоҳад.

* * *

Ҳамчунон ки бадан ҳар рӯз эҳтиёҷ ба варзиш дорад, рӯҳ низ ҳар соат муҳтоҷ ба ёд овардан ва ёд додан аст.

Савол ва супоришот:

1. Чаро одам ба илму дониш эҳтиёҷ дорад?
2. Аҳамияти назарии донишро чӣ хел мефаҳмед?
3. Аҳамияти амалии дониш дар чист?
4. Дар бораи вобастагии дараҷаи тараққиёти ҳар мамлакат бо савияи дониш ва фарҳанги мардуми он фикри худатонро баён намоед.
5. Ба кадом сабабҳо илму фанни тоҷик дар асри X ба пояи баланди тараққиёт расида буд?
6. Олимони бузурги асри X-ро номбар кунед.
7. Ба кадом сабаб бисёр шоирони асри X-ро ҳақим меноманд?
8. Ба тарзи бадеӣ анҷом гирифтани васфи илму донишро дар эҷодиёти шоирон чӣ хел мефаҳмед?
9. «Чашми хирад» чӣ хел чашм аст? Аҳамияти онро дар шинохтани ҳақиқати чизу ҳодисаҳои зиндагӣ баён намоед.
10. Чашми зоҳирбин кадом асту чашми ниҳонбин кадом?
11. Байтҳои дар ситоиши дониш гуфтаи Рӯдакиро аз ёд кунед.

МАНФИАТИ ДОНИШУ ХИРАД АЗ НАЗАРИ

АБЎШАКУРИ БАЛХӢ

Абӯшакури Балхӣ аз шоирони намоёни асри X аст, ки ҳаёт ва фаёолияти адабиаш асосан дар Бухоро, пойтахти давлати Сомониён ва маркази илмию адабии он давр ҷараён доштааст. Соли таваллуд ва вафоти ӯ маълум нест. Вале тахмин кардан мумкин аст, ки ӯ ҳамзамони устод Рӯдакӣ буда, асосан дар нимаи дуюми асри X эҷод кардааст. Гуфтан мумкин аст, ки Абӯшакур аввал дар зодгоҳи худ шаҳри Балх таҳсили илму адаб карда ва ба майдони адабиёт дохил шуда, сонӣ ба мақсади нашъунамои эҷодии худ ба маркази адабии Бухоро омадааст. Дар ин ҷо вай ба қатори шоирони дарбори подшоҳони Сомонӣ даромада, ба онҳо ҳамчун шоир хидмат кардааст ва ба пояи яке аз суҳансароёни номдори замони худ тараққӣ карда расидааст. Аммо афсӯс, ки осори адабии Абӯшакур, чун осори дигар шоиру нависандагони он давраҳои қадим то ба замони мо омада нарасидааст. Аз асарҳои шоир фақат порчаву байтҳои ҷудогонае дар манбаъҳои адабӣ боқӣ мондаанд. Бештарини ин порчаву байтҳо ба асари калон ва хеле муҳими шоир маснавии «Офариннома» мансуб мебошад. Худи Абӯшакур таърихи таълифи ин асарро дар як байташ соли 333 ҳиҷрӣ (944 мелодӣ) нишон додааст. Аз ин асар 300 байт боқӣ мондааст. Аммо ин байтҳо мазмунан яклухт ва бо якдигар алоқаманд набуда, ба боб ва фаслҳои гуногуни асар дахл доранд.

Бо вучуди парокандагӣ ва бо мазмуни худ бо ҳамдигар беалоқа будани байтҳои боқимондаи «Офариннома» маснавии ахлоқӣ, яъне асари пандомӯзона будани он равшан маълум мешавад. Ин маснавии ах-

лоқӣ, ки зоҳиран ба кадом як шоҳ ё шоҳзодаи Со-
монӣ бахшида шудааст, масъалаҳои муҳими ахлоқро
дар бар гирифта, ба тарбияи ахлоқию маънавии ин-
сон нигаронида шудааст. Як қатор порчаҳои шеърӣ
дар ситоиши хирад ва хирадмандӣ, ки дар поён маз-
муни онҳо таҳлил ва равшан карда мешаванд, аз
ҳамин масъалаҳои муҳими ахлоқии асар ба шумор
меравад.

Мавзӯи ситоиши хирад ва дониш дар маснавии
«Офариннома»-и Абӯшакури Балхӣ мавқеи калон до-
рад. Ин мавзӯ аз ҷумла дар як қатор порчаҳои дубай-
тии аз ин асар боқӣ монда, ки ҳар яке бо иборати
«хирадманд гӯяд» сар мешавад, гузориш ёфтааст. Абӯ-
шакур дар ин порчаҳои маснавии худ бузургии хирад
ва аҳамияти онро барои инсон ба таври махсус, бо
образҳои бадеии ба худ хос фаҳмонда додааст. Вай аз
забони одами хирадманд мегӯяд, ки хирадро бар ҳамаи
одамон— чӣ бар хосу чӣ бар ом— подшоҳ ва ҳукмраво
бояд донист. Чаро ки ҳама бо амру фармони он бояд
кор кунанд, ба он итоат намоянд. Пас, дар вучуди
одам чизи аз ҳама муҳим ва асосӣ ақлу хирад аст.
Фақат ақлу хирад рафтору кирдори одамро назорат
карда метавонад, ўро ба роҳи дуруст равона месозад.
Бинобар ин ҳар кас ба амру фармони ў гӯш кунад, бо
маслиҳати ў амал намояд, он гоҳ ҳамаи корхояш таъби
дил мешавад, ба хоҳишу орзуҳои худ мерасад. Монан-
ди ҳамин шоир хирадро бар вучуди одам низ подшоҳ
тасаввур намуда, тани одамро лашкар ва орзуҳои ўро
чокари фармонбардори подшоҳ ҳисоб мекунад. Ин чу-
нин маънӣ дорад, ки тани одам, майлу хоҳиш ва
орзуо ҳавасҳои моддии ў низ бояд пурра дар итоат ва
зери назорати ақлу хирад бошанд. Агар дар кишвари
вучуди одам хирад подшоҳӣ ва фармонфармоӣ наку-
над, тан ва ҳавасҳои моддии ў мисли лашкари бесар-
дор аз назорат ва итоат берун шуда, иштиҳои онҳо низ
боло мегирад, ки дар натиҷа кас ба роҳи бад меравад,
ба ҳар навъ бадкориҳо, ҷиноятҳо даст мезанад:

Хирадманд гӯяд: хирад подшост,
Ки бар хосу бар ом фармонравост.
Хирадро тани одамӣ лашкар аст,
Ҳама шаҳвату ози ӯ чокар аст.

Шоир дар порчаи дигар низ муқоисаи хирад-подшоҳро давом медиҳад. Ин бор ӯ хирадро, бинобар некхоҳу маслиҳатгари одам будани он, подшоҳи ба халқи худ меҳрубон ва ғамхор сифат менамояд. Ва дар ҳамон ҷо хирадро боз шубон (чӯпон)-е ҳисоб мекунад, ки ниғаҳбонии рама ва ҳимояи онро аз ҳучуми гургҳо дар ӯҳда дорад. Дар ин муқоиса тамсили рама чисту гург кадом аст, — фаҳмидан душвор нест. Рама-ин одам, гург — аз як тараф айбу иллатҳои ахлоқии ҳуди одам ва аз тарафи дигар ҳама гуна офату балоҳоест, ки ба ӯ таҳдид менамоянд:

Хирадманд гӯяд: ман аз ҳар гурӯҳ
Хирадмандро беш дидам шукӯҳ.
Хирад подшоҳе бувад меҳрубон,
Бувад дар рама гургро чун шубон.

Дар ин гуфтори хирадманд боз як бартариҳои хирадманд аз одамони дигар нишон дода шудааст: хирадманд дар байни тамоми мардум, дар байни тамоми гурӯҳу тоифаҳои он одами аз ҳама шукӯҳманд, яъне соҳиби мартабаи баландтарин мебошад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки Абӯшакур калимаи «хирад»-ро пеш аз ҳама ба маънии дониш ва «хирадманд»-ро ба маънии донишманд фаҳмида ва истифода кардааст. Воқеан ҳам дар гузашта, хусусан дар давраҳои қадим мартаба ва қадру эътибори одамони донишманд баланд буд. Онҳо гули сари сабади маҷлису нишастҳои ҳар тоифаи мардум буданд. Маҷлисҳои подшоҳон ва арбоби давлат низ бе иштироки онҳо намегузашт. Донишмандон бо ҳузур ва суханони пурмаънии худ ба маҷлисҳо нур мебахшиданд. Подшоҳон онҳоро иззату иқром мекарданд, сухани онҳоро бо диққат мешуниданд, дар корҳои давлат-

дорӣ аз онҳо маслиҳат мепурсиданд. Онҳо ҳатто кӯшиш мекарданд, ки донишмандро ба вазирии худ кашанд, чунон ки подшоҳи Эрон Мачдуддавлаи Дайламі вазорати худро ба ихтиёри донишманди бузурги ба мамлакати ӯ омада Абӯалӣ ибни Сино гузошта буд.

Бинобар ин Абӯшакур бузургӣ ва баландпоягии ҳақиқии одамро дар доноӣ ва хирадмандӣ дидааст. Шоир таъкид кардааст, ки доноӣ касро ба волоӣ (бартарӣ, баландӣ) мерасонад. Волоӣ гуфта, ӯ на мақому мансаби баланд ё давлатмандӣ, балки бузургии маънавии одами доноро мефаҳмад. На ҳар касе, ки воло шудааст, доно шумурдан мумкин аст. Каси нодон ва бедониш ҳам бо роҳҳои гуногун ба волоӣ расиданаш, яъне соҳиби мансаб, давлат ва обрӯю эътибор шуданаш мумкин аст. Аммо ин волоии ӯ асли ва ҳақиқӣ набуда, балки зоҳирӣ аст. Одами доно бошад, зоҳиран воло набошад, яъне соҳиби мақому давлату сарват нашуда бошад ҳам, волои асли ва ҳақиқӣ аст. Пас, ба волоии зоҳирии касони бедониш фирефта набояд шуд ва доноёни зоҳиран воло набударо ба чашми кам набояд дид. Зеро донои бедавлат аз нодони давлатманд аслан бартар аст:

Бад-он кӯш, то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, зуд воло шавӣ.
На донотар он кас, ки волотар аст,
Ки волотар аст он ки донотар аст.

Ҳамин маънӣ, яъне танҳо ба воситаи доноиву хирадмандӣ ба бузургии ҳақиқӣ расидани одам дар порчаи дигари дубайтии маснавии Абӯшакур ба тарзи дигар талқин шудааст. Дар он таъкид карда мешавад, ки «таъйиду фар» — шаъну шукӯҳ ва шавкатро одам ба воситаи дониш ба даст мебарорад, на ба воситаи зарпулу мол ва давлат. Дурусттараш, ба кас молу давлат не, балки дониш бузургӣ ҳада мекунад. Равшан аст, ки ин ҷо низ сухан дар бораи бузургии маънавий меравад,

ки гузаштагони мо онро бузургї ва волоии ҳақиқии инсон ҳисоб кардаанд. Калимаи «фар» аслан ба маънии партав ва нури бузург ва шаъну шавкатест, ки ба ақидаи пешиниён дар болои сари подшоҳон ба таври ноаёне ҷилвагар мешавад. Аммо шоир ин калимаро ба маънии васеътари нуру зиёи бузургии инсон кор фармудааст. Инак, ба ақидаи Абӯшакур, ба фарри бузургї ва нуру зиёи он бо зӯри молу зар соҳиб шудан мумкин нест. Онро фақат бо роҳи дониш пайдо кардан муяссар мегардад. Аз ин ҷо чунин маънӣ мегирем, ки фар ба подшоҳон ҳам бо роҳи ба тариқи меросӣ ба даст гирифтани тоҷу тахт не, балки ба воситаи омӯхтани илму донишҳо ҳосил мегардад. Подшоҳе, ки дониш ва маърифат надорад, соҳиби фар буда наметавонад, чӣ расад ба касе, ки соҳиби давлату ҷоҳе шудаасту вале дониш наандӯхтааст:

Хирадманд гӯяд, ки таъйиду фар
Ба дониш ба мардум расад, на ба зар.
Чу доно шавад марди бахшандакаф,
Мар ўро расад бар ҳақиқат шараф.

Ба ҳукмдорон ва арбоби давлат нигаронида шудани сухани шоирро аз ҳамин ҳам пай бурдан мумкин аст, ки ў бузургию шарафи одамро на танҳо бо дониш, балки бо бахшандагӣ — хайру эҳсони ў низ вобаста кардааст. Аммо як худи хайру эҳсон барои пайдо кардани шаъну шараф басанда нест. Барои ба ин мартаба расидан боз доноӣ ва хирадмандӣ зарур аст. Агар ин ду фазилат — доноӣ ва бахшандагӣ дар шахси одам якҷоя шаванд, вай аз дигарон шараф пайдо карда метавонад.

Абӯшакур донишу хирадро на танҳо боиси бузургию шарафи аслии одам, балки поксози ахлоқи ў низ ҳисоб мекунад. Вай дар чунин ақида аст, ки чӣ андоза хиради одам бештар гардад, ҳамон андоза вай ба некию некӯкорӣ зиёдтар майл намуда, худро аз бадию бадкорӣ пок месозад.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Абӯшақури Балхӣ хирадро бар вучуди одам подшоҳ ҳисоб кардааст?
2. Монандкунии хирад—чўпон ва рама—одамро дар шеъри Абӯшақур маънидод кунед.
3. Бузургию шукӯҳи одами хирадмандро чӣ хел мефаҳмед?
4. Волой (баландпояғӣ) - и каси донишманд дар чист?
5. Абӯшақур бартарии одами донишмандро чӣ навъ маънидод мекунад?
6. Дониш чӣ навъ ахлоқи одамро поксозӣ менамояд?
7. Порчаҳои шеъри дар таърифи хирад ва хирадманд гуфтаи Абӯшақурро аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАСНАВӢ

Дар адабиёти мумтози тоҷик асари калонҳаҷми ба шакли назм навишта шударо, ки ҳар байти он қофияи ҷудогона дошта, ҳар ду мисраи байтҳо бо ҳамдигар ҳамқофия мебошанд, маснавӣ меномиданд. Тариқаи қофиябандии маснавӣ *аа, бб, вв, гг* ва монанди инҳо аст.

Маснавӣ бо ин тариқаи қофиябандӣ, инчунин бузургии ҳаҷм ва вазни худ айнан ба дoston монанд аст. Бинобар ин дostonро низ баъзан маснавӣ меномиданд. Аммо маснавиро дoston намегуфтанд. Дар ҳақиқат маснавӣ аз дoston фарқ дорад. Дoston гуфта, асари манзуми сюжетдор, яъне ба тасвири воқеаву ҳодисаҳои муайян бахшидашударо мефаҳмиданд. Маснавӣ бошад, бо вучуди аз ҷиҳати шакл, яъне ҳаҷму қофиябандиву вазн бо дoston умумият доштаниш, асари бесужет аст ё дорои сужети ягона намебошад. Дар он одатан масъалаҳои ахлоқӣ, фалсафӣ, динӣ ва ғайра мавриди баҳс ва баррасӣ қарор дода мешаванд.

Васфи хирадро шоири бузург Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи худ ба пояи баланд бардоштааст. Ин ҳол тасодуфӣ нест, бинобар он ки аввалан ин асари оламшумул фақат ҷангнома набуда, балки як асари бузурги панду ахлоқӣ низ ба шумор меравад. Дигар ин ки «Шоҳнома» давоми бевоситаи адабиёти асри X буда, Фирдавсӣ таълифи онро дар охирҳои ҳукмронии давлати Сомониён бахшида, ба номи подшоҳи сулолаи мазкур оғоз карда буд. Дар адабиёти давраи Сомониён бошад, чунон ки пеш аз ин гуфта шуда буд, васфи донишу хирад аз мавзӯҳои асосӣ ба шумор мерафт.

Мавқеи бузурги васфи хирад дар «Шоҳнома» аз ҳамин ҳам аён аст, ки асар бевосита бо боби муқаддимавии «Гуфтор андар ситоиши хирад» оғоз шудааст. Фирдавсӣ ситоиши хирадро «арҷи хирад» меномад, ки маънояш бузург доштан ва боло гузоштани мақоми хирад аст. Худи ҳамин нишон медиҳад, ки Фирдавсӣ дар асараш ба донишу хиради инсон эътибори махсус додааст. Дар ҳақиқат, вай хирадро аз тамоми чизҳое, ки Худо ба одам додааст, беҳтарин ва арзандатарин ҳисоб мекунад. Фирдавсӣ хирадро на танҳо барои одам як чизи худодод ҳисоб мекунад, балки онро «нахустофариниш» — аввалин офаридаи Худо дар олам медонад. Ин фикри ӯ мувофиқи фалсафаи динии офариниш аст, ки аз рӯи он Худо пеш аз он ки инсонро офарад, нахуст ақл (хирад) — ро офарида буд.

Фирдавсӣ мартабаи хирадро барои инсон баробари ҷон медонад, онро бо ҷон қиёс менамояд. Пас чӣ қадаре ки ҷон барои одам азиз ва пурқимат бошад, хирад ҳам ҳамон қадар шариф ва арҷманд аст. Муқоиса ва баробар гузошта шудани хирад бо ҷон

дуруст аст. Чаро ки ҳар ду ҳам чиҳати рӯҳонии инсонро ташкил карда, барои ӯ аз ҳама асосӣ ва муҳим мебошанд. Шоир хирадро бо ҷон баробар гузошта истода, боз онро «чашми ҷон» ва «нигаҳбони ҷон» номидааст. Хирад на танҳо нигаҳбони ҷон, балки чашму гӯшу забони одам аст, ба ин маънӣ, ки ба воситаи «пос»-и сегона неку бади ҳастӣ ба одам роҳ меёбад: неку бадро чашм мебинад, гӯш мешунавад, забон мегӯяд. Хирад ин ҳар серо аз дидану шунидану гуфтани бад нигоҳ медорад ва танҳо ба қабули нек водор менамояд. Фирдавсӣ одамро бе хирад тасаввур карда наметавонад. Ӯ бехирадро як навъи девонагӣ ва бехирадро аз қабили девонагон ҳисоб мекунад. Каси бехирад ба чашми одами хирадманд мисли девона аст, зеро ӯ аз беақлию бехирадӣ гуфтору кирдори худро насанҷида ва андеша накарда, гапи бечо ва хатое мегӯяд, нодуруст рафтор мекунад, кори хоме-ро пеш мегирад, ки натиҷаи ҳамаи инҳо пушаймонист. Одами бехирад ҳамеша аз беандешагӣ ва кардаи хатои худ пушаймон аст, аммо бинобар он ки пушаймонию ӯ суд надорад, аз ислоҳнашаванда будани кори хатои худ, ба гуфти Фирдавсӣ, дилаш реш-реш аст. Одами хирадманд бошад, ҳама корҳои худро аз рӯи ақл санҷида, пухта андешида, баъд ба сомон мерасонад. Бинобар ин дар гуфтаю кардаи ӯ хато роҳ намеёбад ё кам роҳ меёбад. Хирадманд оқибатандеш мешавад, неку бади натиҷаи ин ё он кори пеш гирифтаи худро пешакӣ доништа, кӯшиш мекунад он корро тавре анҷом диҳад, ки натиҷааш хуб бошад. Дар ин кор ба вай ақлу хирадаш роҳ нишон медиҳад. Фирдавсӣ низ хирадро раҳнамои инсон дар зиндагӣ ҳисоб кардааст. Гузашта аз ин, шоир хирадро чун дастгир ва халоскори инсон дар ҳар ду «сарой» — дар ин ва дар он дунё сифат кардааст, ба ин маънӣ, ки одам бо дастгирӣ ва ёрии хирад дар ин дунё аз бадию бадкориҳо дур шуда, некию некӯкориро ихти-

ёр менамояд ва аз ҳамин роҳ ба хушбахтию саодати зиндагӣ мерасад, бо ҳамин роҳ вай аз гуноҳон пок шуда, осоиши зиндагии худро дар он дунё низ таъмин менамояд. Ҳамин хирад аст, ки одамро дар ҳар ду дунё арҷманд ва сарбаланд мегардонад. Боиси арҷмандии ҳақиқии одам будани хирад дар боло аз шарҳи гуфтаҳои Абӯшакури Балхӣ маълум шуда буд. Фирдавсӣ бошад, арҷмандию сарафрозии одамро дар он дунё низ ба туфайли хирад имконпазир медонад. Боиси арҷмандии хирадманд дар он дунё ҳамон кирдорҳои нек ва аз гуноҳон пок будани ӯ дар ин дунё аст. Баръакси ин, каси аз хирад дур («гусастахирад») дар ҳар ду дунё ҳам пояш дар банд аст, яъне дармонда ва сарриштаи корашро гум кардааст, оқизу нотавон, сарафканда аст, зеро вай аз камхирадии худ ба роҳи хато рафтааст, надониста бадкориҳо содир кардааст ва аз ҳамин рӯ ба гуноҳ ғўтида, худро дар банд (ҷазо)-и охират андохтааст. Бинобар ин Фирдавсӣ таъкид менамояд, ки агар одам хирадро дастури худ созаду аз рӯи он амал кунад, ҷонаш дар азоб наместонад, аз носазо — бадӣ дур мегардад.

Ҳамин тавр, Фирдавсӣ гуфтори худро дар ситоиши хирад аз андешаҳои фалсафию назариявӣ доир ба арҷмандии хирад оғоз карда, онро бо нишон додани аҳамияти амалии ин фазилати маънавии инсон ба анҷом расондааст. Фирдавсӣ дар охири фасли «Гуфтор андар ситоиши хирад»-и «Шоҳнома»-и худ ба тариқи насихат ба тарғиби донишомӯзӣ мепардозад. Бинобар даъвати шоир, аз рӯи маслиҳати одами доно дар роҳи зиндагӣ қадам задан, бо нишондоди ӯ амал кардан лозим аст. Инчунин кас аз ҳар донишу илме, ки сухан шунавад ё хабар ёбад, бояд ба омӯхтани он машғул гардад, то аз он баҳрае бардошта, дар зиндагӣ ба кор гирад.

Инак, матни «Гуфтор андар ситоиши хирад»-ро аз «Шоҳнома» меоварем:

Кунун, эй хирадманд, арҷи хирад
 Бад-ин ҷойгаҳ гуфтан андархурад.¹
 Бигў, то чӣ дорӣ, биёр аз хирад,
 Ки гўши ниюшанда² з-ў бар³ хурад.
 Хирад беҳтар аз ҳар чӣ Эзид-т⁴ дод,
 Ситоиш хирадро беҳ аз роҳи дод.⁵
 Хирад раҳнамою хирад дилкушой,
 Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой...
 Чӣ гуфт он хирадманд марди хирад,
 Ки доно зи гуфтори ў бар хўрад:
 Касе, к-ў хирадро надорад зи пеш,
 Дилаш гардад аз кардаи хеш реш.
 Ҳушивар⁶ девона хонад варо,
 Ҳамон хеш бегона хонад варо.
 Аз ўй ба ҳар ду сарой арҷманд,
 Гусистахирад пой дорад ба банд.
 Хирад чашми ҷон аст, чун бингарӣ,
 Ту бе чашм шодон ҷаҳон наспарӣ⁷.
 Нахустофариниш хирадро шинос,
 Ниғаҳбони ҷон асту они се пос⁸.
 Се поси ту гўш асту чашму забон,
 К-аз инат расад неку бад бегумон.
 Хирадрову ҷонро кӣ ёрад сутуд?
 В-агар ман ситоям⁹, кӣ ёрад¹⁰ шунуд?
 Ҳакимо, чу кас нест, гуфтан чӣ суд?
 Аз ин пас бигў, к-офариниш чӣ буд?
 Туй кардаи Кирдугори¹¹ ҷаҳон,
 Шиносӣ ҳама ошқору ниҳон.

¹ *Андархур* (дархур) — сазовор ва мувофиқ

² *Ниюшанда* — шунаванда

³ *Бар* — баҳра, манфиат

⁴ *Эзид* — Худо

⁵ *Дод* — адлу инсоф

⁶ *Ҳушивар* — ҳушёр

⁷ *Наспарӣ* — шакли инкори феъли сипардан-паймудан, тай кардан

⁸ *Пос* — узвҳои сегона (гўшу чашму забон)-и одам

⁹ *Ситуд* — сутудан — таъриф ва ситоиш кардан

¹⁰ *Ёрад* — аз феъли ёристан — тавонистан

¹¹ *Кирдугор* — Худо

Ҳамеша хирадро ту дастур дор,
Бад-ӯ ҷонат аз носазо дур дор.
Ба гуфтори донандагон роҳ ҷӯй,
Ба гетӣ¹ бипӯю² ба ҳар кас бигӯй.
Зи ҳар донише чун сухан бишнави,
Аз омӯхтан як замон нағнавӣ³.
Чу дидор ёбӣ ба шохи сухун⁴,
Бидонӣ, ки дониш наёяд ба бун.⁵

* * *

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

* * *

Тавоно бувад ҳар ки доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад.

* * *

Бахилӣ макун ҳеҷ, агар мардумӣ,
Ҳамоно ки кам бошӣ аз одамӣ.

Савол ва супоришот:

1. Мавқеи калони ситоиши донишу хирад дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба кадом хусусияти асосии ин асар вобаста аст?
2. Фирдавсӣ хирадро ба кадом маънӣ «нахустофариниш» сифат кардааст?
3. Хирадро «чашми ҷон» ва «ниғаҳбони ҷон» сифат кардани Фирдавсӣ чӣ маънӣ дорад?
4. Чаро Фирдавсӣ хирадро чашму гӯшу забони одам ҳисоб кардааст?
5. Фирдавсӣ дар кадом асос бехирадиرو девонагӣ ҳисоб кардааст?
6. Ба кадом маънӣ Фирдавсӣ хирадро дар ду дунё дастгир ва халоскори одам ҳисоб кардааст?
7. Луғатҳои порчаи «Гуфтор андар ситоиши хирад»-и Фирдавсиро аз бар кунед.
8. Беҳтарин байтҳои порчаро аз ёд кунед.

¹ Гетӣ — дунё

² Бипӯй — аз пӯйидан — роҳ рафтан

³ Нағнавӣ — шакли инкори «ғунудан» — хобидан, ором, фориғ будан

⁴ Сухун — сухан

⁵ Бун — охир

ДОНИШОМЎЗЇ ДАР «КУЛОҲИ СЕҲРНОК»-И

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ

Худойберди Тўхтабоев дар рушду камоли адабиёти муосири бачагонаи ўзбек саҳми муносиб гузоштааст. Аз ин рў, инкишофи насри бачагонаю такомули жанри романи саргузаштии адабиёти имрўзаи ўзбекро бе эҷодиёти ин адиби соҳибистеъдод тасаввур намудан душвор аст.

Худойберди Тўхтабоев соли 1933 дар ноҳияи Ўзбекистони вилояти Фарғона ба дунё омадааст. Давраи бачагию наврасии ў ба замони Ҷанги дуоми ҷаҳон рост меояд. Ҷанги хонумонсўз ба тезтар камол ёфтани наврасон низ мусоидат намудааст: бачагон дар солҳои ҷанг дар шафати пиронсолону занон истода, корҳои вазнинро иҷро кардаанд. Худойберди Тўхтабоев ҳам офату кулфати ҷангро аз сар гузаронидааст. Вақте падарандараш барои хизмат ба баталони корӣ сафарбар мегардад, ў ҳамроҳи хоҳару додарони хурдсолар бе парастор мемонад. Онҳо дар хонаи бачагон, дар оилаи одамони ношинос тарбия мегиранд.

Худойберди Тўхтабоев баъди хатми мактаби миёна барои таҳсил ба факултаи филологияи Донишгоҳи давлатии Тошканд дохил шуда, онро бомуваффақият тамом кардааст. Майлу ҳаваси ў нисбати эҷоди бадеӣ дар ҳамон солҳои донишҷўиаш пайдо шудаанд. Дертар аз навиштани шеър ба офаридани очерку ҳикояҳо мегузарад. Маҷмўаи нахустини ҳикояҳояш бо номи «Ҷонсарак» («Шошқалоқ») соли 1961 дастраси хонандагон гардидааст. Минбаъд ў як силсила фелетон-

ҳо, ҳикояҳои ҳаҷвӣ, қиссаю романҳо менависад, ки дар онҳо ҳаёти бачагон хеле шавқовар тасвир шудааст. Романҳои «Чавонписаре, ки панҷ фарзанд дорад» («Беш болали йигитча»), «Деви зардро савор шуда...» («Сариқ девни миниб...»), «Мамлакати харбузаҳои шакарин» («Шакар қовунлар мамлакати»), «Чашмони ҳузнангез» («Мунгли кўзлар») шуҳрати ўро дар байни хонандагони сершумор таъмин намудаанд.

Қиссаи саргузаштии «Кулоҳи сеҳрнок»-и Х.Тўхтабоев асари шавқоваре мебошад, ки барои наврасон навишта шудааст. Қаҳрамони асосии он Ҳошимҷон ном писарбачаест. Вай на ҳаваси хондан дорад, на дар кори рӯзгор дасти модарро сабук мекунад, хоҳарчаҳояшро, рафиқони ҳамсинну солашро озор медиҳад. Боре ба дасти ана ҳамин ландаҳури бепарвофалак кулоҳи афсонавии сеҳрнок меафтад, ки қодир аст ҳар як хоҳиши соҳибашро иҷро кунад. Ҳошимҷон дилпур буд, ки бо ёрии кулоҳи сеҳрнок ҳар мушкилаш осон мегардад, корномаҳо нишон медиҳад ва аз ин рӯ, ба саёҳат мебарояд. Баъди он ки санҷишу саргузаштҳои хатарноку аҷиб ва хандаовару рикқатомези бисёро аз сар мегузаронад, ба хулоса меояд, ки одам бе меҳнат ва бе дониш ба чизе муваффақ намешавад ва бо исрор мегӯяд: «Меҳонам, бо шавқу ҳаваси тамом меҳонам. Аввал синфи даҳумро бо баҳои аъло тамом мекунам, баъд донишкадаро».

Ҳошимҷон ба осонӣ ба ин хулоса наомадааст. Ў дар аввал суҳанҳои муаллимони худро, ки бе илм ба даст наомадани муваффақиятҳоро таъкид менамуданд, инкор мекунад. Ў гумон мекунад, ки бе хондану донишомӯзӣ ҳам соҳиби комёбиҳо гардидан мумкин аст. Бо ёрии кулоҳи сеҳрнок гӯё ба мақсади худ мерасад. Соҳиби дипломи агрономӣ мегардад, ба инженерии сохтмон, шоирӣ, артистӣ даъвогар мешавад, аммо ҳамаи онҳо ҳузнангез поён меёбанд. Барои рафторҳои ношоёми худ саҳт хичолат мегардад, дар вазъиятҳои ноҳинҷор мемонад. Ҳамаи ин «дарс»-ҳои зиндагӣ ўро

ба роҳи дуруст раҳнамун месозанд. Ў минбаъд бо кулоҳи сеҳрноки худ хайрухуш намуда, ба оғӯши мактабу оилаи худ бармегардад, ҳамчун хонандаи пешқадам шинохта мешавад. Худойберди Тўхтабоев ҳамаи ин дигаргуниҳои маънавию рӯҳии қаҳрамони хурдсоли худро хеле таъсирбахш ба тасвир гирифтааст.

КУЛОҲИ СЕҲРНОК

(Бобҳо аз қисса)

КУЧОЙ ТУ, МАКТАБАМ?

Маро фиреб дода, ба кўча ронданд, ҳа ҳамин тавр карданд. Набошад, дар театр кор пур буд. Ақаллан дар таги дар истода билет дарронам, гўям ҳам не гуфтанд. «Барои билетдарронӣ ҳам маълумот даркор» гуфтанд. Гапро бинед-а. Хонед, ёд гиред будааст! Чаро акнун мехондаам?!

Истед, чаро кори ман ҳеҷ пеш намеравад? Агроном шудам - пеш карданд. Шоир шудам — номам ба бади баромад. Инженер шудам — гурехта базӯр халос хўрдам.

— Барои чӣ?

Сайёҳ мешавам, гўям Петров амаку Власов амак маро ҳамроҳ нагирифтанд, ҳатто ба худашон наздик шуданӣ намонданд. Артист шуда ному шуҳрат пайдо карданӣ будам, нашуд.

— Барои чӣ?

Ҳой одамони роҳгузар, ҷавоб диҳед. Ҳой дарахтони азими қади роҳ, паррандагони баландпарвоз, мошинҳои тезрав, ҷавоб диҳед, аз шумо пурсида истодаам:

— Барои чӣ?

Не, аз ҳеҷ кас садо намебарояд. Ҳама хомӯш, бо кори худ банд.

Бо ба сафар баромаданам ин ҷониб бисёр чизҳоро дидам, шоҳиди аҷоиботи зиёде гардидам. Хурсандиҳо-

ро ҳам аз сар гузаронидам, хафагиҳоро ҳам. Вале ҳеҷ гоҳ ба мисли имрӯза хору маънос нашуда будам. Дуруст аст, ки модарҷонамро ниҳоят пазмон шудам, хоҳаронам аз пеши назарам дур намераванд. Рафиқони ҳамсинфам Ортиқбойи малламӯй, Шокирҷони дар вақти дарс хобаш бурда мемондагӣ — ҳама, ҳамаашонро ёд кардам, ҳамаашонро дидан меҳоҳам. Аммо чӣ илоҷ? Нахонда агроном шуданим будам, барои ҳамин ҳам ба ҳамаи азобу машаққатҳо дандон ба дандон монда тоқат кардам, вале ба мақсад расида натавонистам, шарманда шудам.

— Барои чӣ?

Ҳунгосзанон гиристам. Гирён-гирён ба хонаам рафтаму сарамро ба кӯрпа печонда гирифта, то оби чашмам хушк шудан гиристам.

— Кулоҳчаам, эй ҳамсафари вафодорам, эй маслиҳатгари ман! Каним, худат гӯ-чӣ, чаро ман ба ягон мақсадам нарасидам?

— Зеро ки ту илм надошти, -ҷавоб медиҳад кулоҳчаам.

— Барои илмнок шудан бояд чӣ кор мекардам?

— Хонданат даркор буд...

— Чӣ?

— Ҳа, ҳа, ту бояд ба гапи муаллимат Қобилов ва директори ғамхорат Отаҷон Азизович гӯш медодӣ.

— Пас, ту маро беҳуда саргардон кардаву фиреб дода гашта будай —дия?!

— Не, фиреб надодаам. Барои он ки ту хатои худро фаҳмӣ, ёрии аз дастам меомадаро дарег надоштам. Гурусна монӣ, хӯрок ёфта додам, куртаат дарад, либоси нав муҳайё кардам. Фақат хостам, ки ту хатоятро фаҳмида гирӣ, — мегӯяд кулоҳчаам.

Боз ба фикр фуру меравам, боз гирия мекунам. Шояд хато карда бошам. Инро ҳозир худам ҳам пай бурда истодаам. Аммо аз хатои худро ба гардан гирифтани дида душвортар кор набудааст. Майлаш, дар бист дараҷа ҳавои хунук бо тани бараҳна ба об меда-

роям, дар биёбонҳои сӯзон як ҳафта бе об мегардам, агар хоҳед, аз ҳамин ҷо то Москва пой пиёда давида меравам, хоҳед, корҳои аз ин ҳам душвортарро фармоед, ҳамаашро бо ҷону дил иҷро мекунам. Аммо хатои худро ба гардан гирифтани наомада истодааст. Рост, агар одам дар ҷавониаш илм наомӯзад, агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам шуда наметавонистааст, ҳа наметавонистааст. Агар бовар накунад, мана кулоҳчаам аз ҳамин рӯз эътиборан ҳолӣ, онро пӯшида, то ба дилатон задан дунёро давр гашта метавонед...

Оҳиста аз ҷоям хеста дасту рӯ шустам, шикамсерӣ хӯрок хӯрдам. Шикамат сер бошад, майнаат нағз кор мекунад мегуфтаанд, рост будааст. Шикамам сер шуду каллаам ҳам монанди мотори равған кардашуда ба кор даромада. Дарҳол барои савғотӣ харидан ба сӯйи мағозаҳо давидам.

Вақтҳои дар қишлоқ буданам, баъди он ки аз дигарон рӯбардор кардани вазифаҳои хонагиро кашф кардам, китобҳои дарсиамро барои хотира ба рафиқонам туҳфа карда будам. Бинобар ҳамин ба панҷаки пули пасандоз намудаам ҷомадонро пур карда китобҳои дарсӣ ва 54 дона дафтари калон харидам.

Ба мӯи чингилаи хоҳарам Доноҳон лентаи сафед, ба Оишахон сумкаи чармини шашхонадор, ба модарам дурраи шоҳӣ ва ба падарам дастпӯшаки мӯина гирифтам. Муаллими муҳтарамам Қобилов ва директоромон Отаҷон Азизовичро ҳам, албатта, фаромӯш накардам. Ба яке авторучка ва ба дигаре гулдон харидам.

Чӣ хел карда ба поезд баромада монданамро худам ҳам намедонам. Хайр, эй шаҳри қадрдон! Шоирони кулоҳпӯш, артистони ба гап усто, бо шумо ҳам хайр, нағз монед! Саид ако, Саид акои меҳрубон, дар назди шумо ман қарздорам. Шумо дар рӯзҳои саҳт сарамро сила кардед, аз пешгоҳи хонаатон ҷой додед, дар дилам нисбат ба касби инженерӣ майл пайдо

кунондед. Инженер мешавам, албатта, инженер. Мехонам, бо шавқу ҳаваси тамом мехонам. Аввал синфи даҳумро бо баҳои аъло тамом мекунам, баъд донишқадаро. Ана сонӣ, ба наздатон бармегардам. Ҳоло ҳозир хайр, нағз монед!..

Ман ба сӯи деҳаи чоноҷонам, ба оғӯши гарми мактаби азизам равонам.

Аз поезд фаромадаму чомадонро бардошта, саросема роҳи деҳаамонро пеш гирифтам. Ба як ҳисоб, ҳама масъалаҳо ҳал шуд, фақат як муаммо монду халос. Ин ҳам бошад, масъалаи кулоҳча. Намедонам онро чӣ кор кунам. Гирифта рафтан гирам гӯям, боз сеҳргар мешавам гуфта метарсам. Барои ба кӯча танҳо партофта рафтан, ростии гап, дилам намешавад. Беҳтараш, аз кучое, ки ёфта гирифта бошам, боз ба ҳамон ҷо бурда мепартоям гуфта қарор додаму баъд оҳиста аз худаи пурсидам:

— Хӯш, ба ин фикрам чӣ мегӯӣ?

— Бисёр фикри нағз. Ба латтакуҳна печонда ба ҳамон ҷои худам, ба даруни охур партофта рав... Ба ғайр аз ту ба дигарҳо ҳам шояд лозим шуда монам.

Ниҳоят дақиқаҳои аз ҳам ҷудошавии мо ҳам расид. Аз кучое, ки ёфта бошам, ба ҳамон ҷо гирифта бурдаму бўсида, ба сандуқи дилам зер карда хайрухуш намудам. Вай ҳам шалаппосзанон пешонаамро бўсид. Андак оби дида ҳам рехтем.

— Хайр, кулоҳчаи қадрдонам!

— Хайр, дӯсти азизам Ҳошимҷон!

Ҳангоми ба хона расида омаданам ҳаво қариб торик шуда буд. Дари кӯчаро кушодан ҳамон даставвал чашмам ба Доноҳон афтод, ки ба ошхона ҳезум мебаровард. Вай ҳам маро дида, ба ҷои он ки тохта омада, ба гарданам овезон шавад, ҳезумро аз дасташ афтонда, ҳайкал барин шах шуда монд. Сонӣ:

— Апа! Арвоҳи ақоҷам омад! — гӯён дод гуфт.

Оиша кафгир дар даст тозон аз ошхона баромад. Вай ҳам маро дидан ҳамон:

— Арвоҳ, арвоҳ! — гӯён фарёд кард.

— Охир, охир, ман ақоятон Ҳошимҷон мешавам! — гуфтам ба ғазаб омада.

— Не, ту ақоямон не, ақои мо мурдагӣ!

— Мурдагӣ?!

— Ҳа, мурдагӣ! Мо ўро кайҳо гўру чўб кардем. Эй арвоҳ, ту аз куҷо омадӣ? — тарсонун ларзон пурсиданд хоҳаронам.

— Аз гўри кушодагӣ! — ҷавоб додам ғазабам афзуда.

— Вой, ана, аз гўри кушодагӣ гуфта истодааст, — гуфт Доно аз тарс рангаш дока барин канда. Ман дигар тоқат карда натавонистам. Эҳтимол, мурда бошам, эҳтимол, намурда бошам, лекин ман шумоёнро пазмон шудаам, хоҳараконам! Ман онҳоро дошта вохўри карданӣ шуда пештар рафтам. Онҳо бошанд, «моро арвоҳ пешандоз кард» гўён баробар фарёд зада ба кўча гурехта рафтанд.

Фикр карда ба фикрам расида наметавонам. Ху-даш чӣ гап? Ё барои дуру дароз бе дому дарак шуда рафтаним, маро мурдагӣ гумон карда бошанд? Ин тавр бошад, мо шуморо гўрондем мегўянд-ку. Тавба...

Дар хона касе нест, аз афташ модарам ҳанўз аз кор барнагаштагӣ барин. Мотосикли падарам дар зери айвон истодааст. Маълум мешавад, ки вай аз чўл омадаасту ба чойхона ё ба идора баромада рафтааст. Ба назарам, дар хонамон ҳеҷ дигаргунӣ нест. Танҳо мурғ-хонаро андак васеътар кардаанд. Мурғҳо, ки ман обу дон надода, фақат азоб меодам, сарашонро аз тўр бароварда, «боз омадӣ?» гуфта мепурсидагӣ барин ба ман нигоҳ карда истодаанд. Ин дам аз кўча овози модарам шунида шуд.

— Арвоҳи бачаҷонамро ба ман нишон диҳед. Майлаш, арвоҳаш бошад ҳам, ба сандуқи синаам зер кунам, аз сару рўяш бўсам. Ҳошимҷонакам, канӣ ту?

Худамро дошта натавониста:

— Модарҷон! — гуфта фарёд кардам.

Модарам маро ба оғўш кашида гашта-баргашта сару рўямро бўсид, гиря кард.

— Бачаякам, магар ту зиндай? Ё дар ҳақиқат ҳам арвоҳ ҳастӣ? — пурсид ў худро андак қафо кашида.

— Модарҷон, барои чӣ ман арвоҳ мешудаам? Охир ман писаратон Ҳошимҷон-ку, Ҳошимҷон Рӯзиев.

— Пас ту намурда будай-дия.

— Қасам мехӯрам, ки ман намурдаам.

— Набошад, мо ту гуфта дигар бачаро гӯрондаем-дия...

Воқеа ин тавр шудааст: Баъди бе дому дарак шуда рафтани ман падару модарам хуноб шуда, ба воситаи органҳои милитсия ба кофтуков даромадаанд. Чанд вақт ҳеҷ хату хабар нашудааст. Ниҳоят, аз шуъбаи милитсияи шаҳри истиқомат доштаи ман «омада ҷасади писаратонро гирифта баред» гуфтани телеграмма омадааст. Падару модарам доду фарёдкунон зуд расида рафтаанд. Бинанд, дар хонае, ки мурдаҳоро нигоҳ медоранд, як ҷасади қадаш ба қади ман баробар хобидааст. Костюмаш ҳам азони ман барин будаасту туфлиаш ҳам. Азбаски сараш дар зери чархҳои мошин монда пачақ шудааст, аз рӯяш ки будани онро муайян кардан душвор будааст. Модарам худро ба болои ҷасад партофта, зуд сари синаашро кушода нигоҳ кардааст ва дар китфи чапи ў холи ба холи ман монандро дида:

— Бачаякам! — гӯён мӯйҳои сари худро кандан гирифтааст. Баъд ҳамон мурдаро ба самолёт бор карда ба деҳа гирифта омадаанду ҳамаи расму русумро ба ҷо оварда бо иззату обрӯ гӯрондаанд.

— Имрӯз расо ду моҳ шуд, — гуфт модарам оби чашмонашро пок карда.

Нақли модарам ҳанӯз тамом нашуда, номамо гирифта фарёдкунон падарам даромада омад. Баъд ҳам-соҳоямон, рафиқони ҳамсинфам, муаллимҳоям — ҳама чамъ омада, ба ҳавлиамон одам нағунҷида монд. Падарам дарҳол аз фермаи колхоз гӯсфандеро оваронда сар бурид. Баъди ягон соат чунон зиёфате барпо гардид, ки мондан гиред. Худам ҳам ҳамон рӯз хуб

кайф кардам-дия. Гўштҳои бирён ва кабобҳои маза-
кунон хӯрда истода, мӯи Донохони дар паҳлӯям эр-
кагӣ карда нишастаро кашида:

— Пучуқакам, — гуфта мемонам.

САЪДИНИСО

Акнун кӣ будани ин духтаракро ба шумо гуфта
диҳам. Чашмонаш калон-калон, рӯяш кулча барин.
Мӯяшро майда бофта ба нӯгаш аз пахтаи худамон
ҷамолак карда, ба пушташ партофта мегардад. Худаш
ниҳоят нозук, агар сахттар сулфида монед, аз шаббо-
дааш парида мерафтагӣ барин. Гӯё хӯроки мехӯрдааш
ақл шуда рост ба майнааш мерафта бошад, каллааш
чунон тез кор мекунад, ки назди вай Орифи дар
синфи ҳафтум мехондагӣ ришта тофта наметавонад.
Хоҳ арифметикаю геометрия гӯед, хоҳ забони русию
забони немисӣ — ҳамааш панҷ. Фақат бахудаю бехуда
«уф» гуфта бинӣ каҷ карданаш ба ман маъқул не.
Кордонию меҳнатдӯстиашро нақл кунам, гиребона-
тонро дошта мемонед. Тамоми рӯз ором намегирад,
чунбидагиаш чунбидагӣ. Ҳайронам, ки дастони май-
даякаш чӣ хел монда намешаванд. Ба замми ин, аз
ҳад зиёд часпон, хоҳ ҳангоми баҳор баъди борон дар
танай дарахти зардолу шилем мебарояд-ку, худи ана
ҳамон барин.

— Ҳошим-ако, кай дарс тайёр мекунем? Ҳошим-
ако, имрӯз бозикунӣ намеравед, — гӯён ягон дақиқа
ба ҷону ҳолам намемонад.

— Ин қадар накоҳон, пучуқ, — мегӯям баъзан ба
тариқи маслиҳат.

— Чаро ин тавр мегӯед? — хафа шуда мепурсад
Саъдинисо.

— Охир, биниат пучуқ-дия.

— Пучуқ бошад ба шумо-чи? — гӯён қажр карда
баъзан рӯяшро ба дигар тараф гардонда мегиряд.

Мана ҳозир мо дар ҳавлии Саъдинисоино, дар як
хоначаи ба офтоббаро нигаронида сохташудаи тангу

тор дарс тайёр карда нишастем. Дар ҳавлӣ гайр аз боғбонбобои Саъдинисо дигар касе наменамояд. Падараш ҳисобчӣ шуда кор мекунад, шояд ҳоло дар идора чиқ-чиққунон чӯт зада нишаста бошад. Модараш мураббияи боғча, вай ҳам дар ҷои кораш. Дар рӯйи ҳавлӣ мурғҳои аз тухммонда хок тит карда гаштаанд. Ангури токи баланд бардошташударо ҳанӯз на-кандаанд, бинобар ин селайи зоғчаҳо болои он нишаста ба донаҳои ангур нӯл мезананд.

— Ҳошим-ако, ин қадар ба хаёл фуру рафтед? — ҷанг кард Саъдинисо. — Маро ба хондан андармон карда худатон тамоман ба тарафи дигар нигоҳ карда нишастаед... Аз забони русӣ машқи чандумро дода буд?

— Дар хотирам нест.

— Машқи се саду панҷоҳу як. Медонеду худатонро ба нодонӣ зада истодаед-а. Ба рӯзномаатон навишта гирифта будед-ку!

— Навишта будаму лекин, вақте ки Нина Тимофеевна вазифаро мефаҳмонд, дуруст диққат надодам, — худамро сафед кардам ман. Саъдинисо китоби маро ба даст гирифта, тарзи иҷрои машқи 351-ро бо забони русӣ дона-дона карда хонд.

— Акнун фаҳмидед? — абрӯвонашро чин карда пурсид ӯ.

— Не, тамоман нафаҳмидам.

— Кани, гӯед чӣ, дар забони русӣ чанд род ҳаст?

— Шашто... не, се то.

— Кани, як-як номбар кунед-чӣ.

— Мужской, женский, средний.

— Кадом калимаҳо ба мужской род дохил мешавад?

— Калимаҳои мужский, — гуфтам сару саросема.

— Не, ман бо кадом овозҳо тамом шудани калимаҳоро пурсида истодам.

— Женский род гӯям? Овози охирини женский род а, я мебошад.

Ёфтам?

— Ёфтед. Акнун средний родро гӯед-чӣ?

— Ҳозир... Не, аз ёдам баромадааст.

— Перо чӣ хел род?

— Ёфтам! — аз шодӣ қариб буд аз қоям қаста хезам.

— Калимаҳое, ки бо овозҳои о, е ба охир мерасанд, средний род мешаванд. Перо, поле, метро.

— Ҳошим-ако, ҳамаашро медонистаед-ку, — гуфт муаллимчаи хурдакаки ман хурсанд шуда, фақат андак танбалӣ доред-дия.

Баъди шунидани ин хел таърифот лабам ба баногӯшам расиду:

— Пучуқбой, мо ҳам чакана не, — гӯён аз қоям хеста ба рақс даромадам.

Сонӣ, муаллимчаи серталаби ман абрӯвонашро пасту баланд карда, ба фаҳмонда додани вазифаҳои хонагӣ шурӯъ намуд. Аз рӯи калимаҳои ҳар се чинс якчанд ҷумла сохтанамон даркор будааст. Даррав дафтарагро гирифтаму як саҳифаашро бо қалам хат кашида, ба се қисм ҷудо кардем ва ба болои ҳар яки он номи чинсро навиштам. Баъд дукаса ба кор сар кардем.

— Товариш кадом род? — мепурсад Саъдинисо.

— Мужской род-дия, товариш Саъдихон, — гуфта мемонам.

— Ба ҳамин калима боз ягон калимаи дигар ҳамроҳ кунед-чӣ.

— Мой товариш Акрам хороший, — гуфтам боз.

— Молодец Ҳошим-ако, — боз таъриф кард Саъдинисо, акнун ҳамин калимаҳоро ба дафтар менависем.

Ҳамин тариқ дар як дам як варақ дафтарро пур карда партофтем. То рафт афзудани ақлам ва ба замми ин пурсабру тоқат шуда истодани маро дида, Саъдинисо аз хурсандӣ гул-гул мешукуфт. Шодии худам ҳам ҳадду канор надорад. Баъди навишта шудани ҳар

як калима дастамро ба сари синаам гузошта, ба дафтарам таъзим карда мемонам.

— Эҳе, — гуфт Саъдинисо як маҳал ба дафтарам чашм давонда, — виж-виж хато-ку!

— Чияш хато? — ҳамааш дуруст! — гуфтам қаҳрам омада.

— Калимаи «зелений» бо «е» навишта мешавад. Шумо бошед, бо «и» «зилений» навиштаед. — Саъдинисо дафтарамро ба даст гирифта, худи Нина Тимофеевна барин бо қалами сурх ҳамаи хатогоҳоямро нишон дод ва фармуд, ки ба варақи дигар рӯбардор кунам. Агар гапро бисёр кунам, Саъдинисо: «Бо ту дигар дарс тайёр кардан намехоҳам, шилқин будай, канӣ, аробаатро каш!» гуфтаниш мумкин буд. Бинобар ҳамин ба гапаш даррав розӣ шудам. Азоб кашам ҳам, иродаамро ба кор андохта, ба обу арақ ғӯтида як саҳифаро пурра аз нав рӯбардор кардам. Умрам умр шуда, бо як навиштан ин қадар зиёд хат нанавишта будам. Мана имрӯз дар айни тасфи ҳаво, ки офтоби рахшон ба замин у замон нуру ҳарорат бахшида истодааст, дар хоначаи дарстайёркунии тангу тори Саъдинисо, ки бӯи муш мекунад, ин корро иҷро намудам.

— Саъдинисо, — гуфтам сарамро бардошта, — дар хонарӯбӣ ба ту ёрӣ расонам?

— Барои чӣ, магар дигар кор надоред?

— Мехоҳам, ба ту ёрдам диҳам, — гуфтам оҳишта ба рӯи ҳавлӣ баромада, — росташро гӯям, ба ту ягон неки кардан мехоҳам.

Аммо Саъдинисо, ки духтари яқрав аст, ба гапаш истодагарӣ кард. Ба ягон кор даст заданӣ намонд.

— Агар ба ман неки карданӣ бошед, — гуфт ӯ абрӯвони хурдакакашро дар ҳам кашида, — физикаро такрор мекунем.

— Аз физика вазифа насупоридаанд-ку?

— Аълочӣ мешавам гӯед, муаллим вазифа насупорад ҳам, худатон бояд дарсҳои гузаштаро такрор кунед.

Агар ҳамин гапро як каси дигар мегуфт, албатта, бовар намекардам. Аммо ба ягон гапи Саъдинисо шубҳа надорам. Ба ҳамаи гуфтаҳои ӯ бе ҳеҷ дудилағӣ бовар мекунам. Бинобар ҳамин ҳам даррав китоби физикаро кушода:

— Мавзӯи дарси гузаштамон «Тарозу» буд, — гуфта-там.

— Кани гӯед-чи, мо чиро тарозу менодем?

Аз хотирам, ки баромада буд, аз китоб хонда додам.

— Акнун дар ёдатон мондагиашро гӯед, — маҷбур кард Саъдинисо.

— Тарозу асбобест, ки бо он ҷисмҳоро бар мекашанд.

— Тарозу чанд хел мешавад?

— Якчанд хел. Баъзе хелашон дар лабораторияҳо истифода бурда мешаванд, хели дигарашон дар магазинҳо, — гуфтаму дар омади гап аз худам ҳам камтар илова кардам. — Савдогарон дуздтарозу кор мефармо-янд...

Саъдинисо хандида фиристод. Пеш аз ин хандаи ӯро ҳеҷ нашунида будам. Овозаш ҷарангос зада мебаромадааст. Дар ду рӯяш чуқурча пайдо шуда, чашмонаш тамоман руст шуда мераванд.

— Дар хусуси дуздтарозу дар китоб чизе навишта нашудааст-ку? — гуфт ӯ хандида-хандида.

— Дар китоби дарсӣ навишта нашуда бошад ҳам, дар китоби мо ҳаст-дия, Саъдинисо-хонум...

Баъди физика забони модариро ҳам тайёр карда шуда будем, ки Саъдинисо «акнун бас» гӯён китобу дафтарҳояшро ғундоштан гирифт.

— Исто, биё боз камтари дигар тайёр кунем, — гуфтам шавқам омада.

— Не, ба саҳро алафчинӣ меравам, — розӣ нашуд Саъдинисо.

— Набошад, ман ҳам ба саҳро меравам. Ба ту алаф чида медиҳам. Фақат не нагӯй, агар не гӯй, пагоҳ дарстайёркунӣ намеоям...

Он рўз агарчй офтоб болои сар медурахшид, ҳаво чандон гарм ҳам набуду чандон салқин ҳам. Алафҳои лаби чўйбор заб-зард. Барги дарахтон рехта, дар зери по хишир-хишир садо мебарорад. Осмон шиша барин соф. Дар дуродур селай паррандагон баланд парвоз намуда, ба абрҳои сап-сафед нўлзанон бозй мекунанд. Лаб-лаби чў ба саҳро рафта истодаем. Обаш чунон тоза, чунон мусаффо, ки регу сангҳои ялаққосй ва шишамайдаҳои зери он бараъло намоён аст. Ин дам, аз чй бошад, ки якбора шавқам афзуда:

— Саъдинисо, биё пештозак мекунем! — гуфтам...

Рўзи дигар модарам дар рўзномаам ду баҳои чорро дида аз пешонаам бўсиду сонй ба падарам рў оварда гуфт:

— Дадош, ба Ҳошимчон костюми нав харида диҳед. Бинед, шими бачаи бечораам дарам гуфта монда аст.

Ана ҳамин тариқ бо бачаҳои пешқадам қариб баробар шуда гирифта будаму аммо (гўр «аммо» шавад, ба туфайли ҳамин «аммо» як умр қорам қафо меравад),... аммо як воқеа шуда... хайр, майлаш, боқимондаашро пагоҳ гуфта меодагистам.

(Тарҷумаи Н.Боҳирӣ)

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи адиби ўзбек Х.Тўхтабоев маълумот диҳед.
2. Ҳошимчон чй тавр ба хулоса меояд, ки одам бе меҳнат ва бе дониш ба чизе муваффақ намешавад?
3. Ҳошимчон аз кулоҳи сеҳрноки худ чй тавр ҷудо мешавад?
4. Барои чй Ҳошимчонро дар оилааш ба таври ҳайратангез қабул мекунанд?
5. Хислатҳои неки Саъдинисоро шарҳ диҳед.
6. Дар бораи тағйир ёфтани характери Ҳошимчон нақл кунед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ АДАБИЁТИ АХЛОҚӢ

Адабиёте, ки ба тарбияи ахлоқию маънавии инсон, дар ӯ парвариш додани хислатҳои неки инсонӣ нигаронида шудааст, адабиёти ахлоқӣ меноманд. Адабиёти ахлоқӣ ин вазифаи олии худро асосан бо роҳи панду насиҳати инсон, хусусан насли наврас адо мекунад. Бинобар ин онро бештар адабиёти панду ахлоқӣ ва асарҳои ҷудогонаи онро низ асари панду ахлоқӣ мегӯянд. Адабиёти ахлоқӣ як қисми асосӣ ва муҳимтарини адабиёти мумтози тоҷикро ташкил мекунад. Дар гузашта асарҳои зиёди панду ахлоқӣ ва дорои хусусияти панду ахлоқӣ эҷод шудаанд, ки бисёре аз онҳо дурдонаҳои гаронбаҳо дар ҳазинаи адабиёти мумтози мо ба шумор мераванд.

Дар адабиёти пешинаи мо аз қадим таълифи ҳар гуна пандномаҳо (андарзномаҳо) расм будааст. Аз ҷумла «Андарзномаи Зардушт», «Андарзномаи Анушервон», «Пандномаи Бузургмеҳр» намунаҳои беҳтарини адабиёти ахлоқии Эрони қадим ба шумор мераванд. Минбаъд дар асри X, ки давраи оғози адабиёти мумтози форс-тоҷик мебошад, монанди «Калила ва Димна» ва «Синдбоднома»-и устод Абӯабдулло Рӯдакӣ асарҳои барҷастаи ахлоқӣ ба вучуд омаданд. Файр аз ин дар эҷодиёти Рӯдакӣ ва бисёр дигар шоирони ҳамасри ӯ масъалаҳои панду ахлоқ ба воситаи шеърҳои ҷудогона низ зиёд гузориш ёфтаанд. Панду ахлоқ дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ҳам мавқеи қалон дорад. Беҳуда нест, ки ин асари ҳамосии қаҳрамониро намунаи адабиёти ахлоқӣ низ ҳисоб мекунам. «Қобуснома» ё «Насиҳатнома»-и Кайковус ҳам давоми анъанаи қадимаи панду андарзноманависӣ дар адабиёти асрҳои X–XI ва намунаи хуби адабиёти ахлоқӣ ба шумор меравад.

Ҳанӯз аз асри X, аз «Офариннома»-и Абӯшақури Балхӣ сар карда, то асрҳои XV-XVII силсилаи калони маснавиҳои ахлоқӣ ба вучуд омаданд, ки асоси адабиёти ахлоқии форсӣ-тоҷикиро ташкил кардаанд. Ба чунин маснавиҳо «Саодатнома» ва «Рӯшноинома»-и Носири Хусрав, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Саноии Фазнавӣ (асри XII) «Махзан-ул-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ ва назираҳои он, «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ (асри XIII), «Силсилат-уз-заҳаб», «Туҳфат-ул-аҳрор» ва «Субҳат-ул-аброр»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Беҳрӯзу Баҳром»-и Камолиддини Биноӣ (асри XV) ва бисёр дигар асарҳо мисол шуда метавонанд.

Мавзӯи асарҳои ахлоқиро масъалаҳои басо гуногуни ахлоқӣ ташкил кардаанд. Тарбияи фарзанд, омӯхтани илму донишу ҳунар, тарғиби сифатҳои неки инсонӣ, аз қабилӣ муруввату эҳсон, адлу инсоф, инсонпарварӣ, хоксорӣ, сабру тоқат ва ғайра, таълими корҳои мамлакатдорӣ ба подшоҳон ва монанди инҳо аз мавзӯъ ва масъалаҳои асосии асарҳои ахлоқӣ ҳисоб мешуданд.

Ба адабиёти ахлоқӣ ҳам асарҳои ахлоқии бадеӣ ва ҳам асарҳои ахлоқии ғайри бадеӣ дохил мешаванд. Дар асарҳои ахлоқии бадеӣ масъалаҳои ахлоқ ба воқеаҳои образҳои бадеӣ, тарзи баёни шоирона овардани ҳикояту ривоятҳо гузориш меёбанд. Чунинанд аз ҷумла тамоми маснавиҳои ахлоқӣ. Ин гуна асарҳо ба адабиёти бадеӣ тааллуқ доранд. Аммо дар асарҳои ахлоқии ғайри бадеӣ масъалаҳои ахлоқ бе санъатҳои сухан ва образҳои бадеӣ талқин карда мешаванд. Намунаи ин гуна асарҳои ахлоқӣ «Қобуснома»-и Кайковус мебошад.

Савол ва супоришот:

1. Адабиёти ахлоқӣ чист?
2. Оиди вазифаҳои адабиёти ахлоқӣ маълумот диҳед.

МЕҲНАТ — АСОСИ ЗИНДАГӢ

Кор кардан ва ба ин восита зиндагии худро осуда ва таъмин намудан аз хусусият ва фазилатҳои инсон ҳисоб мешавад. Меҳнат асоси зиндагӣ, боиси осоишу ободии он аст. Одам ба дунё омада, бо кӯшишу кор ҳам зиндагии худро таъмин менамояду ҳам ба ободии макон ва ватанаш хидмат менамояд, ба тараққиёти он ҳисса мегузорад. Ободӣ ва тараққиёти ватан аз меҳнатдӯстии ҳамватанон аст. Мардум чӣ қадар меҳнатдӯст бошанд, ҳамон қадар рӯзгори онҳо таъмину осуда ва кишвари онҳо низ ободу сарсабз мешавад.

Мардуми меҳнатдӯст ва эҷодкори мо бо меҳнат вобаста будани ризқу рӯзӣ ва осудагию фаровонии зиндагиро нағз пай бурда, ин ҳақиқатро дар зарбулма-салу мақол ва ҳикматҳои худ баён намудааст. Чунончи, дар мақолу ҳикматҳои халқӣ «бе меҳнат роҳат нест», «аз ҳаракат баракат», «даст расад, даҳон мерасад», «ганҷ бе ранҷ нест» сарчашмаи зиндагии фаровон будани меҳнат таъкид карда шудааст. Халқи меҳнаткаш баръакси ақидаи асримиёнагии сӯфиёна дар бораи ба Худо ҳавола кардани ризқу рӯзӣ, ки боиси бефаъолияти инсон ва қашшоқию бенавоии ӯ мегашт, кӯшишу ҳаракат, фаъолиятмандӣ ва меҳнатро барои ба даст овардани ризқу рӯзӣ, беҳбуди зиндагӣ талқин карда омадааст. Халқи мо баробари бузургдошти инсони меҳнаткаш, ташвиқи меҳнату меҳнатдӯстӣ ва таъкиди аҳамияти он дар некӯахлолии зиндагии одам, зарар ва монсаи бекориро дар роҳи расидан ба роҳати зиндагӣ низ нишон додааст, ки инро дар мақолу ҳикматҳои «ба роҳате нарасид он ки заҳмате накашид», «бо кор будан дар роҳат, бекор будан дар ғурбат» ва ғайра дида метавонем. Байти зерини устод С.Айнӣ, ки вирди забони мардум

гардидааст, дар зиндагӣ ва ба чашми мардум хор шудани одами коргурезеро таъкид мекунад:

Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.

Халқи мо инчунин ба воситаи мақолу ҳикматҳои «аз бекор ҳама безор», «аз зиндаи бекор мурда беҳтар аст», «ба танбал кор фармову панд шунав» ва ғайра ба танбалу коргурезон нафрату бадбинии худро баён намудааст.

Ҳикмати халқӣ дар бораи арҷмандии одами меҳнатдӯст ва хори коргурез, ба туфайли меҳнат муяссар шудани ризқу рӯзӣ ва роҳату осоиши зиндагӣ махсусан, ба даврони имрӯзаи бозаргонӣ мувофиқ буда, аҳамияти бештар пайдо кардааст. Дар шароити ҷорӣ шудани низоми бозаргонӣ аз одам бештар аз ҳарвақта саъю кӯшиш, меҳнат талаб карда мешавад. Дар ин шароит ба даст овардани ризқу рӯзӣ ва таъмини зиндагӣ аз одам ба кор бурдани тамоми қувва ва имкониятҳои худро тақозо менамояд. Дар ҷамъияте, ки ба низоми бозаргонӣ асос ёфтааст, ба коргурезону танбалон ва муфтхӯрон ҷой нест.

Зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои халқӣ дар бораи меҳнатдӯстӣ ва коргурезӣ

Аз ором нишастан гавҳари мақсад ба даст намеда-
рояд.

* * *

Аз ту ҳаракат — аз ман баракат.

* * *

Ангушти косиб калиди рӯзист.

* * *

Ба меҳнат тавон обрӯ ёфтан,

* * *

Бандаи ранҷ бошу роҳат бин.

* * *

Ба роҳат нарасид он ки заҳмате накашид.

* * *

Дар санг кор, ризқатро бин.

* * *

Бахт дар меҳнат аст.

* * *

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

* * *

Бе азми дурусту саъйи комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

* * *

Бо меҳнат гар қаринӣ, дарди бадан набинӣ.

* * *

Тогапро донистана корро дон.

* * *

Гар ту кунӣ ҳаракат, ёбӣ зари пурқимат.

* * *

Дар амал кӯш, ҳар чӣ хоҳӣ пӯш.

* * *

Дастӣ худро кор фармою миннати дигарон мақаш.

* * *

Даст чунбад, даҳон мечунбад.

* * *

Дил ба ёру даст ба кор.

* * *

Ба танбал кор фармову панд шунав.

* * *

Ба хӯрдан тайёру ба кор бемор.

* * *

Боғро гуноҳ чист, ки боғбонаш қоҳил бошад

* * *

Гапба полвон, корба ҳайрон.

* * *

Дар сари кор айёр, дар сари ош тайёр.

* * *

Деҳ, ки хўрам, зан, ки мурам.

Ҳикматҳо оиди кор ва кўшиш

Вой ба ҳоли касе, ки ҳамчу мурғи қафас ноневу обе ва осоише дорад, аммо кўшиш ва умеде надорад.

* * *

Гуноҳро ба гардани дунё ва дигарон нагузorem, кўтоҳӣ аз ҳиммату кўшиши мост.

* * *

То метавон хидмати худро анҷом дод, миннати хидматгор набояд кашид.

* * *

Дар илму ҳунар шарти аввал истеъдод аст, дуом устод, сеюм саъю кўшиш ва ғайрат, аммо ин саввумӣ аз он ду дигар воҷибтар аст.

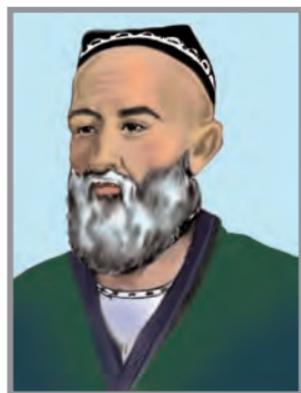

Савол ва супоришот:

1. Мақолу зарбулмасал ва ҳикматҳои халқи дар бораи меҳнатдўсти аз кадом хислати халқи мо гувоҳи медиҳанд?
2. Мақол ва ҳикматҳои халқиро доир ба меҳнатдўсти ва коргурези аз ёд кунед.
3. Байти устод С.Айниро дар бораи зарари бекори аз ёд кунед.
4. Маънии ҳикмати «Ганҷ бе ранҷ нест»-ро шарҳ диҳед.
5. Чаро дар шароити иқтисоди бозаргонӣ зиндагии одами меҳнатдўст хуб ва зиндагии одамони танпарвар бад мешавад?
6. Ҳикматҳоро аз ёд кунед.
7. Дар мавзӯи «Меҳнатдўсти ва ободии ватан» иншои кўтоҳе нависед.

САЙИДОИ НАСАФӢ

ДАР БОРАИ КЎШИШУ КОР

Миробид Сайидои Насафӣ шоири бузурги халқи тоҷик аст, ки дар нимаи дуоми асри XVII ва аввали асри XVIII умр ба сар бурдааст. Ӯ аз байни мардumi меҳнаткаши бенаво баромада, ба дараҷаи бузургтарин суханвари замони худ расидааст.

Сайидо дар Насаф таваллуд ёфта, дар Бухоро дар мадраса таҳсил карда, дар ҳамон ҷо ба камол расидааст. Падари ӯ аслан аз Насаф (Қаршии имрӯза) буда, дар Бухоро бечораҳолона зиндагӣ мекард. Бинобар ин Сайидо низ дар ҷавонӣ азобу машаққати зиндагии бенавоёнаро дидааст. Бо вучуди ин ба хондан шавқу ҳавас дошта, дар мадраса таҳсил намудааст. Баробари ин бинобар истеъдоди шоирӣ дошта наш ба шеърғӯӣ низ машғул шуда, ба зудӣ чун шоири тавоно ном баровардааст. Аммо азбаски зиндагӣ аш ба саҳтӣ мегузашт, ба кори ҳунармандӣ машғул мешавад ва ба ин восита бо ҳунармандони Бухоро алоқаи наздик пайдо мекунад. Зиндагии Сайидо дар байни мардumi меҳнатӣ ва алоқаи наздики ӯ бо доираҳои ҳунармандӣ дар эҷодиёти шоир таъсири бузург гузошта, ба асарҳои ӯ аз ҳар ҷиҳат хусусияти халқӣ бахшидааст. Эҷодиёти ин шоир дар ҳақиқат бо тору пудаш халқӣ буда, симои эҷодии ӯро чун суханвари мардумӣ, ба тасвирорандаи зиндагии мардumi оддии меҳнаткаш, ситоишгари ҳунармандон ва ифодагари орзуи умедҳои онҳо нишон медиҳад. Тамоми асарҳои эҷодкардаи Сайидо ба шакли куллии калоне то

замони мо расидаанд. Дар ин куллиёт аз ҷумла девони ғазалиёт, як қатор маснавиҳо дар мавзӯҳои гуногун, шеърҳо дар тасвири зиндагӣ ва қору бори ҳунармандон ва асарҳои дигар ҷамъ оварда шудаанд. Дар байни ин асарҳо девони ғазалиёти шоир мавқеи асосӣ дорад. Ғазалиёти Сайидо мазмунан хеле бой буда, ғайр аз ишқу муҳаббат мавзӯю масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ахлоқиро дар бар кардаанд. Ҷаҳонбинӣ, фикрҳои иҷтимоӣ — танқидӣ ва ахлоқии шоир бештар дар ғазалҳои ӯ ифода гардидаанд. Бинобар ин ғазалҳои Сайидо арзишу аҳамияти зиёд доранд. Дар поин мо тарғибу ташвиқи меҳнатдӯстӣ ва саъю кӯшишро дар шеърҳои шоир аз назар мегузаронем. Он чӣ доир ба меҳнату меҳнатдӯстӣ дар мақолу ҳикматҳои халқ баён шудааст, ба таври ба худ хосе дар шеърҳои Сайидо низ гузориш ёфтааст.

Сайидон Насафӣ дар байни солҳои 1709—1711 дар Бухоро вафот кардааст.

Шоири баёнгари орзую умедҳои мардуми меҳнати будани Сайидо аз ҷумла аз даъватҳои ӯ ба саъю кӯшиш ва меҳнат барои таъмини осоиши зиндагӣ равшан буда, ин даъватҳо ба мардуми бенаво нигаронида шудаанд. Худи Сайидо ҳам бинобар он ки зиндагии бечораҳолонае дошт, дар шеърҳояш қаҳрамони лирикии худро чун инсоне тасвир менамояд, ки ҳамеша дар тараддуди зиндагӣ ва кӯшишу ҷадал дар роҳи ба даст овардани ризку рӯзӣ аст. Хусусияти намоёни қаҳрамони лирикии Сайидо соҳибтараддуд будани ӯст. Дар шеърҳои ӯ ин калима ҳамеша ба маънои кӯшишу ғайрат ва ҷаҳду ҷадали одамии барои зиндагӣ қор фармуда шудааст. Шоир ба ҳамин маънӣ таъкид кардааст, ки мурғи кабоб танҳо ба одами соҳибтараддуд муяссар мешавад, яъне некӯаҳволи ва роҳату осоиши зиндагӣ ба одам ба воситаи ташвишу тараддуд, саъю кӯшишу ғайрат, ҳулласи қалом бо меҳнат ба даст меояд. Шоир шахси беғамро ба анкабут (тортанак) қиёс мекунад, ки нигарони ба тораи дармондани мағас нишастааст.

Мурғи кабоб рўзии соҳибтараддуд аст,
Дар хона анкабут шикори магас кунад.

Сайидо ба одамони камбағал барои халосӣ аз муҳтоҷию бенавой бо тамоми қувват талошу ҷаҳд кардан, беҳтару осудатар намудани зиндагии худ саъю кўшиш намудан, бо тараддуду такопӯ ба ризқу рўзӣ соҳиб шуданро талқин менамояд. Шоир таъкид кардааст, ки ҳатто устухони холи ҳам бе ташвишу тараддуд ба даст намеояд, чунон ки гадо ҳам барои пайдо кардани ризқи худ орому осуда наменишинад:

Устухони хушк бе ташвиш кай ояд ба даст?
Аз пайи рўзӣ магар таъби гадо осуда аст?

Даъват ба кўшишу ғайрат дар зиндагӣ, талқини зарурати бо тараддуд ба даст овардани ризқу рўзӣ дар шеърҳои Сайидо аз мавзӯҳои муҳим буда, аз мавқеи эҷодии ҳаётдўстонаи шоир сарчашма гирифтааст. Сайидо инсонро ба кўшишу ғайрат ва фаъолият даъват менамояд. Дар ин бора назари ӯ ба ақидаи маъмули динӣ дар бораи вобаста будани рўзии инсон бо сарнавишт тамоман муқобил аст. Ин ақидаи динӣ ризқу рўзии одамро ба сарнавишт (қисмат) ҳавола карда, бо ҳамин ӯро аз фаъолият ва саъю кўшиш боз медошт. Вале Сайидо исрор менамояд, ки бе саъю кўшиш ризқ муҳайё намешавад, ногузир одам бояд дар талаби он бошад.

Бе гуфтугӯй ризқ муҳайё намешавад,
Ин қуфл бе забони талаб во намешавад.

Сайидо дар ин ақида аст, ки муроди инсон аз осмон ҳосил шавад ҳам, аммо чунон ки пайравони ақидаи азали будани ризқ гумон менамуданд, ризқу рўзӣ аз осмон расад ҳам, вале он ба туфайли кўшишу ғайрати худи одам мерасад. Ҳамин тариқ, Сайидо ризқро на ба сарнавишти одам ва расидани он аз осмон,

балки ба худи одам, аниқтараш, кўшишу ҷадал ва фаёлияти меҳнати ӯ вобаста мекунад:

Мурод аз осмон дархўрди¹ кўшиш мешавад ҳосил,
Диҳад хуршеду маҳ миқдори равзан² рўшноиро.

Дар байти дигари ҳамин шеър шоир инсони бенаво-ро даъват менамояд, ки ба бечорагию бенавоии худ тан надихад, балки барои пайдо кардани ризку рўзи ва таъмини зиндагии худ чорасозӣ намояд, дар ин роҳ мисли Фарҳоди куҳкан тамоми зўру қуввати худро ба кор андохта, аз муҳтоҷию дармондагӣ раҳо ёбад:

Макун аз баҳри рўзи пешаи худ бенавоиро,
Бинех чун Куҳкан бар дасти худ зўрозмоиро.

Чунон ки дида мешавад, Сайидо дар тарғибу ташвиқи кўшишу ҳаракат дар роҳи беҳбуд бахшидан ба зиндагӣ бештар ба мардumi қашшоқу бенаво рӯ оварда, онҳоро водор намудааст, ки бо зўри дасту бозувон ва меҳнати фидокорона аз чанголи қашшоқӣ халос шаванд. Шоир дар талқини ғояи саъю кўшиш ва бо «зўри даст беҳтар кардани зиндагӣ» дар бисёр мавридҳо аз образи Фарҳоди куҳкан, ки тимсоли мардуми меҳнаткаш ва қаҳрамони дўстдоштаи халқ мебошад, истифода бурдааст. Дар талқини ин маънӣ шоир Фарҳодро намунаи ибрат нишон медиҳад. Ҳамин тавр, ба ақидаи Сайидо дар саъю кўшиш барои зиндагӣ мисли Фарҳод бояд буд. Қаҳрамони лирикии ӯ низ барои ба даст овардани ризку рўзи монанди Фарҳод ба зўри даст ва қувваи бозувони меҳнати худ така дорад. Шоир исрор менамояд, ки дар талоши зиндагӣ ва муҳайё сохтани асбоби он бо тамоми қувват мубориза бурдан ва бо зўр аз замини осмон ризкро ҳосил кардан лозим аст:

¹ *Дархўрд* — мувофиқ

² *Равзан (равзана)* — сўроҳие дар девор ё дар шифти хона барои даромадани рўшноӣ

Рӯзии худ аз замини осмон гирад ба зӯр,
Сахтрӯ¹ ҳар кас чу санги осие афтадаст.

Ба ғайр аз ин, Сайидо дар маснавиҳои ба ҳунар-
мандон бахшидаи худ одамони соҳибҳунар ва меҳ-
наткашро мадҳу ситоиш карда чунин гуфтааст:

Бути наҷҷори ман сарвест якто,
Зи сар то пой пайванд аз тамошо.
Санавбар истода бар дуконаш,
Тарошад хешро аз бандагонаш.
Ба боғи орзу сарви таманно,
Занад пеши қади ӯ теша бар по...

Ё дар васфи нонво ва меҳнати пурмашаққати ӯ
мегӯяд:

Нигори нонво оташхароб аст,
Зи нонаш дину имонро ривоҷ аст.
Чӣ нон? — Рухсори хубони гуландом,
Чӣ нон? — Дар чарбу нармӣ мағзи бодом.
Тамошояш барад аз ҷо гадоро,
Таманнояш кунад соф иштиҳоро.
Бувад сурху сафеду пухтаю нарм,
Кунад савдои ӯ бозорро гарм...

Савол ва супоришот:

1. Тарғиби меҳнатдӯсти дар шеърҳои Сайидо ба кадом шакл намоён шудааст?
2. Даъвати Сайидо барои саъю кӯшиш дар роҳи ба даст овардани ризку рӯзии зиндагӣ ба кадом гурӯҳи мардум нигаронида шудааст?
3. Ғояи тараддуд дар зиндагӣ ба кадом ақидаи динии ас-римиёнагӣ зид аст?
4. Бо ғояи ҳаётдӯсти алоқаманд будани тарғиби саъю кӯшиш барои ризку рӯзиро дар эҷодиёти Сайидо шарҳ диҳед.
5. Ғояи мазкур бо халқияти мазмунӣ эҷодиёти Сайидо чӣ алоқа дорад?

¹ Сахтрӯ — одами истодагар, устувор, қатъӣ

ҲИКОЯТИ «ПИРИ ХОРКАШ»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ғояи олии шарафнокии меҳнат, аҳамияти он дар сарбаландию озодии инсон аз тарафи шоири бузург Абдураҳмони Ҷомӣ давом ва инкишоф дода шудааст. Ҷомӣ дар маснавии ахлоқии худ «Субҳат — ул-аброр» бахшида ба пири хоркаш ҳикояте овардааст, ки ғояи бисёр баланди меҳнатдӯстӣ дорад. Мазмуни ҳикоят чунин аст: Пири хоркаши бечорае, ки дар тан ҷомаи куҳнае пӯшида ва дар пушт бастаи хоре бардошта буд, ба душворӣ ва лангон-лангон аз кӯча қадам партофта мерафт. Дар ҳамин ҳол вай сари ҳар қадам ба Худо шукргузорӣ мекард, ки ўро азиз гардонда, дари давлатро ба рӯяш кушода ва тоҷи иззатро ба сараш гузоштааст. Ҷавони ба худ мағруре, ки аспасвор мегузафт, чунин шукргузорию пири хоркашро аз дур шунида, ба ӯ гуфт: Бас кун, эй пири нотавон! Хор бар пушт базӯр қадам мезанию боз худро азиз ва давлатманд мешуморӣ? Умратро, ки дар хоркашӣ гузарондаӣ, иззат (азизӣ)-ро аз хорӣ фарқ карда наметавонӣ! Пир ҷавоб дод, ки иззатам ҳамин аст, ки хидматгори даргоҳ ва болиннеҳи ту ва ту баринҳоро нестам. Ба ман «Эй фалон, хӯроки чошт ё шоми маро ҳозир кун, обу нони маро биёр» гуфта, амр карда наметавонӣ. Ба худо шукр мегӯям, ки маро хор карда, ба ту барин нокасе гирифта ва вобаста накард. Маро ба роҳи ҳирс наандохт ва ба дари «шоҳу гадо», касу нокас муҳтоҷ ва банда накард. Ҳамин тавр, Худо ба ман бо вучуди чунин афтодагию бечорагиам иззати озодию озодагӣ бахшидааст:

Хоркаши пире бо далқи¹ дурушт²,
Бастаи хор ҳаме бурд ба пушт.
Ланг — лангон қадаме мебардошт,
Ҳар қадам донаи шукре мекошт.

¹ Далқ — ҷома

² Дурушт — ба маънии куҳна

К-эй фарозандаи ин чархи баланд,
 В-эй навозандаи¹ дилҳои нажанд².
 Кунам аз ҷайб назар то доман,
 Чӣ азизӣ,³ ки накардӣ бо ман!
 Дари давлат ба рухам бикшодӣ,
 Тоҷи иззат ба сарам бинҳодӣ...
 Навҷавоне ба ҷавонӣ мағрур,
 Рахши⁴ пиндор⁵ ҳаме ронд зи дур.
 Омад он шукргузориш ба гӯш,
 Гуфт, к-эй пири хазафгашта⁶, хамӯш.
 Хор бар пушт, занӣ з-ин сон гом⁷,
 Давлатат чист? Азизит кадом?
 Умр дар хоркашӣ бохтаӣ,
 Иззат аз хорӣ набишнохтаӣ.
 Пир гуфто, ки чӣ иззат з-ин беҳ,
 Ки наям бар дари ту болиннеҳ?
 К-эй фалон, чошт бидеҳ ё шомам,
 Нону обе хӯраму ошомам.
 Шукр гӯям, ки маро хор насохт,
 Ба касе чун ту гирифтор насохт.
 Ба раҳи ҳирс шитобанда накард,
 Ба дари шоҳу гадо банда накард.
 Дод бо ин ҳама афтодагиям
 Иззи озодиву озодагиям.

Чунон ки мебинем, пири хоркаш як умр бо меҳ-
 нати сиёҳи хоркашӣ машғул шуда, аз азобу машаққат
 ва вазниниҳои он беҳолу бемадор гардида, базӯр роҳ
 меравад. Бо вучуди ин вай худро на танҳо хушбахт,
 балки соҳиби иззату давлат ҳам шумурда, барои ин
 ба Худо ҳамеша шукргузорӣ мекунад. Худро соҳиби

¹ *Навозанда* — хурсандкунанда

² *Нажанд* — ғамгин

³ *Азизӣ* — ба маънии меҳрубонӣ

⁴ *Рахш* — асп

⁵ *Пиндор* — ба маънии савлат, дағдаға

⁶ *Хазаф* — ба маънии фартут, сушт

⁷ *Гом* — қадам

иззату давлат шумурдани як пири нотавони бечора-ҳол ба назари бойбачаи мағрур ба молу давлати худ даъвои пучу бемаънӣ ва хандаовар менамояд. Ҷавони бойбачаи мағрур иззату давлат гуфта, танҳо ҳамоно чизҳоеро мефаҳмад, ки худаш ба онҳо соҳиб аст: молу давлати дунявӣ, амру фармон ба тобеону хидматгон, хӯрдану ошомидани хӯрокҳои болаззат ва монанди онҳо. Ҷавони давлатманд фаҳмида наметавонад, ки ғайр аз ин сарвату неъмат, ки давлаташ меҳонанд ва он боиси иззату эҳтиром пайдо кардани ӯ ба чашми одамон гардидааст, боз давлатмандии дигаре ҳаст. Ин давлат иборат аз он аст, ки одам муҳтоҷи дигарон, хусусан одамони пасту нокас набошад, сарашро ҳам карда, барои тамаъ ба дари ину он наравад. Худахро мутеъ ва бандаи «шоҳу гадо» нагардонад, балки бо ёфти худ қаноат намуда, озодона зиндагӣ кунад. Чунин одамро низ соҳиби иззату давлат шумурдан мумкин аст. Равшан аст, ки ин ҷо сухан дар бораи иззату давлати маънавӣ меравад, соҳиби ин давлати маънавӣ мумкин аст мисли пири хоркаш бечораву бенаво бошад, на бо корҳои «баобрӯ», балки бо меҳнати сиёҳ машғул бошад. Бо вучуди ин вай чунон ки Ҷомӣ аз забони пири хоркаш дар байти охирини ҳикоят таъкид намудааст, соҳиби ду фазилати бузурги маънавӣ — озодӣ ва озодагӣ аст. Ин ду калима, ки вирди забони адибони гузашта буда, сифатҳои олиии инсониро дар худ муҷассам намудаанд, маънии ба якдигар наздикро ифода мекунанд. Калимаи «озод» аз мутеъ, гирифтори ва амру фармони дигарон, инчунин аз вобастагӣ ба дунё озод будани одамро мефаҳмонад. «Озода» бошад, ба маънии васеи шариф, наҷиб, пок, асил, карим ва монанди инҳо буда, аз ҷумлаи олитарин сифатҳои ахлоқии инсон ҳисоб карда мешуд. Қаҳрамони ҳикояти Ҷомӣ пири хоркаш аз рӯи соҳиб буданаш ба ҳамин ду сифати олиии ахлоқӣ худро азиз ва давлатманд ҳисоб карда, изҳори ифтихор намудааст. Шоир мағзи ғоявии ҳико-

яти худро дар ҳамин ду калима — озоду озода ифода намудааст. Дар кадом асос пири хоркаш сифати «озод»-ро ба худ нисбат медиҳад? Ин нукта аз матни ҳикоят маълум шуда меистад: пир дар ҷавоби таънаҳои ҷавони мағрур равшан гуфтааст, ки хушбахтона аз гирифтори ба хидмати чун ӯ нокасон озод аст, дар зиндагӣ муҳтоҷи онҳо нест. Нуктае, ки дар ин ҷо шарҳу эзоҳро талаб менамояд, ба кадом асос худаширо озода сифат кардани қаҳрамони ҳикоят аст. Озодагии пири хоркаш ба ин маънӣ аст, ки вай ба ҳирси молу давлат дода нашуда, қаноатро пеша кардааст, бо лаби ноне, ки аз меҳнати хоркашӣ ба даст меорад, кифоят намуздааст.

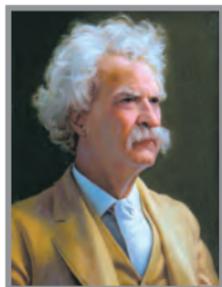
Бо ин ҳама Абдурахмони Ҷомӣ ба кадом восита соҳиби иззату давлат гардидани пири хоркашро нишон наододааст. Бо вучуди ин ба хонанда ин нукта равшан аст, ки пири хоркаш ба туфайли меҳнати хоркашии худ ба иззату давлати маънавӣ соҳиб шудааст. Ҳамин меҳнати ҳалол рӯзии ӯро муҳайё карда, аз рафтан ба дари «шоҳу гадо» барои ба даст овардани нон нигоҳ доштааст. Агар ҳамин меҳнати хоркашӣ намебуд, пири ночор муҳтоҷи касон шуда, ба дари онҳо рӯй оварда, худро хор мегардонд, шарафи инсонии худро аз даст меод. Он гоҳ вай ба он иззату давлати бузурги маънавие, ки ба туфайли меҳнат насибаш гардидааст, соҳиб шуда наметавонист.

Ба ин тариқа, дар ҳикояти «Пири хоркаш» меҳнат чун шаъну шарафи инсон талқин карда шудааст. Дар ин ҳикоят ҳамон ғояи сарчашма ва сабаби бузургии ҳақиқии инсон будани меҳнат пеш ронда шудааст, ки онро дар ҳикояти «Ду бародар»-и Саъдии Шерозӣ мебинем. Ҳамин тавр, Абдурахмони Ҷомӣ низ мақоми инсонии одами меҳнаткашро хеле баланд бардоштааст.

Савол ва супоришот:

1. Пири хоркаш аз чӣ ба Худо шукур мекард?
2. Аз чӣ сабаб пири хоркаш дари давлатро ба рӯи худ кушода ва тоҷи иззатро ба сараш ниҳода тасаввур намулдааст?
3. Давлати пири хоркаш кадом асту давлати ҷавони мағрур кадом?
4. Давлати пири хоркаш аз чӣ ҳосил шудааст?
5. Чаро пири хоркаш худро озоду озода ҳисоб мекунад? Маънии ин ду калима чист?
6. Дар ин ҳикоя образи пири хоркаш аз кадом ҷиҳат ба образи ҷавони мағрур зид гузошта шудааст?
7. Дар ҳикояи мазкур меҳнат ба кадом сифати олии инсонӣ ситоиш ёфтааст?
8. Маънии ҳикмати «Меҳнат шараф аст»-ро шарҳ диҳед.
9. Мисли пири хоркаши ҳикояти Ҷомӣ одами оддии меҳнаткаши ба худатон шиносро аз ҳаёт мисол оварда, бузургӣ ва шарафи инсонии ўро нишон диҳед.

МАРК ТВЕН:

ШОҲУ ГАДО БОШАД БАРОБАР

Нависандаи маъруфи амрикоӣ Марк Твен бо асарҳои барҷастаи бадеияш дар адабиёти ҷаҳон маъруф аст. Номи аслии ӯ Самуэл Ленгҳорн Клеменс буда, таҳаллуси адабиаш Марк Твен мебошад. Ўро асосгузори реализми танқидии Америка мешуморанд. Бачагии Марк Твен дар Ҳаннибали Миссисипи гузаштааст. Ӯ дар ҷавонӣ шогирди ҳуруфчин, раҳнамои киштӣ, заршӯи кони нуқра, тиллоҷӯ ва мухбир буд. Силсилаи репортажҳои ӯ «Соддаҳо дар хориҷа», ки дар таълифи он Марк Твен аз эҷодиёти даҳанакии халқи Америка истифода бурдааст, ўро ҳамчун адиб шуҳратманд кардааст. Ҳикояҳои ӯ «Маро чӣ тавр губернатор интихоб карданд?», «Ман газетаи хоҷагии қишлоқро чӣ хел таҳрир кардам?» аз мутоиботи латиф ва ҳаҷви

тезу тунд саршоранд. «Саргузашти Том Соьер», «Шоҳзода ва гадо», «Саргузашти Геклберри Финн», «Янкиҳои Коннектикута дар дарбори шоҳ Артур» беҳтарин асарҳои Марк Твен мебошанд.

Дар романи «Шоҳзода ва гадо» саргузашти шавқангези Томи хурдтараки камбағал нақл карда мешавад. Ӯ рӯзе бо либосҳои дарида ва жандаи худ аз болои тӯдаи тамошобинон мебарояду аз байни панҷараҳои зарҳали манзараи аҷибро мебинад. Дар он сӯи панҷара писараки зебо ва қадбаланде либосҳои ҳарир ва атлас дар бар истода буд. Аз зиёдии сангҳои гаронбаҳо либоси ӯ мисли оташ медурахшид. Мӯзаи пошнасурх ва кулоҳчаи сурхи зебояш ҳам ба ӯ хеле мезебид. Дар назди худ хизматгорони зиёде дошт. Ин писарак шоҳзода Уэлский буд. Томи чулхундипӯш ба ҷониби ӯ мешитобад. Аммо посбонҳо ӯро аз наздик шудан ба шоҳзода боз медоранд, ӯро ҳақорату масхара мекунанд. Аммо нигоҳи шоҳзода ба Том меафтаду ӯро ба наздаш даъват мекунад. Ин ду навраси ба якдигар хеле монанд дар бораи орзуҳои ширини худ суҳбат мекунанд. Вақте шоҳзода аз забони Том бозиҳои шавқовари бачагони бепарастору камбағалро ме-шунавад, ба шавқ омада чунин мегӯяд: «Агар ман ҳам мисли либосҳои ту либос пӯшида, кафшҳои худро аз по бароварда, ақаллан як бор аз ин лойбозиҳо лаззат мебурдам, агар маро нигоҳ намедоштанд ва дашном намедоданд, тахту тоҷи худро ба ин лаззат мебахшидам». Том ҳам орзу дошт, ки як муддат мисли шоҳзода либосҳои зебо пӯшад, даме аз кулфату машаққатҳои зиндагӣ озод бошад. Инак, онҳо барои хушбахт шудану ба орзуҳои худ расидан либосҳои худро иваз мекунанд. Уэлский либосҳои ҷандаю чиркини Томро ва шоҳзодаи гадо бошад, либосҳои олии шоҳонаро дар бар мекунад.

Шоҳзода дар либоси чулхунди ба бадбахтию саргардониҳо рӯ ба рӯ мешавад. Ӯ бо ҳаёти бачагони камбағалу бепарастор аз наздик шинос шуда, аз олами

ботинии онҳо хабардор мегардад. Боре ў дар сари ин бадбахтиҳои худ ба чунин хулоса меояд: «Замоне ки худам шоҳ шудам, онҳоро натанҳо хўрок ва ҷои хоб, балки ҳамаашонро ба хондан ҳам маҷбур хоҳам кард. Чунки агар дил ва майнаи инсон гурусна бошад, серии шиками он ҳеҷ арзише надорад. Инро ба хубӣ дар хотир нигоҳ доштан лозим аст ва дарсе, ки ман имрӯз дар ин ҷо гирифтаам, набояд беҳуда фаромӯш шавад. Дониш дили инсонро мулоимтар намуда, дар одам ҳисси ғамхорӣ ва назокатро парвариш медиҳад».

Том ҳам бо душвориҳои зиндагӣ рӯ ба рӯ мегардад, олами озоду пурмоҷарои бачагии худро аз шоҳзода будан афзал мешуморад.

Ҳамин тавр, дар асар саргузашти шавқангези ду кўдаки наврас тасвир шудааст, ки баъди ба орзуҳои ширини худ расидан боз ба ҳаёти пешинаи худ баргаштанро орзу мекунанду дар ин ҷараён андешаҳои ҷолиби диққатро оиди зиндагӣ, озодии инсон ба миён мегузоранд.

«ШОҲЗОДА ВА ГАДО»

(Порча аз роман)

ТОМ ДАР РОЛИ АСИЛЗОДАГОН

Том Кенти ҳамин ки дар кабинетии шоҳзода якка монд, аз ин танҳои худ ба хубӣ истифода кард. Ў дар пеши оинаи калон ҳар дам ба тавре истода либосҳои олии худро тамошо карда лаззат мебурд, баъд аз оина дур шуда ба қаду қомати олиҷанобонаи шоҳзода тақлид карда, назар мекард. Баъд шамшерро аз ғилофаш кашида бо эҳтироми тамом теғии онро бўса карда ва онро саҳт ба оғӯши худ гирифт. Ў ин корҳоро панҷ-шаш ҳафта пеш аз ин, вақте ки як нафар аз паҳлавонони асилзода, ду нафар аз лордон Норфолк

ва Суррейро¹ барои ҳабс кардан ба Тауэр мебурд, ба коменданти зиндон ҳамин навъ таъзим кардани онро дида буд. Том бо ханҷари пурзебу зинате, ки ба паҳлӯяш овозон буд, бозӣ мекард ва бо ашӯҳои оли ва гаронбаҳои хона нигоҳ мекард, ба навбат ба курсӣ ва стулҳои оли менишаст ва агар бачагони маҳаллаи Сарқутҳо як лаҳза сарашонро ба ин хона дароварда ин дабдабаи ўро медиданд... Оё замоне ки ў ба хонаи худ баргардад, онҳо ба ин воқеаи афсонамонанди ў бовар хоҳанд кард ё ин ки сарашонро ҷунбонда хоҳанд гуфт, ки Том аз шиддати хаёлотӣ худ девона шудааст?

...Дар кушода шуд ва духтари зебои хушлибосе даромада давон-давон ба назди ў омада ва якбора истода бо маҳзунӣ гуфт:

— Вой, ту чаро ин қадар маҳзун ва маъюсӣ, шоҳзодаи ман? Том дар ҷои худ шах шуда монд, вале худаширо базӯр нигоҳ дошта гуфт:

— Эй ба ҳоли ман раҳм кун. Ман шоҳзода нестам, балки Том Кентии бечора мебошам, ки дар Сити, дар маҳаллаи Сарқутҳо зиндагонӣ мекунам. Аз ту хоҳишмандам, ки шоҳзодаро ба ман нишон бидиҳӣ, то ки ў либосҳои ҷандаамро ба ман баргардонда иҷозат диҳад, ки сиҳат ва саломат аз ин ҷо баромада равам. Раҳм кун ба ҳолам ва маро аз ин ҷо халос кун!

Писарак ба ду зону нишаста на ин ки бо забон, балки бо нигоҳҳои худ илтиҷо намуда, дастони худро дароз мекард. Духтарак аз ҳайронӣ лол шуда ва баъд якбора фарёд бароварда гуфт:

— Эй милорди ман, ин чӣ аҳвол аст, ту чаро дар пеши ман ба зону афтодай?

Ва аз тарс аз хона тохта баромад, вале Том аз ҳаяҷон беҳуш шуда рӯи фарш афтод ва худ ба худ гуфт: «Аз ҳеҷ тараф мададе нест, аз ҳеҷ кучо умед нест. Акнун омада маро дастгир хоҳанд кард.

¹ Томс Говард герсоги Норфолк бо гуноҳи хиёнаткорӣ ба давлат ба ҳабс гирифта шуда, дар соли 1547 ба дор овехта шудааст.

¹ *Бакенбард* — рише, ки дар чакка мемонанд (Тарҷумон)

Вақте ки ў аз хавфу тарс беҳуд шуда, дар рӯи замин афтода буд, хабари даҳшатангез дар тамоми дарбор паҳн гардид. Ин хабар аз як маҳрам ба маҳрами дигар, аз як лорд ба лорди дигар, аз як хонум ба хонуми дигар мегузашт. Вале ҳеҷ кас дар ин бора ҷасорати ба овози баланд гуфтанро надошт. Дар роҳравҳои дарози хонаҳои бузурги ошёнаҳои гуногуни дарбор хабари «шоҳзода девона шудааст, шоҳзода ақли худро гум кардааст» гуфта мешуд. Ба зудӣ дар меҳмонхона ва дар ҳама остонаҳои мраммари дарбор тӯда-тӯда лорд ва ледиҳои олиҷоҳ ва дигар ҷанобон, ки мартабаашон хурдтар ҳам бошад, лекин савлаташон кам набуд, ҷамъ шуданд: ҳама бо диққат ва мароқ бо ҳамдигар гӯшаки гап мезаданд ва дар рӯи ҳамаашон аломати ҳузн ва ғамгинӣ намоён буд. Нохост дар ин байн маъмури дарбори подшоҳӣ, ки либосҳои пурҳашамат пӯшида буд, намудор шуд. Ў бо қадамҳои вазнин аз пеши ҳама гузашта, бо овози дабдабадоре гуфт:

— Аз номи шоҳ! Хабарӣ дурӯғ ва беҳударо гӯш кардан, дар ин бора гуфтугӯ намудан ва онро берун аз дарбор паҳн кардан манъ карда мешавад ва дар акси ҳол ҷазои марг дода хоҳад шуд!

Гӯшаки гап заданҳо дарҳол хомӯш гардид, гӯё ки ҳамаи онҳо якбора лол ва безабон шуданд.

Ба зудӣ дар роҳравҳои дарбор мисли ғуввоти замбӯр овозҳо шунида шуданд:

— Шоҳзода! Бубинед, шоҳзода меояд.

Томи бечора аз пеши дарбориёне, ки сар ҳам карда таъзим мекарданд, бо виқори тамоми мегузашт ва кӯшиш мекард, ки бо чунин таъзимҳо ба онон ҷавоб бидиҳад. Аз ҳар ду тарафаш ду нафар аз аъёнон, аз таги бағалаш гирифта буданд, то ки ў бо матонат қадам бардорад. Аз паси ў табибони дарборӣ ва якчанд хизматгорон меомаданд.

Ба зудӣ Том худаширо дар як хонаи пурҳашамате дид ва аз паси худ пӯшида шудани дарро шунид. Касоне, ки бо ҳамроҳии ў омада буданд, нимдавра

шуда қарор истоданд. Дар пешгоҳи хона, дар болои кат як марди бузург, ғафс ва чорпаҳлӯ бо чеҳраи пажмурда дароз кашида хобида буд. Сари калони ӯ ва бакенбардаш¹, ки тамоми рӯяшро фаро гирифта буд, сап-сафед буд. Либосҳои ӯ аз порчаҳои аъло дӯхта шуда, аммо аз бисёр пӯшида шудан баъзе ҷояш андак фарсуда шуда буд. Пойҳои ӯ варам карда буданд, якеаш докапеч аз кат ба поён дароз карда шуда, зераш болишт ниҳода шуда буд. Дар хона хомӯши ҳукмрон буд ва ҳама ба ғайр аз он шахс бо эҳтиром сари худро хам карда буданд. Ин марди маиб, ки рӯи пурҳайбате дошт, Генрихи VIII мудҳиш буд. Ӯ ба гап даромад ва чеҳрааш якбора меҳрубонтар шуд.

— Хуб, чи хабар аст, милорди азиз, Эдуард? Ба ту чӣ шуд, шоҳзодаи ман? Ту бо чӣ хаёл, бо ин ҳазли худ маро, ки падари меҳрубони ту буда, туро дӯст медорад ва навозиш мекунад, аҳмақ кардан мехоҳӣ? Томи бечора чӣ қадар, ки ин вазъияти вазнинаш имконият медод, аввал суханони ӯро гӯш кард, вале замоне, ки «ман падари меҳрубони ту» гуфтани ӯ ба гӯшаш расид, тамоман сушт ва мисли одами тирхӯрда ба ду зону ба замин афтод ва дастони худро боло бардошта ба вай хитоб кард:

— Ту шоҳ ҳастӣ! Пас кори ман тамом шудааст!

Шоҳ ҳайрон шуда, чӣ гуфтани худро надонист. Чашмони вай бо ҳайрат ва тааҷҷуб аз як рӯй ба рӯи дигар нигоҳ карда, ниҳоят ба рӯи писарак дӯхта шуданд. Ӯ бо овози ноумедонае ба гап даромада гуфт:

— Оҳ, ман хаёл мекардам, ки овозаҳо ҳақиқат надоранд, вале метарсам, ки дар ин фикри худ хато карда бошам.

Ва оҳи сарде кашида, бо меҳрубонӣ ба сухани худ давом кард:

— Писарам, ба падари худ наздик шав: ту эҳтимол бемор шуда боӣ.

Ба Том мадад карда ӯро хезонданд ва дар ҳолате,

¹ Умри шоҳ ба охир расида буд. Аз тарси он, ки мабодо лорд

ки тамоми баданаш меларзид, ба аълоҳазрат шоҳи Англия наздик шуд. Шоҳ рӯйи ҳаросони ўро даст расонда бо муҳаббат ва бо диққат ба ў нигоҳ кард, гўё ки аломатҳои боз ақлнок шудани писарашро мекофт. Баъд сари чингиламӯи ўро ба оғӯши худ кашида бо шафқат навозиш намуд.

— Писарам, наход ки ту падари пири худро нашиносӣ? — гуфт ў.

— Дили мани пирро нашикан. Бигў, маро шинохтӣ ё не. Охир ту-ку маро мешиносӣ, магар чунин нест?.

— Бале, шумо ҳукмфармои олиҷоҳи ман, шоҳи ман ҳастед, Илоҳӣ умри шуморо зиёд кунад!

— Дуруст аст, дуруст аст... Ин хеле хуб... Бароҳат бош, наларз; дар ин ҷо касе туро намеранҷонад; дар ин ҷо ҳама туро дўст медоранд. Акнун аҳволат беҳтар шуд, ё не?

— Аз ту хоҳиш мекунам, ба гапи ман бовар кун, дар ҳаққи ман меҳрубонӣ намо, эй ҳукмфармои олиҷоҳи ман! Ман фақат ҳақиқатро ба ту арз мекунам... Ман камтарини фуқарои ту мебошам. Ман гадозодаам ва фақат як ҳодиса ва тасодуфи бадбахтонае маро ба ин ҷо овардааст ва ҳол он ки ман ҳеҷ кори нолоиқонае накардаам. Ҳанўз вақти марг ва кушта шудани ман нест. Ман ҷавонам ва як сухани ту маро метавонад аз ҷанголи марг халос намояд, аълоҳазрато, ҳамин як калимаро аз ман дарег надор!

— Марг? Шоҳзодаи азиз, ту ин суханҳоро мағў. Ором шав, бигузур қалби пурҳаяҷони ту ором ва осуда шавад. Ту нахоҳӣ мурд.

Том бо фарёди хушҳолона бо зону афтод.

— Подшоҳи ман, Худованд ба ивази ин марҳамат ба ту мукофоти хайр диҳад ва умру давлати туро зиёд гардонад!

Том зуд бо чеҳраи шод ба по хеста ба ду нафаре, ки дар атрофаш буданд, муроҷиат намуд:

Шумо шунидед? Ман нахоҳам мурд, инро худи шоҳ гуфтанд.

Ҳама бо як эҳтироми гамгинонае сари худро ҳам карданд ва ҳеҷ кас аз ҷои худ ҳаракат накард ва ҳеҷ сухане нагуфт.

Том андаке хиҷолатманд шуда, беҳаракат истод ва баъд ба шоҳ рӯ гардонда бо тарс пурсид:

— Акнун ман рафта метавонам?

— Рафтан? Албатта, агар хоҳӣ, метавонӣ. Аммо чаро майл надорӣ, ки андаке бо ман нишинӣ. Ту кучо рафтан мехоҳӣ?

Том чашмонашро ба поён дӯхта бо оромӣ гуфт:

— Шояд ман саҳв карда бошам, лекин ман хаёл карда будам, ки ҳоло дигар озодам ва метавонам ба харобахонае, ки дар он ҷо бо фақирӣ зоида шуда ва зиндагонӣ кардаам, баргардам. ҳанӯз ҳам дар он ҷо падару модар ва хоҳарони ман зиндагонӣ мекунанд. Хонаи ман ҳамон хароба аст ва ин ҳама кошоноҳои пурдабада, ки ман ба онҳо одат накардаам, ба ман бегонаанд... аълоҳазрато, марҳамат фармуда ба ман иҷозат бидиҳед, биравам!

Шоҳ ба фикр фурӯ рафт ва дақиқае хомӯш шуд. Рӯйи ӯ озори торафт зиёдшавандаи қалбаш ва ҳаяҷони дилашро нишон меод. Вале замоне, ки ба гап даромад, аз овозаш нишонаҳои умедворӣ аён буд.

— Шояд ӯ фақат дар ин масъала ақли худро гум карда бошад ва дар масъалаи дигар фикру ақли ӯ равшан ва саломат бошад. Худовандо, кошкӣ ҳамин тавр мешуд. Мо акнун ўро имтиҳон мекунем.

Ў ба Том ба забони лотинӣ саволе дод ва Том як навъе карда ба вай бо забони лотинӣ ҷавоб гардонд. Шоҳ хеле хушҳол шуд ва ин хушҳолии худро пинҳон ҳам накард. Лорд ва табибон низ хурсандии худро изҳор карданд.

Бо он маълумот ва андешае, ки дорад, аз ин беҳтар ҳам ҷавоб доданаш мумкин буд, — гуфт шоҳ. — Ин ҷавоби ӯ нишон медиҳад, ки ақли ӯ як қадар ошуфта шуда, вале тамоман зарар наёфтааст. Сер, шумо дар ин бора чӣ фикр мекунед?

Табибе, ки ин суханони шоҳ ба ў гуфта шуда буд, таъзим карда ҷавоб дод.

— Аълоҳазратам, эҳтимоли шумо дуруст аст ва бо мулоҳизаи ман тамоман мувофиқ мебошад.

— Хуб, ҳама диққат кунед. Мо ўро боз имтиҳон мекунем. Ва ў ба Том ба забони франсузӣ савол дод. Том як дақиқа сукут кард, азбаски назари ҳама ба ў дӯхта шуда буд, андаке хичил шуд ва баъд шармгинона ба гап сар карда гуфт:

— Бо иҷозати ҷаноби олий арз кунам, ман бо ин забон шинос нестам.

— Шоҳ сарашро ба рӯи болишт партофт. Чанд нафар аз ходимон ба пеши ў давиданд, лекин ў онҳоро аз худаш дур карда гуфт:

— Маро беҳузур накунад, ин заъфи дили ман мегузарад. Маро бардоред! Хуб, бас аст! Ба назди ман биё, писари азизам, сари беморатро ба синаи падари худ бигузур ва ором шав! Ту ба зудӣ сиҳат меёбӣ, ин хатои зеҳнии ту бемории даргузар мебошад ва бо зудӣ мегузарад. Натарс! Ту ба зудӣ тандуруст мешавӣ. Ва баъд ба дигарон муроҷиат кард ва аломатҳои меҳрубонӣ, ки дар рӯяш буданд, ба зудӣ ба ғазаб мубаддал шуданд ва дар чашмонаш гӯё, ки оташпораҳо барқ мезаданд.

— Ҳамаи шумоён гӯш кунед. Писари ман ақли худро гум карда бошад ҳам, вале муваққатист. Сабаби ин ҳам дарс хонданҳои аз қувва берун ва дар доираи маҳдуд зиндагонӣ кардан аст. Тамоми муаллимон ва тамоми китобҳо дафъ карда шаванд! Ўро дар ҳавои кушод бо бозиҳо машғул намоед, ин корҳо тандурустии ўро барқарор хоҳанд кард. Шоҳ аз болишт боз як қадар баландтар шуда, бо ҷиддият ба суханони худ давом намуд:

— Ў ақли худро гум карда бошад ҳам, боз фарзанди ман ва ҷонишини салтанати мамлакати Англия мебошад. Хоҳ баақл ва хоҳ беақл, ў дар ин мамлакат ҳукмронӣ хоҳад кард. Гӯш кунед ва ин гуфтаҳои маро

ба ҳама ҷо эълон намоед: ҳар касе, ки дар бораи бемории ӯ гап кунад, ӯ ба сулқ ва осоиши давлати Британия раҳна расондааст ва ба тағи дор хоҳад рафт. Ба ман қадре об диҳед. Дилам месўзад: ғам ва андўҳ маро тамоман бетобу бемадор кардааст... Ин пиёлро аз ин ҷо бардоред! Маро нигоҳ доред! Хуб! Магар ӯ девона шудааст? Ҳазор девона ҳам бошад, шоҳзода Уэлский аст ва ман шоҳи Англия инро комилан қабул мекунам. Ҳоло ӯ мувофиқи тамоми маросим ва одатҳои қадима ба маснади шоҳӣ шинонда мешавад. Лорд Гердфорд, ба шумо амр мекунам, ки аз ҳоло сар карда ба тайёрии ин маросим сар кунед. Яке аз лордҳо дар пеши кати шоҳ дузону ба замин нишаста арз кард:

— Ба ҳузури ҳумоюни шумо маълум мебошад, ки гофмаршали Англия дар зиндони Тауэр мехобад. Магар маҳбус шоистаи...

— Хомўш бош! Бо номи наҳси он мард гўши маро кар накун! Наход ки ин одам ҳамеша зинда монда ва мудом дар роҳи орзу ва мақсадҳои ман монев хоҳад шуд? Наход ки бинобар дар Англия набудани маршал ҷонишини шоҳи Англия — шоҳзода, дар маснади худ шинонда нашуда монад, магар дар Англия маршали дигаре нест, ки ба давлат хиёнат накарда ва ба ин кор лаёқат дошта бошад? Не, ба Худо қасам мехўрам! Ба парламенти ман огоҳӣ диҳед, ки пеш аз баромадани офтоб ҳукми куши Норфолкро бидиҳад! Вагарна парламент сазои худро хоҳад дид.¹

— Ирода ва хоҳиши шоҳ қонун аст! — Гуфт лорд Гертфорд ва аз ҷояш бархоста ба ҷойи аввалаи худ

Норфолк аз ӯ рӯ гардонад, ба палатаи умумӣ фармоиш намуд, ки баровардани ҳукми куши ўро тезтар кунад. Баҳонаи шоҳ ин буд, ки Норфолк мансаби обергофмаршалро дошт ва бинобар маросими ба маснади ҷонишини шинонда шудани шоҳзода Уэлский ба ҷои вай каси дигарро таъин кардан лозим буд (Юм, таърихи Англия, ҷ.111, саҳ. 307).

рафт. Аломатҳои ғазаб кам-кам аз рӯи шоҳ дур шуданд.

— Шоҳзодаи ман, маро бибӯс! — гуфт ӯ. — Ана ҳамин тавр. Аз чӣ метарсӣ? Охир ман-ку падари ту ҳастам ва туро дӯст медорам.

— Эӣ шоҳи меҳрубон, ту дар ҳаққи ман барин бандаи камтарини худат хеле меҳрубон ҳастӣ. Ин ҳақиқат аст. Вале ман дар изтиробам, ки ба хотири ман касе бимирад...

— Шоҳзодаи ман, дар бораи вай фикр накун! Ӯ ба ин лоиқ ва сазовор намебошад. Маро боз ҳам бибӯс ва боз ба шодӣ ва хурсандиҳои худ машғул шав. Касалии ман маро тамоман бетоб кард, ман монда шудам, бояд қадре дам гирам. Ба тағои худ Гертфорд ва бо аҳли дарбори худат баргард ва ҳамин ки ман қадре аз дард осуда шудам, боз ба ҳузури ман биё.

Том аз оромгоҳи шоҳ бо дили маҳзун баромад, чунки суханони охирини шоҳ дар бораи умедҳое, ки барои халос шудан дошт, ба дараҷаи ҳукми куш буданд. Ва боз ӯ бо овози паст хуввос зада: «Шоҳзода, шоҳзода меояд», — гуфта гап задани дарбориёро шунид.

Аз байни ду қатор одамони таъзимкунанда ҳар қадар, ки пеш мерафт, ҳамон қадар рӯҳафтада мешуд ва ҳис мекард, ки дар ин ҷо дар дасти онҳо асир мебошад ва шояд тамоми умри худ аз ин қафаси тиллоӣ баромада натавонад.

Ба ҳар тарафе, ки рӯ мегардонд, сари дар ҳаво муаллақ истодаи герсог Норфолк дар пеши назараш намоён мешуд, ки чашмонашро бо нигоҳҳои сарзанишкорона ба рӯи ӯ медӯхт.

Орзу ва хаёлҳои вай хеле ширин буданд, аммо ҳақиқат хеле талх, ҳузнангез ва мудҳиш будааст!

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи Марк Твен маълумот диҳед.
2. Дар асари Марк Твен «Шоҳзода ва гадо» дар бораи чӣ нақл карда мешавад?
3. Шоҳзода ва Томи камбағал чӣ тавр ба орзуҳои худ мерасанд?

4. Чаро Том ба тарсу ҳарос афтод?
5. Том дар танҳой ба кадом корҳо машғул мешуд?
6. Аз номи шоҳ ба мардум чӣ гуфта шуд?
7. Дар бораи гуфтугӯи шоҳ бо Том нақл кунед.
8. Шоҳ чӣ фармон дод?
9. Чаро Том худро асир ва гирифтори қафас мешуморид?

БА ТОМ ТАЪЛИМ МЕДИҲАНД

Томро ба толори бузург оварда ба курсие шинонданд. Аммо азбаски дар атрофаш одамони калонсол ва аъёну ашрофон рост истода буданд, ба назараш нишастан хеле кори беадабона менамуд. Ӯ хоҳиш кард, ки онҳо ҳам бишинанд, аммо онҳо дар аломати миннатдорӣ фақат таъзиме карда, боз бо ҳамон ҷойи худ истоданд. Ӯ хост, ки ба ин хоҳиши худ истодагарӣ намояд, аммо «тағои» ӯ — граф Гердфорд ба гӯшаш гуфт:

— Хоҳиш мекунам, милорд, исрор накун: дар ҳузури ту нишастани онҳо ҷоиз ва дуруст нест. Омадани лорд Сент-Ҷонро арз карданд. Лорд даромада ба Том таъзим карда гуфт:

— Шоҳ маро бо як матлаби махфӣ ба ҳузури шумо фиристод. Агар ба хотири муборакашон малол наояд, марҳамат фармуда ба ғайр аз милорд граф Гердфорд ба дигарон иҷозат бидиҳед, ки аз хона бароянд.

Ҷон дид, ки Том гӯё чӣ навъ аз ҳузури худ иҷозат додани дарбориёнро намедонад, Гердфорд ба гӯши ӯ оҳишта гуфт, ки агар ба сухан гуфтан майл надошта бошед, он вақт худро ба заҳмат наандохта, бо ишорати даст ба ҳозирон иҷозат диҳед, ки аз хона бароянд.

Ҳамин ки дарбориён аз ҳузури ӯ баромаданд, Сент-Ҷон гуфт:

— Аълоҳазрат шоҳ мефармояд, ки ба сабаби мулоҳизаҳои муҳим ва бузурги давлатӣ ҷаноби шоҳзода бояд бемории худро ба қадри имкон, то рафъ шудани ин озор ва баргаштан ба аҳволи пештарааш, пинҳон нигоҳ дорад. Шоҳ мефармояд, ки шумо дар пеши ҳеҷ

кас шоҳзодаи ҳақиқӣ ва валиаҳди тахти Англия будани худро инкор накунад ва ҳамеша мақоми олии шоҳзодагӣ, валиаҳдии худро риоя намоед. Ва аз рӯи қоида ва маросимҳои қадима тамоми рафтор ва муомилаҳо, эҳтиром ва итоатро, ки ба шумо карда мешавад, қабул намоед; бо ҳеҷ кас дар бораи паст будани наслу насаб ва сиёҳ будан толеъ ва тақдири худ гап накушоед, зеро ки ин гуфтугӯҳо ба ғайр аз ҳаёлотӣ шумо чизи дигаре намебошанд ва кӯшиш карда, шамоили касони ба худ шиносро боз ба хотир биёваред ва дар мавриде, ки ба ин кор муваффақ намешавед, соқит ва ором бинишинед ва нишонаи ҳайрат ва тааҷҷуб ва ё ин ки аломатҳои фаромӯш-хотириро фаромӯш накунад; агар дар аснои маросимҳои расмӣ чӣ кор кардан ва чӣ гуфтани худро надонед, дар пеши мардумони ҳангоматалаб саросема нашавед ва бо лорд Гертфорд ва ё бо ходими фармонбардори худ, бандаи ҳақир дар ин бора машварат намоед, чунки граф ва ман, махсусан, барои ҳамин кор дар хизмати шумо таъин шудем ва то бекор карда шудани ин фармони шоҳ ҳамеша дар ҳузури шумо ҳозир мебошем. Фармоиши ҳазрати шоҳ, ки ба валиаҳди муҳтарами худ салом мерасонад, ҳамин тавр аст. Ва он кас дуо карда аз Худо мехоҳанд, ки Худованд аз роҳи қарам ва марҳамати худ шояд ба шумо ба зудӣ шифо ва тандурустӣ ато фармояд.

Лорд Сент-Чон таъзим карда ба як тараф гузашта истод. Том аз рӯи итоат гуфт:

— Шоҳ чунин фармуданд. Ҳеҷ кас ҷуръат надорад, ки аз фармоиши шоҳ гардантоби кунад ва ё мисли либосе, ки ба бадан танг аст, онҳоро бо майли худ бурида дигаргун намояд. Албатта, майл ва хоҳиши шоҳ ба ҷо оварда хоҳад шуд. Лорд Гертфорд гуфт: азбаски ҳазрати шоҳи олиҷоҳ фармудаанд, шумо худатонро бо китобҳо ва аз ин қабил чизҳои чиддии дигар ба заҳмат наандозед, бинобар он ба ҳазрати олий беҳтар мешавад, ки вақти худро дар фароғат

гузаронед, то ки вақти ҷашн (банкет) монда нашуда ва тандурустии худро халалдор на намоед.

Дар рӯи Том аломатҳои тааҷҷуб намудор шуданд, ӯ ба лорд Сент-Ҷон ба таври савол нигоҳ кард ва ҳамин ки ба нигоҳҳои маҳзунонаи ӯ назар намуд, рангаш сурх шуд.

— Ҳанӯз ҳам дар шумо фаромӯшхотирӣ ҳаст, — гуфт лорд, — бинобар ин суҳанони ман шуморо ба ҳайрат меандозанд, лекин музтариб нашавед. ҳамин ки қадре тандурустиатон ба ҷо омад, ин ҳолат мегузарад. Милорд Гертфорд дар бораи ҷашне, ки дар шаҳр гузаронида хоҳад шуд, суҳан меронд. Тақрибан ду моҳ пеш аз ин шоҳ ваъда доданд, ки ҷаноби шумо ҳам дар он ҷашн ҳозир хоҳед шуд. Акнун ба хотиратон омад ё не?

— Ман бо камоли ғаму андӯҳ бояд иқро намоям, ки хотири ман хеле парешон шудааст, — гуфт Том бо як овози боэътимод ва боз рангаш сурх шуд.

Дар ин асно омадани хонум Елизавета ва хонум Ҷен Грейро арз намуданд. Лордҳо ба ҳамдигар нигоҳҳои пурмаъное андохтанд ва Гертфорд зуд ба тарафи дар равон шуд. Ва замоне, ки шоҳзодахонумҳо аз пеши ӯ мегузаштанд, оҳиста ба онҳо гуфт:

— Хонумҳо, аз шумо хоҳишмандам, ки ба рафторҳои аҷиби ӯ ҳайронӣ ва тааҷҷубии худро изҳор нақунед. Лек, афсӯс, ки дар ҳар нишонаҳо фаромӯшхотирии ӯро хоҳед дид.

Дар ин лаҳза Сент-Ҷон оҳиста ба Том гуфт:

— Хоҳишмандам, ки шумо майл ва хоҳиши аълоҳазрати шоҳро ба ҷо оред, худро чунон нишон диҳед, ки ҳамаи чизҳои дигар ҳам дар хотиратон ҳаст. Ҷи навъ дигаргун шудани авзои худатонро ба онҳо нафаҳмонед. Ҷи қадар шуморо дӯст доштан ва ба шумо меҳрубон будани ин шоҳзодадухтарҳоро ба хубӣ медонед, ки аҳволи шумо онҳоро ғамгин хоҳад кард. Агар ҷаноби шумо иҷозат фармоед, ман ва тағои шумо дар ин ҷо меистем.

Том бо ишораи сар ризоӣ дод ва ба таври номафҳуме сухане гуфт. Он чӣ, ки то ҳол дар ин ҷо дида буд, хеле ба вай фоида расонда ёро хушёр карда буданд, бинобар ин аз таҳти дил қарор дод, ки фармоишҳои шоҳро ба қадри имкон ба ҷо орад.

Бо вучуди тамоми эҳтиёткориҳо суҳбати Том ва шоҳзодахонумҳо баъзан хеле ба душвориҳо меафтод. Росташ ин аст, ки Том чандин бор корро вайрон кардан мехост, ки ба иҷро кардани ин нақши пуразоб мувофиқ набудани худаширо баён намояд, аммо ҳар бор рафторҳои хонум Елизавета ёро аз ин ҳолат халос мекард.

Ҳар ду лорд бо эҳтиёти тамоми истода, бо ду-се калимае, ки дар мавқеи дарборӣ мегуфтанд, Томро аз ин душвориҳо халос мекарданд. Якбора хонуми хурд. Ҷен ба Том саволи зеринро дода ёро тамоман ба ноумедӣ андохт:

— Милорд имрӯз ба ҳузури малика барои арзи салом мушарраф шудед?

Том худаширо гум карда ва дар ҷавоб таъхир намуд, мехост ҳар чӣ ки ба даҳонаш ояд, бигӯяд, аммо лорд Сент-Ҷон дар ин асно ба имдоди ӯ расид ва бо як бепарвоии ба дарбориён махсус, ки аз ҳар гуна вазъияти душвор ва муаммодор роҳи халосӣ меёбанд, ба гап даромад.

— Хонумҳои муҳтарам, пас чӣ тавр малика дар бораи тандурустӣ ва саломатии ҳазрати шоҳ нигарониҳои шаҳзодаро рафъ намудааст? Магар ҳамин тавр нест, шоҳзода?

Том зери лаб чизе гуфт, ки онро ба ҷои тасдиқ қабул кардан мумкин буд, вале ҳис кард, ки суҳбат ба ҷои нозуке расидааст. Қадре баъд дар аснои суҳбат гап ба сари муваққатӣ мавқуф монидани дарс хондани шоҳзода омад.

Шоҳзодахонуми хурдӣ гуфт:

— Вой, афсӯс! Афсӯс... Дар дарсҳои худ чӣ қадар

пеш мерафтед, аммо зарар надорад, қадре сабр кунед. Ин аҳвол бисёр давом нахоҳад кард. Шумо барои ба мисли падаратон бо нури дониш равшан сохтани хиради худ ҳанӯз вақти зиёде доред ва ба монанди он аълоҳазрат забонҳои хориҷии зиёдеро азхуд хоҳед кард.

Том дар куҷо будани худро фаромӯш кард, якбора ба гап даромад:

— Падари ман? Падари ман дар забони модариин худ ҳам чунин бад гуфтугӯ мекунад, ки фақат хукҳо дар хукхона гуфтаҳои ўро фаҳмида метавонанд, аммо дар бораи олимӣ...

Ў чашмонашро бардошта ба нигоҳҳои ҷиддӣ ва эҳтиёткоронаи лорд Сент-Ҷон дучор гардид. Овозаш канда ва ранги рӯяш сурх шуда, баъд бо овози паст ва маҳзунонае ба сухани худ давом намуд:

— Оҳ, бемориам боз шиддат гирифт, фикрҳоям боз парешон шуданд, вагарна ман нисбат ба аълоҳазрати шоҳ беэҳтироми карданӣ набудам.

— Мо инро медонем, сэр! — гуфт шоҳзода Елизавета бо эҳтиром ва дасти «бародари» худро бо назокати тамом ба даст гирифта. — Худро ба изтироб наандозед! Айб дар шумо не, ин аз таъсири беморӣ аст.

Том бо миннатдорӣ баён кард:

— Шумо хонуми басо меҳрубон ва ғамхоре ҳастед. Иҷозат диҳед, барои ин меҳрубониатон миннатдорӣ изҳор намоям.

Як бор хонум Ҷенин шўхрафтор ба забони юнонӣ сухане ба миён андохт. Вале шоҳзодахонуми хушёр Елизавета ба нишона нарасидани ин тирро пай бурда ба ҷойи Том, ба оромии тамом бо ҷумлаҳои пурдабдабаи юнонӣ ба вай ҷавоб гардонд ва ҳамон дам суҳбатро ба ҷойи дигар бурд.

Вақт хуб мегузашт ва суҳбат ҳам умуман гарм буд. Дар аснои суҳбат масъалаҳои берабт ва саргум кам воমেҳўрданд ва Том чун мидид, ки ҳама ба вай мадад

медиҳанд ва аз хатоҳояш чашм мепӯшанд, изтиробаш торафт камтар мешуд. Вақте ки маълум шуд, ба зиёфат дар ҳузури Лорд-мэр¹ шоҳзодахонумҳо низ хоҳанд рафт, дили Том аз шодӣ ба тапиш афтод ва нафаси ороме кашид ва ҳис кард, ки дар байни як тӯда мардumi бегона ва ношинос ӯ танҳо нахоҳад буд, аммо як соат пеш аз ин суҳбат, масъалаи ҳамроҳ рафтани шоҳзодахонумҳо ӯро хеле ба изтироб ва ташвиш афканд.

... Каме хомӯши ба миён омад. ҳама хомӯш истода, гӯё ки мунтазири чизе буданд. Том маънии инро намефаҳмид. Ӯ ба лорд Гертфорд нигоҳ кард, лорд ба ӯ бо ишора чизе гуфтани шуд, вале Том ин ишораро ҳам фаҳмида наметавонист. Хонум Елизавета бо хушёрӣ махсусе хост, ки Томро аз ин вазъи ногувор халос намояд ва таъзими эҳтиромкоронае карда пурсид:

— Аълоҳазрато, бародари ман, иҷозат диҳед, аз ҳузури шумо мураҳхас шавем.

Том гуфт:

— Агар ҳақиқатро бигӯем, шумо, хонумҳои муҳтарам, ҳар чизеро, ки дар доираи имкон ва тавоноии ман аст, аз ман илтимос кардан ва пурсидан метавонед. Аммо ман ҳаргиз намехоҳам худро аз ҳузури фараҳбахш ва суҳбати ширини шумо маҳрум кунам. Аммо чун майл фармудед, хуш омадед, амонатон ба Худо. Ӯ табассуме карда худ ба худ фикр намуд: «Дар китобҳои худ дар бораи шоҳзодагон бисёр чизҳо хонда ва гуфтугӯи суҳанпардозонаи ононро омӯхтани ман беҳуда набудааст!».

Вақте ки шоҳзодахонумҳо рафтанд, Том ба лордҳо хитоб карда гуфт:

— Лордҳои муҳтарам, чӣ мешавад, ки илтифот фармуда, ба ман иҷозат диҳед, дар ин ҷо дар як гӯша қадре истироҳат кунам?

— Ихтиёр ба худи шумост — метавонед фармон

¹ Лорд-мэр сардори шаҳр аст. Аз рӯи қоидаи қадима муассисаҳои савдоии Ситии Лондон ҳар сол Лорд-мэрро интихоб мекунанд.

бидиҳед ва вазифаи мо итоат кардан аст, — ҷавоб дод лорд Гертфорд. — Истироҳат барои шумо албатта, зарур мебошад, зеро ки ба зудӣ ба тарафи Ситӣ, ба гардиш баромаданатон лозим аст.

Ў зангро зад ва маҳраме давида омад, ба ӯ фармон дода шуд, ки сэр Виям Гербертро ҷеғ занад. Сэр Виям Герберт дарҳол ҳозир шуд ва Томро ба хобгоҳҳои андарунии дарбор бурд. Кори аввалини Том ин шуд, ки дасти худро ба тарафи пиёлаи об дароз кард, аммо як хизматгори маҳмалу атласпӯш дарҳол пиёларо гирифта, як зонуи худро ба замин ниҳода онро дар табақчаи тиллоӣ ба Том дароз кард.

... Ў ниҳоят ноилоҷ розӣ шуд ва итоаткорона оҳе кашида бо овози паст гуфт:

— Вой бар ҳоли ман. Хуб аст, ки онҳо нафас кашиданро аз дастам намерабоянд.

Ў кафшҳои мулоим ва ҷомаи зебӯе пӯшида, ниҳоят барои дамгирӣ ба ҷои хоб даромад, вале хобида наметавонист: Чунки сари вай бо фикрҳои гуногун пур ва дар хона одам зиёд буд. Вай чӣ тарз хизматкоронро аз ҳузури худ берун карданро намедонист, онҳо ҳам дар хона монданд ва аз ин сабаб ҳам онҳо ва ҳам Том хеле дар ташвиш буданд.

Савол ва супоришот:

1. Сент-Ҷон ба Том чӣ маслиҳат медиҳад?
2. Дар бораи суҳбати шоҳзодахонумҳо бо Том нақл кунед.
3. Мазмуни ҷумлаи «Хуб аст, ки онҳо нафас кашиданро аз дастам намерабоянд»-ро фаҳмонед.
4. Аз боби ташвишҳои Том нақл кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ОБРАЗИ БАДЕӢ

Образ калимаи русӣ буда, маънои шакл, сурат ё тимсолро дорад. Ба ин маънӣ, тимсоли инсон ва

манзараҳои ҳаёти инсонӣ, ки дар асари бадеӣ тасвир шудааст, образи бадеӣ номида мешавад. Образи бадеӣ, ки шакли махсуси дарк намудани ҳаёт аст, фақат ба санъату адабиёт хос мебошад ба сифатҳои муайян соҳиб аст.

Яке аз сифатҳои образ ин аст, ки соҳиби хусусиятҳои хос ва фардӣ (индивидуалӣ) мебошад. Нависанда хусусиятҳои хос ва фардии муҳити зиндагӣ, манзараҳои табиату ҳаёти инсон ва ғайраро тасвир мекунад. Вале нависанда барои ин тасвир чунин ҷиҳатҳои муҳим ва типии ҳаётро интихоб менамояд, ки моҳияти ҳар як ҳодисаи зиндагиро дуруст ифода карда тавонанд.

Нависанда дар образи бадеӣ мақсади аслии худро таҷассум мекунад, ба як ҳодиса баҳои манфӣ диҳад, ҳодисаи дигарро чун намунаи ибрат пешниҳод менамояд. Аз ин рӯ, образи бадеӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Истилоҳи образи бадеӣ дар адабиёт ба чанд маънӣ қор фармуда мешавад. Он чӣ баён шуд, ба маънои васеи образ дахлдор аст. Ба маънои тангтарин умуман тасвири инсонро образи бадеӣ меноманд. Масалан, Шоҳзода, Томи камбағал, Сент-Чон образҳои бадеии асари Марк Твен «Шоҳзода ва гадо» мебошанд. Нависанда бо воситаи тасвири манзараҳои ҳаёти онҳо симои бадеиашонро эҷод кардааст.

Савол ва супоришот:

1. Образ чист?
2. Образи бадеӣ гуфта чиро мегӯянд?
3. Дар асари «Шоҳзода ва гадо» кадом образҳо тасвир ёфтааст?
4. Оиди сифатҳои образ ва образи бадеӣ маълумот диҳед.

ҲУНАР — АЗ ДОНИШ

Нишонаи асосӣ ва муҳимтарини бофарҳанг (мадани) будани одам ба ягон касбу кор, ба истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ машғул будани ӯст. Бехуда нест, ки маънии аслии калимаи «культура» дар забони халқҳои Аврупо коркарди замин ва рӯендани ҳосили он, яъне деҳқонӣ аст. Ба ин маънӣ, деҳқон ба маънии аслии сухан одами фарҳангӣ ҳисоб мешавад, зеро деҳқонӣ ва рӯендани ҳосил аз замин ҳунари ҳақиқӣ аст. Аз ин рӯ, ба фарҳанг рӯ овардани халқи мо тақрибан ду ҳазор сол пеш аз мелод оғоз гардида буд, ки дар он замон Зардушт пайғамбар ба майдон омада, гузаштагони моро ба тарки тарзи зиндагии кӯчӣ ва гузаштан ба зиндагии муқимӣ ва машғул шудан ба кишту кори замин даъват карда буд.

Дар давоми тараққиёти минбаъдаи кишвари мо, вобаста ба сабзиши шаҳрҳо ва дар онҳо ривочу раванак ёфтани касбу ҳунароҳои гуногун фарҳанг бештар бо шаҳрҳо алоқаманд гардида, заминаи моддии худро дар ҳунармандӣ пайдо кард. Ҳунармандон, ки тоифаи аз ҳама сершумор ва бонуфузи аҳолии шаҳрҳоро ташкил карда, дар ҳаёти шаҳрҳо нақши асосӣ доштанд, офарандаи асосии фарҳанги моддӣ буданд. Онҳо тамоми неъматҳои моддии барои зиндагӣ зарурро истеҳсол мекарданд, тараққиёти иқтисодии мамлакат, ҷӯшу хурӯши ҳаёти шаҳрҳо ба кори ҳунармандии онон вобаста буд. Асоси ҳаёти шаҳрро истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ, хариду фурӯши он ташкил мекард. Навъҳои гуногуни касбу ҳунар ба вучуд омада ва ривоч ёфта буданд. Навъҳои касбу ҳунар дар шаҳрҳо чунон бисёр буданд, ки шоири машҳури асри XVII-и тоҷик Сайидои Насафӣ дар «Шаҳрошӯб» ном асари

ба васфи ҳунармандон бахшидаи худ бештар аз 200 хели касбу ҳунарҳои замонаро ном бурда, қору бори ҳунармандии аҳли ҳар яке аз онҳоро ба тасвир овардааст.

Аз инҳо маълум аст, ки тоҷикон дар гузашта аз ҷумлаи ҳунармандтарин халқҳои олам ба шумор ме-рафтанд, ҳунардӯст ва ҳунарпарвар буданд. Мардуми мо ин ҳақиқатро нағз доништа буданд, ки касбу ҳунар гавари таъмини зиндагӣ буда, одамро аз муҳтоҷӣ, аз чанголи қаҳтию гуруснагиҳо наҷот медиҳад, аз ҳар гуна офатҳои табиӣ, ҳодиса ва инқилобҳои нохуши рӯзгор дар амон нигоҳ медорад. Муболиға намешавад агар гӯем, ки ба туфайли касбу ҳунарҳои худ халқи тоҷик дар давоми таърихи дуру дароз аз ваҳшатҳои замон, ҳуҷуми хонумонсӯзи истилогарон, тороҷи яғмогарон, куштору хунрезии ваҳшиёна гузашта, мавҷудияташро гум накарда омадааст. Вай ҳар бор аз ин гуна бадбахтиҳои ба сараш омада абгору афсурда шуда бошад ҳам, вале ба воситаи ҳунармандии худ боз қоматашро рост кардааст.

Афсӯс, ки дар даврони ҳукмронии шӯроҳо сиёсати мубориза ба муқобили фаъолияти меҳнатии ҳусусӣ ва давлатигардонии истеҳсолот ба фаъолияти ҳунармандии халқи мо шикасти калон расонд. Соҳибони бисёр ҳунарҳои муҳим ва ҳаётан зарур фаъолияти касбии худро давом дода натавониста, ҳунарашонро тарк карданд, асбобу ускуна ва дастгоҳҳои кори худро ғундошта монданд. Дар натиҷа бисёр касбу ҳунарҳо аз байн рафтанд. Халқи тоҷик, ки дар рӯзгори пешин истеъдоди бузурги ҳунармандӣ дошта, соҳиби анвои бешумори ҳунарҳо буд, бештарини онҳоро аз даст дода, аз ин ҷиҳат камбағал шуда монд.

Ҳоло шароите ба вуҷуд омадааст, ки бисёре аз касбу ҳунарҳои аҷдодии аз миён рафтаи мо аз нав барқарор карда шаванд. Гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ ва тадбиркории ҳусусӣ ҳаминро тақозо менамояд. Насли ҷавон баробари омӯхтани ихтисосҳои замо-

навӣ ва аз бар кардани техника бояд ба он касбу ҳунарҳои аҷдодии халқи мо, ки имрӯз аҳамияти ҳудро гум накарда, ба онҳо эҳтиёҷ ҳаст, муроҷиат намоянд. Тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ва соҳибҳунар гарави тараққиёти Ўзбекистони мустақил мебошад.

Касбу кор ин чӯшу хурӯши зиндагӣ, боиси не-қўаҳволӣ ва осоиши рӯзгори одам аст. Одами ҳунар-манд дар зиндагӣ дар наместонад. Вай ба воситаи ҳуна-раш аз ҳама гуна мушкилиҳо, бадбахтиҳо ба осонӣ мегузарад. Каси соҳибҳунар бо дили пур, хоҳири ҷамъ ва боварӣ ба фардо зиндагӣ мекунад. Зеро ӯ сармоияи зиндагӣ-ҳунарро дар даст дорад, ки дар рӯзҳои саҳт-тарин ҳам онро ба кор бурда, аз мушкилӣ ва эҳтиёҷ баромада метавонад.

Аз ин рӯ, мардуми мо ҳунарро қадр карда меоянд, соҳибони онро бо ҳурмат ба забон мегиранд, онҳоро «усто» мегӯянд. Ситоиши ҳунар ва ҳунарманд дар ада-биёти мумтози тоҷик низ мавқеи калон дорад. Адибо-ни гузашта дар васфи ҳунар ва бузургию арҷмандии одами ҳунарманд суҳанро дарёф надоштаанд. Дар поён навиштаҳои чанде шоиру нависандагони мумтозро дар боби ҳунар ва ҳунармандӣ аз назар мегузаронем.

Пеш аз он ки ба ин мавзӯё гузарем, аввало маъ-нии калимаи «ҳунар»-ро дар фаҳмиши адибони гу-зашта шарҳ доданамон лозим аст. Ин калима дар ис-тифодаи пешиниён маънии васеъ дошта, ҳам касбу касибӣ ва ҳам фаъолияти маънавии одам, монанди илму адабиёту санъатро фаро мегирифт. Илм муҳим-тарин навӣ ҳунар доништа мешуд, чунон ки шоири бузург Абдурахмони Ҷомӣ онро «тоҷи сари тамоми ҳунарҳо» ҳисоб карда гуфтааст:

Тоҷи сари ҷумла ҳунарҳост илм,
Қуфлуқшои ҳама дарҳост илм.

Машғулоти ҷисмонии касибиро бошад, бештар пеша, ҳирфа, санъат ва касибонро пешаварон, аҳли

ҳирфа, санъатварон мегуфтанд. Масалан, Носири Хусрав онҳоро бинобар офаринандаи неъматҳои моддӣ буданашон «санъатварон» ва «санноъ» номидааст. Бо вучуди ин калимаи «хунар» нисбат ба машғулотии ҳисмонӣ (косибӣ) низ қор фармуда мешуд, ки инро аз мазмуни навиштаҳои адибон дар бораи хунар ва хунароманд пай бурдан мумкин аст.

Ба ин тариқ, калимаи «хунар» маънии васеъ дошта, фаъолиятҳои ихтисос ёфтаи ҳам ҳисмонӣ ва ҳам маънавиро дар бар мегирифт. Имрӯз бошад, ин калима дар забони тоҷикӣ бештар нисбат ба касбу косибӣ истифода мешавад.

Мақол ва ҳикматҳои халқ дар бораи хунар ва хунароманд

Ба як ҷавон чил хунар кам.

* * *

Бохунар тоҷи сар аст, беҳунар думи хар аст.

* * *

Даҳ ангушташ даҳ хунар.

* * *

Ду чиз одамро ба мақсад мерасонад: ё дасти хунар ё моли падар.

* * *

Зинати шахс ба илму хунар аст.

* * *

Илму хунар — барзагарӣ, дигар ҳама —ҳилагарӣ.

* * *

Марди бохунар — хонааш пури зар.

* * *

Молу чизат ҳамеравад, илму хунар намеравад.

* * *

Одамиро нисбат ба ҳунар дуруст бояд дид, на ба падар.

* * *

Тавонгарӣ ба ҳунар аст, на ба мол.

* * *

Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.

* * *

Ҳунар чу мушк бувад, мушк кай ниҳон гардад?

* * *

Ҳунар ҳунар аст, беҳунар хар аст.

* * *

Аз падари беҳунар чӣ меомӯзад писар?

* * *

Беҳунар дар маснади давлат кам мешинад.

* * *

Дасти беҳунар қошуқи гадост.

* * *

Каси беҳунар — дарахти бесамар.

Савол ва супоришот:

1. Чаро ҳунар ва ҳунармандӣ нишонаи фарҳанг шумурда мешавад?
2. Чаро деҳқонӣ маданият (фарҳанг) ба ҳисоб меравад?
3. Маънии аслии фарҳанг чист?
4. Чаро ба майдон омадани Зардушт пайғамбар ва ҷорӣ шудани дини зардуштӣ ба тараққиёти фарҳангии худ дохил шудани халқи тоҷик дар давраҳои қадим ҳисоб карда мешавад?
5. Фарҳанги моддӣ чист? Чаро касбу ҳунарро фарҳанги моддӣ ҳисоб мекунанд?
6. Дар қадом асос тоҷикон яке аз бофарҳангтарин халқҳои дунё ба шумор мераванд?
7. Рӯихати касбу ҳунарҳои дар байни халқи мо мавҷуд ва ривочдоштаро тартиб диҳед.

8. Чаро касбу хунар гарави осоиш ва некӯаҳволии одам ҳисоб мешавад? Кадоме аз онҳо имрӯз аҳамияти бештари ҳаёти доранд?
9. Навъҳои хунарҳои маънавиро номбар кунед.

АНДАРЗҲО ДОИР БА ҲУНАР

Дар таърихи адабиёти тоҷик аввалин шоире, ки бахшида ба таърифи хунармандон шеърҳои махсус навиштааст, Носири Хусрави Кубодиёни мебошад. Дар китоби «Саодатнома»-и ин шоир ду шеъри пураҳамият дар васфи кишоварзон (деҳқонон) ва санъатварон (хунармандон) ҷой дорад. Ин ҷо мо бо мазмуни шеъри дуҷум — «Дар ҳаққи санъатварон» шинос мешавем.

Васфи хунарманд дар шеъри номбурдаи Носири Хусрав васфи муқаррарӣ ва оддӣ нест. Дар он соҳиби хунар ба таври умумӣ таърифу тавсиф карда нашуда, балки аҳамияту манфиати ҳаётии хунар ва мақому эътибори соҳиби он дар ҷамъият ба таври боварибахш нишон дода ва исбот карда шудааст. Аз ҳамин ҷиҳат ин шеъри Носири Хусравро беҳтарин ва муҳимтарин шеър дар бораи хунармандон шумурдан мумкин аст.

Носири Хусрав дар мисраи аввалини шеър хунарманд (сонъ)-ро одами аз ҳама хушбахт (муқбил) дар дунё ҳисоб карда, ин ақидаи худро дар давоми шеър бо далелҳо ба исбот мерасонад. Аввалин далели овардаи ӯ ин аст, ки ҳосили меҳнати дасти хунарманд беҳтарин ва арзандатарин неъматӣ моддӣ ҳаёт ҳисоб меёбад. Дар воқеъ, ҳама чизҳои зебо ва зарурии зиндагӣ — хӯрокию нӯшоки, хонаю ҷой, асбобҳои рӯзгор, зебу зинат ва ғайра — ҳама маҳсули дастрасҳои хунармандон мебошанд. Дар гузашта ин тоифаро беҳуда санъаткор (санъатвар) ё ба қавли Носири Хусрав сонъ- офаринанда намегуфтанд. Дар ҳақиқат, хунармандон офаринанда, яъне ба вучуд оварандагони нозу неъмат ва зебоиҳои моддӣ ҳаёт мебошанд, одамоне ҳастанд, ки ба воситаи маҳсулоти кори худ барои мардум имконият ва шароити зиндагиро ба вучуд

меоваранд, ҳаётро бардавом ва зебо мегардонанд. Бинобар ин онҳо бо меҳнати дастӣ, аксаран бо кори вазнини ҷисмонӣ машғул бошанд ҳам, ҳамчун офаринанда мартабаи бузург доранд. Пас, меҳнати касбӣ («касби даст»)–ро шоир ор ҳисоб намекунад, дар он ягон чизро намебинанд, ки шаъну шарафи одамро паст кунад. Баръакс, максаб – касбу ҳунар беҳтарин қор аст, ки ба одам шаъну шараф меорад, эътибори ӯро меафзояд:

Беҳ аз соней ба гетӣ муқбале нест,
Зи касби даст беҳтар ҳосиле нест.

Дар поинтари шеър боз дар ин маънӣ мегӯяд:

Зи касби даст набвад ҳеҷ оре,
Беҳ аз максаб набошад ҳеҷ коре.

Шоир дар поёни шеър оид ба шараф ва баландии мартабаи аҳли касбу ҳунар фикри хеле чуқур, олий ва ҷасуронаро пеш рондааст: ба назари ӯ, одами соҳиби касб бинобар шарафи ҳунармандӣ ва манфиатрасонии худ ба мардум бо роҳи ҳунар сарафросу сарбаланд аст. Боиси сарбаландии ӯ ин аст, ки ба туфайли ҳунараш ризқу рӯзии худро бо қуввати дасту бозувонаш муҳайё месозад, барои таъмин кардани рӯзгораш ба касе ҳоҷат намебарад, ба ягон кас мутеъ ва вобаста нест. Баръакс, кори дигарон ба вай меафтад, ҳама ба ӯ ҳоҷат меоранд, муҳтоҷи хидмати ӯ ҳастанд, ҳатто подшоҳон ба хидмат ва ҳунари онҳо эҳтиёҷ доранд, зеро тамоми қарру фарри подшоҳӣ, зебу зинат, зару ҷавоҳироти хазина, силоҳ (яроқ)–ҳои қангӣ ва ҳоказо маҳсули кори ҳунармандон мебошанд. Ҳунарманд бошад, ба подшоҳ эҳтиёҷ надорад, ба ӯ қораш намеафтад, зиндагиаш ба ӯ вобаста нест, барои пурсидани нон ва дигар ризқу рӯзӣ сарашро ҳам қарда ба даргоҳи ӯ намеравад. Ҳунарманд одами озод аст, чунон ки мегӯянд, худаш шоҳу табъаш вазир аст. Сарафросию сарбаландии ӯ аз ҳамин ҷост. Носири Хусрав дар бораи озодӣ ва

сарафрозии санноон — ҳунармандон сухан ронда, беҳуда онҳоро бо салотин (подшоҳон) муқоиса накардааст. Бо ин муқоиса шоир шарафу эътибори одами соҳибҳунарро таъкид карда истода, аз ҳамин ҷиҳат пояи ўро ҳатто аз подшоҳон ҳам баландтар мегузарад, бинобар он ки подшоҳон ба мардуми ҳунарманд ниёз доранду аммо ҳунармандон ба подшоҳон не, яъне рӯзашон бе онҳо ҳам мегузарад:

Сари соней¹ ба гардун² — бар фароз³ аст,
Салотинро⁴ ба санноон⁵ ниёз аст.

Носири Хусрав дар шеъри худ ба тасвири зиндагии озодонаи одами ҳунарманд диққати махсус додааст. Бинобар навиштаи ӯ, ҳунарманд аз пайи кори худ, саранҷом ва ба сомон расондани он машғул шуда, ҳамин ки рӯзи кор ба охир расид, шабона ба хона омада, фароғат мекунад, хотираш ҷамъу дилаш беғам роҳат мекунад, зеро қути зиндагӣ ва асбоби рӯзгорро ба воситаи меҳнати ҳалоли ҳунармандии худ муҳайё сохтааст. Вай ба гуфти шоир, худаш ба худаш султон аст, чаро ки аз ягон кас вобаста нест, миннати касеро намекашад, аз касе тарс ҳам надорад, ҳар касу нокас ба вай такаббур (сиблат) карда ё ўро таҳқир карда ва паст зада ҳам наметавонад. Бо ёфтаи худ аз пушти дастранҷаш осудаю ором зиндагӣ мекунад, ризқу рӯзии зану фарзандонашро бо меҳнати ҳалоли худ таъмин менамояд, аз рӯи имкони худ ба хешу табораш ҳам мадад расонда меистад ва ғайра. Ҳамаи инҳо нишонаҳои зиндагии озодонаи шахси ҳунарманд мебошанд, ки шоир онҳоро ба таври воқеӣ ба қалам овардааст:

Ба рӯз андар пайи сомони хеш аст,
Чу шаб дар хона шуд, султони хеш аст.
Хӯрад бешу кам он моя, ки хоҳад,
Ба рӯз афзояд он-ч аз вай бимонад.

¹ *Соней* — ҳунарманд, косиб

² *Гардун* — осмон

³ *Фароз* — баланд.

⁴ *Салотин* — подшоҳон

⁵ *Санноон* — ҳунармандон

Барӣ¹ аз сиблати² ҳар дуну³ ҳар хас,
Таносуда зи биму⁴ миннати кас.
Ба бозу ҳосил орад қути фарзанд,
Хӯрад хуш бо аёлу хешу пайванд.
Расад сад баркат⁵ аз касби ҳалолаш,
Биафзояд Худо дар касбу молаш.

Нуктаи аз ҳама муҳим дар ин ситоиши ҳунармандӣ ва тасвири зиндагии озоду осудаи шахси ҳунарманд ризқу рӯзии ҳалолои худро ба даст овардани ӯ бо касбу кори ҳалол аст, ки ба ин шоир махсусан ишора кардааст. Сабаби асосии сарбаландӣ ва шарафи соҳиби касбу кор дар ҳамин аст. Пешавар ва косиби оддӣ ҳам аз он ки ба воситаи меҳнат ва зӯри бозувони худ нонашро ҳалол карда меҳӯрад, ҳақ дорад фахр кунад, худро сарфароз ҳис намояд. Аз ин ҷиҳат ҳам вай, умуман бар одамони бекору беҳунари муфтхӯр, хусусан бар онҳое, ки ба роҳҳои ғайри меҳнати ҳалол зиндагӣ мекунанд, нафрат дорад. Шоир инро ҳам таъкид кардааст, ки азбаски аҳли касбу ҳунар бо касби ҳалол зиндагӣ мекунанду нони ҳалол меҳӯранд, Худо ба касбу кор ва молу чизи онҳо барака медиҳад, ризқу рӯзиашонро афзун мегардонад.

ДАР ҲАҚҶИ КИШОВАРЗОН

Беҳ аз санноӣ⁶ олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу⁷ тайрро⁸ роҳатрасон аст.
Зи соней ройгон⁹ нафъе нахезад,
Зи деҳқон оқибат чизе бирезад.

¹ *Барӣ* — дур, озод

² *Сиблат* — гурур, такаббур

³ *Дун* — одами нокас, паст

⁴ *Бим* — тарс, ҳарос

⁵ *Баркат* — шакли кўтоҳи баракат

⁶ *Санноӣ* — ҳунарманд, косиб

⁷ *Ваҳш* — ҳайвони ваҳшӣ

⁸ *Тайр* — парранда

⁹ *Ройгон* — муфт

Чаҳонро хурраи аз деҳқон аст,
Аз ӯ гаҳ зарь¹, гоҳе бўстон аст.
Ба роҳат аз даҳоқин² мурғу мўранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд³.
Агар деҳқон чунон бошад, ки бояд,
Сабук гўй аз малоик⁴ даррабояд.
Агар чўеи қаҳти нон набошад,
Касеро пояи⁵ деҳқон набошад.
Ба кор-андар ҳама мардони коранд,
Аракрезанду қути⁶ халқ коранд.
Калиди ризқу қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурӯзи дар даҳ ангушт.

ВАСФИ ҲУНАР АЗ НАЗАРИ НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Дар эҷодиёти шоири бузург Низомии Ганҷавӣ во-
баста ба гузориши масъалаҳои муҳими ахлоқӣ ба тар-
бияи насли наврас низ эътибори ҷиддӣ дода шудааст.
Шоир аз ҷумла ҳунару ҳунармандиро дар мавридҳои
муносиби маснавию дostonҳои «Хамса»-и худ сито-
иш намуда, зарурати омӯхтани онро барои ҷавонон
таъкид кардааст. Хусусан насихати ӯ ба фарзандаш
Муҳаммад дар бораи омӯзиши ҳунар хеле шуҳрат
ёфтааст. Дар ин боб аз он панднома байти зерин хеле
ҷолиби диққат аст:

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

Шоир дар ин байт ба писараш гуфтааст, ки ба
воситаи омӯхтани ҳунар ба одамон даркушой карда

¹ *Зарь* — кишт

² *Даҳоқин* — деҳқонон

³ *Сутур* — ҳайвони саворӣ ва боркашонӣ

⁴ *Малоик* — фариштаҳо

⁵ *Поя* — мартаба, эътибор

⁶ *Қут* — ғизо

метавонӣ. Даркушоӣ ё дар ба рӯи касе кушодан маҷозан ба маъниҳои ба одамон ёрӣ расондан, ҳоҷати онҳоро баровардан, хидмат кардан ва монанди инҳо меояд. Пас мазмуни байт ин аст, ки агар ҳунар омӯзию соҳибҳунар шавӣ, ба мардум ёрӣ расонда ва хидмат карда метавонӣ. Дар ҳақиқат, кас ба туфайли касбу ҳунараш ба некӯкорӣ ва ба ҷо овардани хидмати мардум имконият пайдо мекунад. Вай бо ин роҳ на танҳо рӯзгори худро таъмин мекунад, балки аз ҳисоби музди меҳнати он ба ҳоҷатмандон ёрӣ мерасонад, дар ҳар кор онҳоро дастгирӣ менамояд ва ғайра. Агар вай соҳиби ҳунаре набошад, на ҳоҷати зиндагии худро раво карда ва на ба дигарон мадад расонда метавонад. Аз тарафи дигар, ҳунарманд маҳсули касбу кори худро низ ба хидмати мардум сарф мекунад, молу чиз ва неъматҳои мавриди ниёзи онҳоро ба вучуд меоварад, бо дастранҷаш рӯзгорашонро таъмин менамояд. Пас, ҳунар на танҳо сарчашмаи эҳсону қарам, ҳоҷатбарорӣ ва хидмат кардан ба мардум, балки манбаи зиндагӣ ҳам мебошад.

Аз мавқеи некӯкорӣ ва эҳсону қарамии инсонпарварона талқин шудани ҳунару ҳунармандӣ дар эҷодиёти Низомӣ тасодуфӣ нест. Ин шоир ба таълимоти ҷараёни тасаввуф, хусусан ба ақидаву оинҳои ҷавонмардии он тавачҷӯҳи калон дошта, ин ақидаву оинҳои инсонпарваронаро дар асарҳои тараннуму таблиғ кардааст.

Низомӣ қадру қимат ва аҳамияти ҳунарро ба баландтарин поя расондааст. Ў дар ин хусус хеле муқобила карда гуфтааст: ҳар кучое, ки ҳунар қадру эътибори баланд пайдо кунад, ба дараҷаи давлатхудоӣ мерасад. Ин калимаи ихтирокардаи Низомӣ дар бологузориҳои мақоми ҳунар ба маънии худоӣ давлат, яъне бахшандаи давлату молу мулк ва неъмат аст. Бо ин калима шоир ҳам мақому эътибори ҳунарро ба болотарин дараҷа (дараҷаи худоӣ) расондааст, ҳам бунёдкори давлату асбобу неъмат будани онро барои инсон таъкид кардааст. Ҳамин тавр, мувофиқи тал-

қини шоир, ҳунар бахшандаи давлат аст, ба ин маънӣ, ки соҳибашро ба давлат мерасонад, ба ў асбобу молу неъмат медиҳад:

Ҳунар ҳар кучо ёфт қадри тамом,
Ба давлатхудой баровард ном.

Низомӣ қадри ҳунарро ба осмон бардошта, ба масъалаи муносибат ба ҳунар ва аҳли он низ эътибори ҷиддӣ додааст. Шоири бузурги ҳунарпарвар ҳунарро арзандатарин ва шоистатарин чиз дар дунё ҳисоб карда, бинобар ин ба одамон панд медиҳад, ки дилдодаи он бошанд, ҳар ҷо ки ҳунар ва ҳунарварро бинанд, сайди онҳо гарданд. Ин панди пурмазмуни шоирро ба маъниҳои муҳлиси ҳунар ва аҳли он будан, дӯст доштан ва болои сар гузоштани онҳо ва монанди инҳо фаҳмидан мумкин аст. Шоир инчунин ҳунармандро ба даъвипарастони беҳунар, ба онҳое, ки ба чизе ва коре даъво доранд аммо аз уҳдаи он намебароянд, муқобил гузошта, ба одамон тавсия медиҳад, ки ин ду тоифаро аз ҳам фарқ кунанд:

Дил ба ҳунар деҳ, на ба даъвипараст,
Сайди ҳунар бош, ба ҳар ҷо, ки ҳаст.

Ҳамин тавр, Низомӣ ҷи дар бологузори мақоми ҳунар ва ҷи дар таблиғи қадршиносию бузургдошти он суҳанро дарёғ надоштааст.

Савол ва супоришот:

1. Дар кадом асос Носири Хусрав сонё (ҳунарманд)-ро одами аз ҳама хушбахт ҳисоб мекунад?
2. Чаро Носири Хусрав ҳунармандро сонё гуфтааст?
3. Мартабаю мақоми бузурги одами ҳунарманд дар чист?
4. Ба назари Носири Хусрав аз кадом ҷиҳат ҳунарманд сарафрозу сарбаланд аст?
5. Дар кадом асос Носири Хусрав ҳунармандро одами озод ҳисоб мекунад?
6. Ба ақидаи Носири Хусрав ба подшоҳон шараф доштани ҳунармандон аз кадом ҷиҳат аст?
7. Чаро ризку рӯзии одами соҳибҳунар ҳалол аст?

8. Дар асоси шеъри Носири Хусрав фикрҳои худро дар бораи зиндагии озод ва ризку рӯзии ҳалоли одами ҳунарманд ба шакли ҳаттӣ баён намоед.
9. Ҳунармандиро воситаи даркушоӣ донишдони Низомӣ ба чӣ маънӣ аст?
10. Ҳунарро давлатхудо номидани Низомӣ чӣ маънӣ дорад?

САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР СИФАТИ КАСБУ ҲУНАР

Он нуктаҳои асосие, ки дар шеъри Носири Хусрав дар сифати касбу ҳунар ва бузургдошти аҳли он баён гардидаанд, дар навиштаҳои бузургони минбаъдаи адабиёти мумтози мо давом ва инкишоф ёфтаанд. Хусусан, Шайх Саъдии Шерозӣ дар асарҳои ҷовидонии худ «Гулистон» ва «Бӯстон» ба ин мавзӯ истода, моҳияти ҳаётии ҳунар ва арҷмандии аҳли онро бо заковати воқеъбинии ба худаш хос равшан намудааст. Дар эҷодиёти ин нависандаи бузурги инсонпарвар мавқеи калон доштани тараннуми ҳунару ҳунармандӣ тасодуфӣ нест. Вай аз мавқеи ҳимояи манфиатҳои мардуми меҳнатӣ, ки ғояи асосии осори ин адибро ташкил менамояд, гузориш ёфтааст. Саъдии бузург ба манфиати мардуми меҳнатӣ, ба мақсади беҳбудии зиндагии онҳо қалам рондааст. Ин ғояро нависанда бештар ба воситаи ситоиши меҳнат ва ҳунар талқин намудааст.

Саъдӣ дар боби бахшида ба масъалаҳои тарбияи «Бӯстон»-и худ дар зимни маслиҳат ба падару модарон оид ба тарбияи фарзанд фикрҳои пурқимате баён кардааст, ки ба омӯхтани касбу ҳунар дахл доранд. Дар ин боб адиб ба падарон, хусусан ба падарони давлатманд маслиҳат медиҳад, ки чун Қоруни афсонавӣ молу давлати фаровон дошта бошанд ҳам, фарзандони худро нозпарвард¹ ва бекорхӯча калон накарда, ба онҳо дастранҷ — касбу ҳунарро ёд диҳанд. Нависанда ин тавсияи худро асоснок карда, ба падарони бадавлат хотиррасон менамояд, ки ба пулу мол ё ҷоҳу амал (дастгоҳ)-и худ таъя ва эътимод наку-

¹ *Парварда* — ин ҷо ба маънии тарбия карда

нанд, зеро дорой ва ҷоҳи онҳо доимӣ нахоҳад буд. Бо гузашти вақт амал ҳам аз даст мераваду молу неъмат ҳам ба охир мерасад, кисаи зару сим холи шуда меонад, пулҳои захира шуда адо мешаванд. Он гоҳ давлатманд бенаво шуда, ба ҳоли дармондагӣ ва ноилҷӯи меафтад, чораи рост кардани корашро ёфта наметавонад. Зеро ҳунаре надорад, ки ба воситаи он ризқу рӯзи кунад. Аммо пешавар — соҳиби касбу ҳунар кисаи ҳамеша пур аз зару сим дорад, ки ҳаргиз холи намешавад. Каси соҳибҳунар то охири умр давлатманд аст. Давлати ӯ, кисаи пурзари ӯ, албатта, ҳамон ҳунари ӯст. Чӣ тавр ҳунар барои соҳибаш кисаи пурзар ва давлати нақд ҳисоб меёбад? — Ба ин савол Саъдӣ дар порчаи мавриди таҳлили «Бӯстон» ҷавоби аниқ намедиҳад. Ба ин савол фақат аз як ҳикояти «Гулистон» ҷавоб пайдо мекунем, ки поинтар онро аз назар мегузаронем. Дар порчаи мавриди назари «Бӯстон» бошад, шоир фақат ҳаминро гуфтааст, ки агар фарз кунем, бо гардиши рӯзгор пешавар аз ватани худ дур афтада, дар диёри бегона, дар ғариби монад ҳам, азбаски пешае (касбе) дорад, хор намешавад. Пешааш ба вай имкон медиҳад, ки пеши касе ҳоҷат набурда ва аз ӯ чизе напурсида, бо кор фармудани пешаи худ нонашро ба даст орад:

Биёмӯз парвардaro дастранҷ¹,
В-агар даст дорӣ чу Қорун² ба ганҷ.
Макун таъя бар дастгоҳе³, ки ҳаст,
Ки бошад, ки неъмат намонад ба даст.
Ба поён расад кисаи симу зар,
Нагардад тиҳӣ кисаи пешавар.
Чӣ донӣ, ки дар дидани рӯзгор,
Ба ғурбат⁴ бигардонадаш дар диёр.

¹ *Дастранҷ* — касбу кор; *парварда* — ин ҷо ба маънии фарзанд

² *Қорун* — номи давлатманди афсонавӣ, ки дар Куръон зикр шудааст

³ *Дастгоҳ* — давлат, мансаб

⁴ *Ғурбат* — ғариби

Чу бар пешае бошадаш дастрас,
Кучо дасти ҳоҷат барад пеши кас?

Мақсади Саъдӣ аз ин гуфтаҳо огоҳ кардани беҳунарон аз оқибати бади беътиборӣ ба омӯзиши касбу ҳунар мебошад. Шоир зарурати ҳаётии ба фарзандони худ омӯзондани касбу пешаро ба падару модарон фаҳмондан хостааст.

Зарурати омӯхтани касбу пеша барои зиндагӣ агар дар порчаи болоии «Бўстон» аз забони худи муаллиф талқин шуда бошад, дар як ҳикояти «Гулистон» аз номи ҳакими донишманде чун панду насиҳати ӯ ба фарзандонаш таъкид ёфтааст. Дар ҳикоят оварда шудааст, ки ҳакиме ба писарони худ панд дода мегуфт, ки ҳунар омӯzed, ба мулку давлати дунё эътиқод ва таъя накунад, зеро он вафо надорад, яъне як хел намеистад, имрӯз ҳасту фардо нест. Масалан, симу заре, ки ҳамроҳи худ дар сафар дар кеса гирифта мегарданд, ба хатар рӯ ба рӯ аст: ё онро якбора дузди мебарад ё соҳибаш кам-кам ҳарҷ карда, ба охир мерасонад. Аммо ҳунар давлати поянда (доимӣ) аст, чашмаи зоянда, ки ба сарф кардан тамом намешаваду ба хӯрдан хушк намешавад. Бинобар ин агар одами ҳунарманд аз давлати дунё маҳрум монад ё аз амал равад ҳам, ҳеч ғам надорад, чаро ки ҳунари ӯ барояш худ давлат аст. Ҳунармандӣ худ давлатмандӣ аст. Ҳунармандӣ ин иззату обрӯст. Аз ин сабаб шахси ҳунарманд кучое, ки равад, қадр мебинад ва дар пешгоҳ менишинад. Аммо беҳунар хор ва ба луқмаи нон зор мешавад. Хориву зории ӯ, хусусан баъди маҳрумӣ аз амал ё молу давлат ниҳоят саҳт аст, ки ба ин нукта нависанда дар охири ҳикоят бо овардани байти зерин ишора кардааст:

Саҳт аст пас аз ҷоҳ таҳаккум¹ бурдан,
Хӯ карда ба ноз² ҷаври мардум бурдан.

¹ Таҳаккум — фармонбардорӣ, итоат

² Ноз — нозу неъмат

Худи ҳикоя чунин аст:

Ҳакиме писаронро панд ҳамедод, ки ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки мулку давлати дунёро эътиқод нашояд ва симу зар дар сафар бар маҳалли хатар аст: ё дузд якбора бибарад, ё хоҷа ба тафориқ¹ бихӯрад. Аммо ҳунар чашмаи зоянда асту давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунарманд дар нафси² худ давлат аст. Ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва дар садр³ нишинад ва беҳунар луқма чӯяду сахтӣ бинад.

Дар ин ҳикоя моҳияти ҳунар ва қадр эътибори ҳунарманд хеле чуқур муайян карда шудааст. Аввалан, нависанда дар ин ҳикоя ба саволи ин ки чӣ тавр ҳунарманд (пешавар) ҳамеша кисаи пур аз зару сим дорад, ки он ҳаргиз ҳолӣ намешавад, ҷавоби аниқ ва равшан додааст. Ин савол дар ду ибора — «чашмаи зоянда» ва «давлати поянда» ҷавоби худро пайдо кардааст. Мағзи мазмуни ҳикоят низ дар ҳамин ду ибора ифода гардидааст. Ҳунарро давлати поянда номидани нависанда ба ин маънӣ аст, ки он ҳаргиз аз даст намеравад. Касе онро аз соҳибаш кашида гирифта ё дузда наметавонад. Ҳунарманд ба ин маънӣ соҳиби давлати поянда, яъне доимӣ аст, ки ҳамеша ва дар ҳама ҷо ҳунари худро кор фармуда, молу чизҳои барояш даркориро ба даст овардан мегирад. Агар дар дасти ӯ симу зари нақд ва молу чиз набошад, ҳеҷ гап нест. Ҳунарманд аз ҷои нест ба воситаи ҳунараш молу давлат пайдо кардан мегирад. Модоме ки ҳунар аз дасти соҳибаш намеравад, пас давлат ҳам аз дасти соҳиби ҳунар намеравад. Бинобар ин давлати соҳибҳунар барои ӯ поянда, доимӣ ва умрбод аст. Ҳол он ки агар беҳунар давлаташро аз даст диҳад, дигар онро пайдо карда наметавонад, ҳунар надорад, ки бо кор фармудани он ҷои чизҳои аз даст дода ё сарф карда-

¹ *Тафориқ* — дури (аз ватан)

² *Нафс* — ин ҷо ба маънии асл, зот

³ *Садр* — боло, пешгоҳ

ашро пур карда монад. Ба ҳамин маънӣ Саъдӣ давлатро барои ҳунарманд вафодор ва барои беҳунар бевафо ҳисоб кардааст. Ҳунарро чашмаи зоянда (хушкнашаванда) таъбир кардани нависанда низ моҳияти онро хеле дуруст ифода менамояд. Дар ҳақиқат, ҳунар ба чашма монанд аст, ки оби он аз ҷои ноаён ҷўшида мебарояду ҳаргиз хушк намешавад. Ҳунар ҳам барои соҳибаш мисли чашмаи об доимо нозу неъматҳоро муҳайё кардан мегирад. Вай барои соҳибаш манбаи ризқу рўзӣ, сарчашмаи зиндагии осуда, гавари давлати пойдор аст.

Дар ҳикояти зикршуда нависандаи зиндагишинос аҳамияти бузурги ҳунарро барои инсон кушода додааст. Аз мазмуни ин ҳикоят чунин натиҷа мегирем, ки дар зиндагии инсон ҳеҷ чиз ба ҳунар баробар шуда ва чизе онро иваз карда наметавонад. Аз ҷумла, молу давлат, симу зар дар баробари ҳунар чизе нест, зеро он бебақо ва адошаванда аст. Умри молу зар кўтоҳ, вале умри ҳунар дароз аст.

Саъдӣ баробари баландии қадри ҳунар мартабаи баланди ҳунармандро низ нишон додааст. Нависанда шахси ҳунармандро соҳиби қадру эътибори баланд, мавриди иззату эҳтироми мардум дидааст. Ба назари ӯ, каси ҳунарманд тўтиёи одамон, гули сари сабади суҳбату нишастҳои онҳо аст. Ӯ ҳар ҷо ки равад, ҳама эҳтиромаш мекунанду дар садр (пешгоҳ) мешинонанд. Баръакси ин, Саъдӣ қадри каси беҳунарро хеле паст дидааст. Беҳунар ба назари ӯ дар зиндагӣ ҳамеша азоб мекашаду ранҷ мебинад. Рўзгораш ба иллати надоштани манбаи зиндагӣ ба саҳтӣ мегузарад. Вай ҳамеша ба як парчаи нон зор аст, фикру зикраш дар он аст, ки ҷӣ навъ луқмае ба даст орад.

Савол ва супоришот:

1. Каси соҳибҳунар ҳамеша кисаи пур аз зару сим дорад, гуфтани Саъдӣ ҷӣ маънӣ дорад?
2. Боиси то охири умр давлатманд будани одами ҳунарманд чист?

3. Чаро Саъди зарурати ба фарзандони худ омӯзондани касбу ҳунарро махсусан ба давлатмандон таъкид кардааст?
4. Ҳунарро «чашмаи зоянда» ва давлати поянда таъбир кардани Саъди чӣ маънӣ дорад?
5. Чаро Саъди давлатро ба каси ҳунарманд вафодор ва ба беҳунар бевафо ҳисоб кардааст?
6. Боиси мавриди иззату эҳтироми мардум гардидани каси соҳибҳунар чист?
7. Тарғиби ҳунармандӣ дар эҷодиёти Саъди бо кадом мароми эҷодии ӯ вобаста аст?

АФЗАЛИЯТИ ҲУНАР АЗ НАЗАРИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Муқобилгузории зар-ҳунар ба маънии афзалдонистани ҳунар аз молу давлатро шоири бузург Абдураҳмони Ҷомӣ низ давом додааст. Ҷомӣ молу зарро дар муқоиса бо ҳунар чизе намешуморад, бинобар ин фарзанди худ Зиёуддин Юсуф ва ба воситаи ӯ тамоми ҷавонро ба касб кардан (ба даст овардан)-и зар (пул) не, балки ҳунар даъват менамояд. Ин даъвати шоири мутафаккиро ба чунин маънӣ фаҳмидан лозим аст, ки агар кас ба фикри ба даст овардану ҷамъ кардани зар (пул) нашуда, тамоми саъю ҳаракати худро аввал ба омӯхтани ҳунар равона созад, ба воситаи он пулу зарро пайдо карда метавонад. Молу зар ва сарват ба воситаи ҳунар ба даст меояд. Пас молу зар ва давлат вобаста ба ҳунар аст, ба тӯфайли он насиби кас мегардад. Ҳунар манбаи аслии пулу моли ҳалол аст.

Аммо Ҷомӣ дар ин маврид ҳунар гуфта касбу пеша ва меҳнати ҷисмонии онро не, балки ҳунарҳои ақлонӣ, аз қабилӣ илму санъату адабиётро дар назар дорад. Шоир ба ҳамин маънӣ равшан гуфтааст, ки манзури ӯ ҳунаре нест, ки ба воситаи он «ганҷи зар» — пулу мол ба даст оварда мешавад, балки он ҳунаре аст, ки аз дилу ҷони соҳиби худ ранҷро дур карда, ба вай шодӣ ва роҳату ҳаловат мебахшад. Дар ҳақиқат, маш-

гули бо хунарҳои фикри, эҷод кардани асарҳои санъату адабиёт, кори илми баробари душворию машаққатҳои худ ҳаловати махсус низ дорад. Кори эҷодӣ ва илми ба дили аҳли худ ҳузур ва роҳат мебахшад, ўро қаноатманд мегардонад. Ин ҳузуро ҳаловат ва қаноатмандии рӯҳист, ки эҷодкор ва олим дар рафти кори маънавӣ ва баъд аз самарои он ҳис мекунад. Вале ин гуна хунари фикри, чунон ки Қомӣ қайд кардааст, ба ҳама кас насиб намешавад, зеро машғул шудан бо он истеъдоду лаёқати заруриро талаб менамояд. Бе ин кори эҷодӣ ва илми на самарои дуруст дораду на ҳаловати қаноатмандӣ. Аз ин рӯ, Қомӣ хунарҳои фикри ва эҷодиро баҳра (насиба)-и одамони махсуси соҳибистеъдод ҳисоб карда, ин тоифаи эҷодкорро ба сифати «зиндадилон» ёдовар шудааст. Умуман, аз гуфтаҳои Қомӣ маълум мешавад, ки ў мақоми хунарҳои фикри ва эҷодиро нисбат ба хунарҳои ҷисмонӣ хеле баланд донистааст, онҳоро навъи олии хунар ҳисоб кардааст:

Дар хунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ганҷи зар пеши хунар чизе нест.
Хунаре не, ки диҳад ганҷи зарат,
Хунаре аз дилу қон ранҷбарат.
В-он хунар нест насиби ҳама кас,
Баҳраи зиндадилон омаду бас.

Аммо дар ҷои дигар Қомӣ дар бораи «марди хунар» сухан ронда, ҷӣ соҳиби хунари ақли ва ҷӣ аҳли хунари ҷисмониро дар назар доштааст. Дар ин ҷо ҳам шоир қадру эътибори мард (инсон)-ро на аз рӯи соҳиби зару сим (пулу мол) будани ў, балки соҳиби хунар буданаш муайян кардааст. ба инсон фақат хунар қадру эътибори ҳақиқӣ мебахшад. Ин нуктаро шоир ба воситаи мисолҳо аз ҳаёти замони худ ба исбот расонидааст. Ба гуфти ў, бисёр дида шудааст, ки банда (ғулом) ба воситаи омӯхтани хунар аз хоҷа (соҳиб)-и худ бештар

қадру эътибор пайдо кардааст. Хоҷа бошад, аз беҳунари муҳтоҷи бандаи худ гардида, дар роҳи зиндагӣ аз паси ў рафтааст:

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри ҳунар аст.
Эй басо банда, ки аз касби ҳунар
Қадраш аз хоҷа басе бештар аст.
В-он басо хоҷа, ки аз беҳунари
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст.

Равшан аст, ки дар ин ҷо ғуломи ҳунарманд соҳиби касбу ҳунари ҷисмоние мебахшад, ки дар зиндагӣ зарур аст.

Ба ғайр аз ин, Ҷомӣ оиди ҳунар мегӯяд:

Ба чандин ҳунар пир оростаст,
Вале не чу ҳубони навхостаст.

* * *

Чунин гӯянд меъмори ин хок,
Ки чун шуд бар иморат доя густох.
Падид овард устоде ҳунаркеш,
Ба ҳар ангушти дасташ сад ҳунар беш.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Ҷомӣ ҳунарро ба зар (давлат) муқобил гузоштааст?
2. Манбаи аслии давлат будани ҳунарро шарҳ диҳед.
3. Фарқи ҳунари ақлониро аз ҳунари ҷисмонӣ нишон диҳед. Ҳунарҳои ақлониро номбар кунед.
4. Оё ҳунарҳои ақлониро аз ҳунарҳои ҷисмонӣ (касбу пеша) боло гузоштани Ҷомӣ дуруст аст?

МИРЗО БАРХУРДОРИ ФАРОҲӢ: ДАР БАӢНИ ФОИДАӢО ВА ҚОИДАӢОИ КАСБУ ӢУНАР ВА ҚОБИЛИЯТ

Шоир ва нависандаи бомаҳорати асри XVII тоҷик Мирзо Бархурдор дар вилояти Фароҳи Хуросон ба дунё омада, баъд аз таҳсили илм дар шаҳру вилоятҳои гуногуни Хуросон дар дастгоҳи ҳокимон вазифаи мирзоӣ (котибӣ)-ро иҷро кардааст. Ӯ дар зодгоҳаш — Язда ном қарияи наздики шаҳри Фароҳ тахминан дар аввали асри XVIII вафот кардааст.

Мирзо Бархурдор аз овони ҷавонӣ дар маҷлисҳои аҳли фазлу адаб иштирок карда, аз забони онҳо ҳар гуна ҳикояту ривоятҳо шунда, онҳоро ҷамъ мекард. Ниҳоят бо таклифи дӯстонаш дар асоси ин ҳикояту ривоятҳои латиф ва шавқовар асари калони насри «Маҳфилоро»-ро таълиф кард, ки бо номи «Маҳбубул-қулуб» (маҳбуби дилҳо) ҳам машҳур аст.

«Маҳбубул-қулуб» асари комилан ахлоқӣ буда, ба масъалаи тарбияи маънавию ахлоқии инсон бахшида шудааст ва аз ҳамин ҷиҳат аҳамияти бузурги тарбиявӣ дорад. Ӣикоёту қиссаҳое, ки муаллиф онҳоро аз даҳони мардум ва китобҳо навишта гирифтааст, ҳар кадом алоқамандона ба ягон масъалаи ахлоқ бахшида шудаанд. Дар оғози ҳар боби асар нависанда аввал доир ба ин ё он масъалаи ахлоқ ба тариқи муқаддима баҳси назарӣ кушода, фикру андешаҷояшро баён менамояд, сипас барои тасдиқу таъкиди онҳо ҳикоятҳо меорад. Масалан, дар қисми муқаддимавии асар масъалаҳои бисёр муҳим ва ҳаётии ахлоқие, аз қабилӣ зарурат ва фоидаи кадхудой (оиладорӣ), таваллуди фарзанд ва қоидаи ақиқа — «расмест, ки дар ҳафтрӯзагии кӯдак гӯсфанд кушта зиё-

фат меоданд ва ба кӯдак ном мегузошанд», одобу қоидаҳои тарбияи фарзанд, манфиат ва қоидаҳои омӯхтани касбу ҳунар ва ғайра баррасӣ гардида, пас аз баёни ҳар кадоме аз онҳо одатан ҳикояти мувофиқе оварда шудааст. Ҳамин тавр, нависанда ба тарбияи одам аз айёми кӯдакӣ то ба воя расида, касбу ҳунаро хоро омӯхтани ӯ эътибор додааст.

Доир ба зарурати омӯхтани касбу ҳунар хусусан, мақолаи (фасли) сеюми боби муқаддимавии асар ҷолиби диққат аст. Дар он манфиат ва қоидаҳои омӯхтани касбу ҳунар баён гардида, дар ин маънӣ ҳикояте ҳам оварда шудааст. Дар поин аввал бо фикру андешаҳои нависанда доир ба ин масъала шинос мешавем, баъд ҳикояти ӯро дар ин боб нақл мекунем. Аммо бояд гуфт, ки забони «Маҳбуб-ул-қулуб», бинобар тарзи баёни муншиёна ба таълифоти муншиён (мирзоён) хос буда, нисбатан душвор ва суханпардозона аст. Барои сабук ва осонфаҳм шудани он баъзе ибораҳои ихтисор ва маънии калимаҳои номафҳумро дар қавсайн менависем.

Дар баёни фавоид (фоидаҳо) ва қавоиди (қоидаҳои) касбу ҳунар ва қобилият

Яке аз аркони (сутунҳои) кохи (қасри) муҳаббати падарон ба фарзанд он аст, ки ҷумлагӣ (тамоми) нияти хотир (фикр)-ро бад-он мутаваҷҷеҳ (равона) ва масруф (сарф) доранд, ки лавҳи дониши фарзандони эшон ба зинати фаҳму камол нигориш ёфта, андоми (тани) вучуди эшон ба либоси касбу пеша, ки мувофиқи равияву маслаки (роҳи) ҷибиллии (табиӣ) эшон бошад, ороиш ба ҳам расонанд. Чаро ки форисони (саворони) мизмори тамизу огоҳӣ гуфтаанд, ки дуккони имтиёз (бартарӣ)-у баракоти одамиро матое гаронбаҳотар (пурқимматтар) аз ҷинси нафиси ҳунару камол (мукаммалӣ) намебошад ва сипеҳри (осмони) арҷманди (бузургӣ, баландӣ)-ву сао-

дат (хушбахтӣ)-ро ахтаре (ситорае) дурахшандатар аз қобилият нест. Зеро касеро, ки дар саҳифаи аҳвол (ҳаёт) фикраи (ҷумлаи) ҳунаре нигошта (навишта) нашуда, монанди нахли (дарахти) хушк аз файзу зевари сояву самар (мева) барӣ (холи) ва ё гулест аз либоси рангу бӯ ори (дур). Филҳақиқат (дар ҳақиқат), ҳар киро, ки аз роиҳаи (бӯи) раёҳини (гулҳои) ин гулшани фирдавссиришт (ҷаннатмонанд) бӯе ба машоми (димоғи) идрок (фаҳм) расида, комёби лаззоти (лаззатҳои) неъматҳои гуногуни баҳрамандиву сарафрозӣ гардад. Ва онро ки аз майи хушгувори ин мавҳибат¹ чуръае (қулте) ба коми истеъдод (қобилият) нарасида бошад, ҳама вақт ба дарди сари хумори ифлос (муфлисӣ)-у идбор (бадбахтӣ) гирифтор буда, бори басе сахтиҳо ва суубот (мушкилиҳо) бар дӯши (пушти) шармсорӣ ва хиффат (хорӣ) кашад.

Гулдастабандони риёзи (боби) ҳақоиқ (ҳақиқат)-у ирфон (шиносандагӣ) бекамолону нохирадмандонро аз ҷумлаи (қабилӣ) арозил (пастон)-у сифла (нокасон) шумурдаанд. Дарвоқеъ касри (шикасти) шаъни инсони комили ёр (асил) аст, ки хушиҳои айёми баҳори ҳаётро² ба сарсаргардии (беҳудагардии) кўчаву бозори атолат (бекорӣ)-у булҳавасӣ (ҳавасбозӣ) гузаронида, аз гулгашти нузҳатсарои (сарои дилкушо)-и хуррамободии иктисоб (касбу ҳунар) зоеъ бимонад (маҳрум шавад) ва хушвақт нагардад. Муҳаббати беҳунару бекамол дар ҳеҷ диле роҳ наёбад ва роҳи ионаш (ёрмандиаш) ҳеҷ қадаме насипарад (наравад).

Аз муаллиф:

Калиди ганҷи саодат фитад ба дасти касе,
Ки нахли ҳастии онро бувад бари³ ҳунаре.

Роқимони (нависандагони) саҳоифи (саҳифаҳои) ҳунар ва ҳунарварони хучистасияр (некӯсиришт) дар ҳар мулку кишвар монанди тиллои аҳмар (сурх) ази-

¹ *Мавҳибат* — дӯсти, меҳр

² *Баҳори ҳаёт* — чавонӣ

³ *Бар* — мева, самар

зу муътабар ва аз шукри мурооти (риоят ва эҳтироми) хосу ом (хурду калон) ширинком ва баҳравар бошанд ва дираме (тангае) аз зари холисиёри¹ қобилият дар чайби (кисаи) тасарруфи (соҳиб будан) ҳар кас бошад, ҳаргиз дидаи (чаши) иститоаташ (тавоноияш) бар мадди (дароз кашидани) бесарусомонӣ ғуборолуда нашавад ва кисаи бизоаташ (дороияш) аз зару сими тавонгарӣ (сарватмандӣ) холи нагардад. ҳукамо (ҳакимон) беҳунарро беболу пар номидаанд, яъне он қадар ки мурғро ҳангоми парвоз болу пар даркор аст, ҳунар низ дар ҷомеи мавод (ҳамаи мавридҳо) мардро зарур аст. Подшоҳони зуиқтидор (боиқтидор) ва соҳибшавкатони олимиқдор (олиқадр), ки миқдори молу неъматашон бо кураи арз (замин) ҳамсанг (баробар) мебошад, фарзандони худро ба таълими камолот ва қобилиёт (тавоноиҳо) тарғибу ишора мефармоянд. Пас, соири (тамоми) халқро зарур, бал воҷиб (ҳатмӣ) аст, ки фаро гирифтани (омӯхтани) ҳунарро мӯҷиби (сабаби) интизоми (тартиби) рафоҳият (некӯаҳволӣ) ва зареаи (воситаи) маишати (зиндагии) худ созанд. Филвоқеъ (дарвоқеъ) ҳунар рафиқест меҳрубон ва ёрест шафиқ (мушфиқ)-у файзрасон, маркабест, ки фориси (савори) худро зуд ба сарманзили роҳату эътибор расонад ва сипарест, ки аз ҳама сиҳоми (тирҳои) офот (офатҳо) молики (соҳиби) худро ҳифз ва ҳиросат (нигаҳдорӣ) намояд...

Ҳарчанд, ки касеро ба самари нахли камол чандон эҳтиёче набошад, рӯзе расад, ки он ҳунар мӯҷиби истеҳкоми (мустаҳкамии) шерозаи авроқи (варақҳои) рафоҳияти (некии) ҳолаш гардад.

Дар ин сурат падаронро воҷиб аст, ки «маҳмоамкан» (ба қадри имкон) саъйе кунанд, ки хонаи истеъдоди (иқтидори) фарзандонашонро аз матои асбоби қобилиёт (тавоноиҳо) равнақе ба ҳам расад. Ва фарзандонро низ лозим аст, ки ғошияи (зини) мурооти (риояти) падару модарро ба дӯши (пушти) итоа-

¹ *Зари холисиёр* — зидди зар, пули қалбаки

ту инқиёд (фармонбардори) кашида, нафасе бе ризои эшон нагузаронанд. Зиҳӣ, саодатманд (хушбахт) фарзанди арҷманде, ки ба нашъаи муфарреҳ (фараҳбахш)-и хидмату парастории димоғи ризои падару модарро шукуфта ва масрур (шод) дошта, муроқабати (нигаҳбонии) ҳоли волидайн (падару модар)-ро дебочаи (муқаддимаи) рисолаи (китоби) ҳасаноти (хубихоӣ) худ донанд ва калиди боби (дари) наҷот ва насими гулзори саодот (саодатҳо) талаби ризои волидайн аст ва муддао аз вучуди фарзанд он аст, ки ба қадри вусъ (ҳол)-у имкон дар ташайяди (мустаҳкам кардани) мабонии (асосҳои) хидмату тафаққуди (меҳрубонии) падару модар пардохта, хори пои ором ва арраи нахли нангу номи (хурмату эътибори) онҳо нагардад, ки вучуди фарзанди бесаодат (ноқобил) ғубори ойнаи муҳаббат ва зулмати (торикии) базми раъфати (ғамхориӣ) падару модар аст. Бегонагон беҳтар аз он фарзанд мебошанд ва монанди он шаҳриёр (подшоҳ), ки рӯи меҳру муҳаббат аз фарзанди худ тофт (гардонд) ва бо ғуломзодае дилу ҷони худро бохт (дод).

ҲИКОЯТ

Аз хирмани маҳсули яке аз зореъи (деҳқони) мазраи (кишти) аҳбори латифа хӯшаи мазмуни ин ривоят ба дасти ин хӯшачини киштзори истифодат омад, ки дар аҳди салаф (замони гузашта) яке аз арбоби шавкатро 33 писаре буд аз қавоиди (қайди) итоати падар бегона ва бо нохирадмандиву сафоҳат (беадли) ҳамхона. Чун шаҳриёр натавонист, ки ба ҳеҷ вачҳ нахли норостгинат (хулқи нодуруст)-и ўро ба бозуи қуввати эҳтимом (саъю кўшиш)-у тарбият рост кунад ва яқинаш ҳосил гардид, ки нуре дар чароғи аҳлияту саодаташ нест, якбора рӯи меҳру шафқат аз вай тофта, яке аз ғуломзодагони худ, ки гулбуни вучудаширо баруманди obu ҳавои баҳористони зако (доноӣ) ва

шуури (ақли) комил дид, ба ҷои фарзанд дар маҳди (гаҳвораи) тарбият парвариш метод ва аз сабаби зуҳури (намоён шудани) шоистагии ӯ ҳар рӯз дари тафакқуде (меҳрубоние) бар чеҳрааш (рӯяш) мекушод... Малика, волидаи он бесаодат, ки яке аз садрнишинони (пешгоҳнишинони) ҳарими (хонаи даруни) изз (иззат)-у иқтидор буд ва нурафзои дидаи (чашми) муҳаббати шаҳриёр, ин маънӣ бар хилофи табъи ройи (фикри) ӯ афтод. Аксар авқот (бисёр вақтҳо) чин бар ҷабини (пешони) нозу итоб афканда, шамъи ин гиламандиро дар шабистони шикоят барафрӯхтӣ ва ба шаҳриёр гуфтӣ, ки он писар ба ғайр аз он ки фарзанди ман аст, дигар тақсире (айбе) надорад, гуломзодаи бадаслери бар ӯ тафаввуқу тарҷеҳ (бартарӣ) додаӣ, ба анвои муруоти хусравона (подшоҳона) менавозӣ (навозиш мекунӣ) ва ҳеҷ ба дилнавозии муруоти ҳоли ҷигаргӯшаам (фарзандам) наменпардозӣ.

Шаҳриёр гуфт: «Ин ки ту мегӯӣ, ки ба гуломзода бештар аз фарзанд меҳрубонӣ менамоям, ҳақ аст. Зеро ки яқин (бовар) дорам, ки аҳлиятунекӯкорию он гуломзода зиёда аз фарзанди туст. ҳарчанд ки вучуди фарзанди саодатманд машъалафрӯзи тариқи (роҳи) беҳҷату сурури (шодию хурсандии) падар аст, вале фарзанд, ки дар инқиёд (амр)-у ризои падар ва касби (омӯхтани) афъоли ҳасана (корҳои нек) иқдом накунад, бегонаи фарзона (шоиста) ба маротиб (борҳо) аз ӯ беҳтар аст.

Аз муаллиф:

Бувад фарзанд нахли боғи давлат,
В-аз он равшан шавад базми саодат.
Вучудаш он замон гардад киромӣ,
Ки афрӯзад чароғи неқномӣ.
Хуш он фарзанд, к-он шоиста бошад,
Ба фармони падар пайваста бошад.
Бувад фарзанд агар хуршеди тобон,
Чу афтад нохалаф¹, рӯ з-он бигардон.

Набойд, к-аз тариқи одамият
Набошад қобили² меҳру муҳаббат.
Диҳад бунёди ному нанги аҷдод³
Хатокирдории фарзанд барбод.
Хушо аҳволи он фархундакирдор⁴,
Ки фарзандаш бувад аҳлу накўкор.
Бувад бегона з-он фарзанд беҳтар,
К-аз он табъи падар гардад муқаддар⁵.

Ман дар қавоиди (қоидаҳои) меҳру муҳаббат тақоуд (тарк кардан) маръӣ (раво) надоштам. Ниҳоят аз он ҷо ки авзои (кирдори) ӯ хилофи русуми (расму қоидаи) арбоби одамият аст, чашм аз муурооти ӯ пӯшидаам.

Аз муаллиф:

Фарзанд, ки ноаҳлу хатокор барояд,
Нахлест, ки орий бувад аз бори саодат.

Зӣ-шуурони (хушмандони) саодатманд авлод (фарзандон)-ро ба масобаи (мисли) аъзо тасаввур карданд, ҳар узве, ки бештар ба кори соҳибаш ояд, зиёда риояташро воҷиб (лозим) шуморанд. Ҳарчанд, ки вучуди фарзанд киромиву азиз бошад, чун аз зевари саодат (қобили) орист (холист), монанди чашмест, ки аз нури басорат (биниш)-у биной холист.

Аз муаллиф:

Фарзанд, ки зоташ⁶ бувад орий зи камолот,
Чашмест, ки бошад тихӣ⁷ аз нури басорат.

Малика гуфт: «Инҳо ҳама тақсири (айби) шаҳриёр нест, намедонам, ки фарзанди маро чӣ тақсир

¹ *Нохалаф* — ноқобил

² *Қобил* — сазовор

³ *Аҷдод* — падару бобоён

⁴ *Фархундакирдор* — некўкор

⁵ *Муқаддар* — хира

⁶ *Зот* — сиришт, табъ

⁷ *Тихӣ* — холи

аст, ки дар назари отифати (илтифоти) шахриёр хору бемиқдор (беқадр) аст?». Шахриёр гуфт: «Фарзанди халаф (қобил) он аст, ки дар ҳама боб тобеи аҳкоми (ҳукмҳои) падар буда, он чӣ аз ӯ содир гардад, мақрун (наздик) ба хайрияту салоҳ (хубӣ) бошад. Ҳарчанд бо худ меандешам, дар ин муддат аз фарзандат амре (коре) ба зухур нарасида (содир нашуда), ки лоиқи навозиши мо бошад. Ҳар гоҳ сухани маро қабул надорӣ, акнун ҳар дуру ба тақрибот (воситаҳо) имтиҳон карда, он чӣ аз эшон ба вуқӯъ анҷомад (содир шавад), худ ба дидаи ғавр (диққат) мулоҳиза кун, ки ҷавҳари зоти фарзандат ба чӣ мартаба аст ва кадом як бештар истеҳқоқи (шоистагии) тарбияту меҳрубонӣ доранд».

Шахриёр канизакеро талабида гуфт:

«Ба висоқи (хонаи) ҳар ду рафта бубин, ки ҳар кадом дар чӣ шуғлу коранд ва баъд ғоибонаи якдигар ба ҳар як бигӯ, ки агар рӯзе шавад, ки ман муждаи раёсату фармонфармой ба ту расонам, ба навиди (ҳабари) ин маънӣ чӣ ба ман ато (ҳадя) менамой. Он чи ҳар як мегӯяд, омада эълон намой (гӯй)».

Канизак аввал назди он фарзанди бесаодат рафта дид, ки манзилу нишемани (хонаи) ӯ дар камоли беравнақист (бесарусомонист), қўче (чуғзе) ва маймуне дар он ҷо баста ва чанд кабўтар ва хурӯс мегарданд ва аз фазалоти (ахлооти) онҳо касофати (чиркинии) бисёр ба ҳам расида. Шахриёрзода худ бо сағбаҷагон дар бозист. Чун канизакро дид, аз ҷо бархоста шурӯъ (оғоз) ба ҳарзағӣ (беҳудагӯӣ) намуд ва аз ӯ пурсид, ки кучо будӣ? Канизак гуфт: «Омадам, то туро дуо кунам, ки зуд ба ҷои шахриёр бар сарири (тахти) салтанат чулус намой (нишинӣ), ки дар аҳди (замони) шахриёр чандон файзу раҳмате надидам, шояд дар навбати давлати ту шои идборам (бадбахтиам) ба субҳи иқбол (хушбахтӣ) табдил ёбад». Шахриёрзода гуфт: «Хуб аст, дуо кун».

Канизак гуфт: «Эй амирзодаи азим (бузург), агар

чунончи тоҷу сарири салтанат аз вучуди ту оростагӣ ёбад, аввал ман муждаи башорат (хабар) ба ту расонам, коми муддаои маро ба ангубини (асали) чи илтифот (меҳрубонӣ) ширин месозӣ?»

Амирзода аз ин суҳан оғози хуррамӣ намуда гуфт: «Агар ин муддао аз қувва (имконият) ба феъл (амал) ояд ва хабари ин атият (туҳфа)-ро ба ман расонӣ, туро қадбонуи ҳарамии хоси худ созам ва аз атоӣи (инъом-ҳои) зару ҷавоҳир мустағнӣ (доро)-ву бениёзат (аз муҳтоҷӣ дурат) гардонам».

Канизак берун омада, назди писархондаи шаҳриёр рафт. Дид, ки ба виқори (тамкини) тамом дар фарози (болои) курсӣ нишаста ва чанд нафар аз ҳадама (хидматгорон) ба ойини одоб даст бар сина баста (гузошта), бар хидматаш истодаанд. Аз рӯи тамкин пурсид, ки эй ҷория (канизак) куҷо будӣ? Канизак гуфт: «Омадаам то ба лавозим (зарурат)-и бандагии валинеъматзода баён намоям. Филҳақиқат то бузургонро ин қадар нур дар басорату биной набошад, куҷо аз висоли арӯси чунин давлатҳо баҳрамандӣ ёбанд. Назари кимиёасари (нозукбини) шаҳриёр дар интиҳоби чун ту гавҳари гаронбаҳое яди байзо (мӯъҷиза) намудааст. Дар воқеъ, баъд аз шаҳриёр ҷои ӯ чунин касеро сазост, ки ин ҳама қонуну одоби бузургӣ мулозимии (ҳамроҳӣ) рикоби ҳумоюнаш (муборакаш) бошад. Эй амирзода, чун фарзанди шаҳриёр аз сабаби пастфитратиҳо (пасттабиатиҳо) дар назари отифат (меҳрубонӣ)-и шаҳриёр мардуд (рад карда шуда), бебаҳраи ин давлат аст. Аз тавачҷӯҳоти (эътибори) шаҳриёр ва қароин (нишонаву далелҳо) чунин зоҳир мебардад, ки баъд аз шаҳриёр хотами (нигини) ин давлат ба ангушти иқтидори ту мувофиқ ояд. Агар ман башорати (муждаи) ин хабари фирӯз (хуш) ба ту расонам, дар изои (ивази) ин мавҳибат (бахшиш) чи ба ман қаромат менамой (мебахшиш?)».

Он писар чини итоб (ғазаб) бар ҷабини қаҳр афганда, бонг (дод) бар канизак зад, ки эй ёвағӣи (бе-

худагӯи) ҳарзадари (сафсатагӯи) носавобандеш (бадандеш), ин чӣ сухани ёваю беҳуда аст, ки мегӯй?! Ин маънӣ маҳалле (мавриде) аз қувва (андеша) ба феъл (амал) ояд, ки Худо нахоста шаҳриёрро ҳодисае пеш ояд, агар ман мунтазири чунин амре бошам, миёни ман ва душманони шаҳриёр чӣ тафовут (фарқ)? Шаҳриёрӣ ва мулк ба соҳибаш арзонӣ (сазovor) бод. Маро ба ҷуз издиёди (зиёдахоҳии) таровати гулзори умр ва иқтидори шаҳриёри комгор (хушбахт) муддаои сармояи ҳамаи орзуҳост. Агар хабари чунин нохуше оварӣ, ҳама вақт мардуди (рад кардаи) назари ман хоҳӣ буд.

Канизак ба хидмати шаҳриёр омада, сурати ҳол ва тақрири (сухани) ҳар ду ро арз кард ва баъд аз он шаҳриёр ҳар ду ро талабида, фарзанди асли бемуҳобо (зуд) омада дар паҳлуи шаҳриёр нишаст ва бе тақриби (мавриди) суол ба сухан даромада, ба гуфтугӯҳои беадабона ва ҳаракоти нофарзона (беақлона) пардохт ва писархонд дар сари по истода, ба расми адаб сар дар пеш афканд. Шаҳриёр гуфт: «Шумо ҳар ду фарзандони манед ва дар муҳаббат (меҳри худ) фарқе дар миёни шумо намегузорам. Ҳар ду ба хизона (хазина) рафта, ҳар тӯҳфа ки аз он гаронбаҳотар бошад, ҷиҳати (барои) худ бардоред (гиред)». Ҳар ду ба иттифоқ (якҷоя) ба хизона рафтанд. Фуломзода мусҳафе (китоби Қуръон) ва шамшере бо сад дирами нуқра бардошт ва шаҳриёрзода иқди (шаддаи) марвориди гаронбаҳое бо ду бадра (ҳамён) зар ва танбӯре бардошта, ҳар ду назди шаҳриёр омаданд ва он чӣ интихоб карда буданд, ба назари шаҳриёр дароварданд (нишон доданд). Шаҳриёр гуфт: «Таҳоифи (тӯҳфаҳои) гаронбаҳотар аз инҳо дар хизона бисёр буд, чӣ гуна ба ҳаминҳо иктифо (кифоят) кардаед?». Шаҳриёрзода гуфт: «Ман чандон ки мушоҳада намудам, аз ин иқди марворид гаронбаҳотар ва аз ин танбӯр тӯҳфатаре наёфтам, чаро ки иқди марворид ба гардани маймун бикунам ва зари сурхро ба фарқи (болои сари) сағба-

чагон харҷ кунам (гузорам) ва аз нохуни асари (таъсири) сози танбӯр гиреҳи ғам аз дил мекушоям ва аз масобеҳи (чароғҳои) ин зар кошонаи тарабу ишрати худро бармеафрӯзам (равшан мекунам). Писари дигар гуфт: «Оёти каломи маҷид (суханони Қуръон) иқболи нигоштаи (толеи неки навиштаи) сухуфи (саҳифаи) омоли (орзуҳои) шаҳриёр бод. Банда (ман) чандон ки мулоҳаза кардам, дар он миён аз каломи раббонӣ (Қуръон) ва ин шамшер чизе беҳтар наёфтам. Тиловати (хондани) каломи илоҳӣ (Қуръон) боиси афзунии дараҷоти (мартабаҳои) дунёву уқбо (охират) аст ва шамшер ҳисори (қалъаи) ҳифзи (нигоҳ доштани) бадан (тан) ва садди (монсаи) роҳи зарари душман аст». Шаҳриёр гуфт: «Ҳар якро матлабе (талабе) ки макнуни (пинҳон доштаи) хотир аст, бихоҳед, то ба инҷоҳ макрун гардад» (раво гардад)».

Шаҳриёрзода гуфт: «Дар ин рӯзҳо шаҳриёри Хитоканизаки ҷамилае (зебоне) ба шаҳри мо фиристода бо чанд хум шароб, меҳоҳам ки гулшани ҷавониро аз баҳори айш тароват бахшам».

Он писар гуфт: «Банда илтимос дорам, ки шаҳриёр зиндониро озод фармояд ва дар ин сол ба ҳуқуқи девони¹ раоё (райят) таҳфифе қарор бидиҳанд (кам кунанд) ва марқабе (аспе), ки подшоҳи Арабистон ба расми армуғон (тӯҳфа) фиристода, ба банда супоранд, ки ба ҷиҳати саркори (корпардозии) шаҳриёр нигоҳбонӣ намоям».

Шаҳриёр гуфт: «Чунин бошад». Чун рафтанд, шаҳриёр ба малика гуфт: «Аз роҳи инсоф (ҳақиқат) таҷовуз макун (берун марав) ва рост бигӯй, ки мувофиқи эътиқоди ту ақлу шуури (идроки) кадом як бештар аст?».

Малика сар ба пеш андохта гуфт: «Ҳақ бо шаҳриёр аст».

Мучмалан (хулоса) он ки рӯз ба рӯз кавқаби (си-

¹ *Ҳуқуқи девони* — андозе, ки аз тарафи девони (идораи) давлат ба райят пешниҳод карда мешуд

тораи) истеъдоди қобилияти он писарро дараҷа ме-
афзуд ва онан фа онан (ҳар лаҳза) шоҳиди хотири
отири (равшани) шоҳаншоҳӣ ба он руҳи илтифот ме-
намуд ва он шаҳриёрзодаи беному нангро ғулувви (аз
ҳад гузаштани) муҳаббати фисқу фучур ва суҳбати
аҷомир (авбошон) аз хидмати шаҳриёр рӯгардон сох-
та ва хотири шаҳриёр низ чунон аз ӯ муқаддар (тира)
гардид, ки якбора номашро аз ҷаридаи (дафтари)
отифат (меҳрубонӣ) маҳв сохт (кӯр кард) ва аз назар
шафқаташ андохт (дур сохт).

Чун кусуфи¹ идбор (бадбахтӣ) чеҳраи кавкаби эъти-
борашро пӯшид, ба иттифоқи (ҳамроҳи) ҷамъе аз
аҷомир (авбошон) аз он шаҳр ба мулки дигар рафта,
таррорӣ (дуздию роҳзанӣ) пеша сохт (ихтиёр кард),
то охир ба ишораи шамшери сиёсати (қаҳри) қазо
роҳи фано (несту гум шудан) пеш гирифт. Ва даст-
гоҳи (давлати) иқболи он писар аз асбоби (сабаби)
ақлу шуур чунон интизом пазируфт (ба тартиб даро-
мад), ки мадори (асоси) илайҳи (кори) шаҳриёр шуда,
баъд аз фавти (вафоти) шаҳриёр раёсат (подшоҳӣ)
бад-ӯ интиқол ёфт (гузашт).

Дар қисми назарии ин мақолаи боби муқаддима-
вии «Маҳбуб-ул-қулуб» фикру андешаҳои бисёр му-
ҳими тарбиявии муаллифи асар доир ба зарурати ёд
гирифтани касбу ҳунар ва аҳамияти он дар некӯаҳ-
волӣ ва осоиши зиндагии инсон баён шудаанд.

Нависанда ин маъниро ба тарзи шоирона, дар
либоси бадеӣ, бо зевари санъатҳои сухан баён наму-
дааст. Бояд гуфт, ки дар адабиёти мумтози тоҷик аса-
ри насрӣ низ монанди шеър бо санъатҳои сухан орос-
та мешуд. Аз ин ҷиҳат миёни наср ва назм фарқе
набуд. Бадеияти асари насрӣ низ ба воситаи кор фар-
мудани санъатҳои ташбеҳу истиора ва монанди инҳо
таъмин карда мешуд. Ин ҳол асари насрро орошта,
зебову латиф мегардонд. «Маҳбуб-ул-қулуб» низ ҳамин

¹ *Кусуф* — гирифтани офтоб, маҷозан ба маънии тирагӣ ва шикаст дар коре ё чизе

тавр навишта шудааст. Асоси бадеияти онро санъати истиора ташкил мекунад.

Мазмуни порчаи муқаддимавии дар боло нақл шу- даи асарро аз либоси бадеии он- ташбеҳу истиораҳо берун оварда ва ба шакли оддӣ дароварда, чунин шарҳу эзоҳ додан мумкин аст.

Нависанда пеш аз ҳама арз менамояд, ки падарон аз рӯи меҳре, ки ба фарзандон доранд, бояд вақту эътибори худро ба тарбия ва камолоти онҳо сарф ва равона созанд. Онҳо кӯшиш кунанд, ки фарзандона- шон ҳар яке мувофиқи хислатҳои табиии худ касбу ҳунарҳоро омӯзанд. Чаро ки бинобар таъкиди одамо- ни доно ҳунар ва камол барои одам чизҳои аз ҳама гаронбаҳо буда, ба вай дар зиндагӣ имтиёз ва барака медиҳад. Ҳамин ҳунармандӣ ва қобилият аст, ки ба кас арҷмандиву сарафрозӣ ва саодату хушбахтӣ мео- рад. Мирзо Бархурдор қобилият гуфта, на лаёқату истеъдоди фитрие, ки дар табиати одам ниҳода шуда- аст, балки кӯшиши ба даст овардани касбу ҳунарҳо ва касби камол қарданро дар назар дорад. Қобилияту истеъдоде, ки ӯ барои омӯхтани касбу ҳунарҳо лозим мешуморад, хосияти фитрии инсон набуда, чизҳои мебошанд, ки онҳоро ба воситаи саъю кӯшиш, диқ- қату эътибор ва меҳнат касб қардан, яъне ба даст даровардан мумкин аст. Воқеан бештари касбу ҳунар- ҳоро бо ҳамин роҳ омӯхтан мумкин аст. Аммо барои ин қобил (қабулкунанда) будан, ба омӯхтани он кас- бу ҳунарҳо майлу рағбат доштан талаб карда мешавад. Бе чунин майлу рағбат кас ба касбу ҳунаре даст зада наметавонад.

Нависанда каси беҳунарро ба дарахти хушке мо- нанд қардаст, ки на соя дораду на самар ва аз он ба одамон манфиате нест. Ба назари ӯ чунин кас ҳама вақт ба дарду ғами муфлисиву бенавой ва бадбахтӣ гирифтор буда, дар зиндагӣ саҳтию душвориҳои зиёд мекашад, ба чашми мардум хор ва безътибор мегар- дад. Нисбат ба одами беҳунар ва ноқису бекамол дар

дили касе меҳр пайдо намешавад. Баръакси ин, каси ҳунарманд ба воситаи касбу ҳунараш ҳам аз неъматҳои ҳаёт баҳраманд мегардад ва ҳам миёни мардум сарафрозӣ меёбад. Бинобар ин айёми ҷавониро, ки баҳори умри одамизод аст, бо кўчагардӣ ва беҳудагӣ гузаронда, аз омӯзиши касбу ҳунар зоеъ мондан ва ба ин сабаб хушвақт нашудан шаъни одами асилро доғдор мекунад.

Аҳли ҳунар ҳама ҷо, дар ҳар шаҳру диёр монанди зари сурх азизу муътабаранд, аз ҳурмату иззат ва риояти хосу ом бархурдоранд. Касе, ки соҳиби қобилияту ҳунар аст, ҳаргиз бенаво ва кисааш аз зар (пул) холи намешавад, рӯзгораш ба бесарусомонӣ рӯ намеорад. Нависанда барои вазну эътибор пайдо кардани сухан ва тасдиқи фикри худ дар ин масъала гуфтаи ҳакимонро оварда менависад, ки онҳо беҳунарро беболу пар номидаанд, ба ин маънӣ, ки чунон ки мурғро барои парвоз болу пар даркор аст, ҳунар низ дар ҳама ҳол барои мард зарур аст. Ҳатто подшоҳони пуриқтидор ҳам бо вучуди он ки хазинаашон пур аз молу зар аст ва гӯё ба чизе эҳтиёҷ надоранд, фарзандони худро ба таълими камолот ва қобилиёт (тавоноӣ) тарғиб менамоянд, ҷӣ расад ба одамони оддӣ. Пас, тамоми одамонро зарур ва фарз аст, ки фаро гирифтани ҳунарро сабаби некӯҳоли ва воситаи маишати рӯзгори худ қарор диҳанд.

Мирзо Бархурдор барои равшан намудани аҳамияти ҳунар дар зиндагии инсон образҳои шоиронаро ба кор андохта, онро рафиқи меҳрубон ва ёри мушфиқи файзрасон ҳисоб мекунад, бо ин монандкунӣ қаноат накарда, боз ҳунарро ба аспе қиёс менамояд, ки савори худро зуд ба сарманзили роҳату эътибор бурда мерасонад. Нависанда ин нуктаро низ хотирнишон намудааст, ки агар касеро дар ҳоли ҳозир ба ҳунаре ё камоле эҳтиёҷ набошад ҳам, рӯзе мерасад, ки ба он зарурат меафтад, он гоҳ ҳунари ёд гирифтааш ўро даст гирифта, сабаби беҳбудии ҳолаш мегардад.

Аз гуфтаҳои боло муаллиф чунин хулоса мегирад, ки падарон бояд барои равнақ додани қобилият ва ҳунари фарзандон саъй кунанд. Инчунин фарзандонро низ лозим аст, ки дар ин бобат раъйи падару модарро риоят карда, мувофиқи ризои онҳо корбарӣ кунанд. Нависанда умуман, фарзандеро саодатманду фарзона ҳисоб мекунад, ки бо хидмату парастории худ ризои падару модарро меҷӯяд, онҳоро шоду хурсанд менамояд. Ба ақидаи ӯ, барои фарзанд талаби ризои падару модар калиди дари наҷот ва саодату некбахтӣ аст. Бинобар таъкиди ӯ, муддао аз вучуди фарзанд он аст, ки ба қадри имкону тавони худ хидмату ғамхориро ба падару модар ба ҷо оварда, одобу қарори онҳоро ҳалалдор накунад, ба онҳо хиҷолату шармсори наорад. Фарзанди ноқобилу бесаодат аз меҳри падару модар маҳрум мегардад, мисли он шаҳриёрзодаи бесаодате, ки қаҳрамони манфии ҳикояти нависанда аст.

Мазмуни ин ҳикоят на ба масъалаи таълими касбу ҳунар, балки қобилият дар касби камол оид аст. Азбаски шаҳриёрзода ҷавони ноқобил ва бесаодат аст, ба касби камол напардохта, ба корҳои беҳуда машғул мешавад ва, аз ин рӯ, аз меҳру шафқати падарии шаҳриёр маҳрум гардида, оқибат ба авбошону дуздон ҳамроҳ мешавад ва ҳамин тариқа умри худро барбод медиҳад.

Ҳикматҳои оиди касбу ҳунар

Касби бозу қуввати ҷону тан аст.

* * *

Касби падар — мерос ба писар.

* * *

Гар таваккул мекуни, дар кор кун,
Кор кун, пас тақя бар Ҷаббор кун.

Ҷалолиддини Румӣ

Рӯз дар касби ҳунар кӯш, ки май
Дили чун оина дар занги залом андозад.

Ҳофизи Шерозӣ

* * *

Ҳунар пояи мард афзун кунад,
Сар аз ҷайби иқбол берун кунад.

* * *

Ҳунар беҳтар аз мулку моли падар.

* * *

Куҷо беҳунар шуд асири ниёз?
Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз.

Абулқосими Фирдавӣ

* * *

Ба чандин ҳунар пир ороаст,
Вале не чу хубони навхоста.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Савол ва супоришот:

1. Ҳамчун дабир (котиб) дар дастгоҳи ҳокимон хизмат кардани Мирзо Бархурдор аз чист?
2. Асари «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Мирзо Бархурдор бо касби дабирии ӯ чӣ алоқае дорад?
3. Ба кадом мақсад нависанда асарашро бо обу ранги бадеи ва истифодаи санъатҳои сухан навиштааст?
4. Аҳамияти касбу ҳунарро дар зиндагии инсон аз назари нависанда баён кунед.
5. Касбу ҳунар ба соҳибаш чӣ имтиёз ва бартариҳое мебахшад?
6. Чаро нависанда беҳунарро бадбахт ҳисоб мекунад?
7. Қобилияту истеъдодро Мирзо Бархурдор чӣ хел мефаҳмад?
8. Ҳикояти нақлшудаи «Маҳбуб-ул-қулуб» ба кадом масъалаи ахлоқ оид аст?
9. Ҳакимони гузашта ҳунар ва ҳунармандро чӣ хел тавсиф кардаанд?
10. Чаро ба фарзандон омӯзондани касбу ҳунар вазифа ва қарзи падарӣ ҳисоб мешавад?

ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

УСТОДУ ШОГИРДӢ – МЕРОСИ АЧДОД

Нависандаи халқии Тоҷикистон Фазлиддин Муҳаммадиев 15 июни соли 1928 дар Самарқанд дар оилаи саҳҳоф (муқовабанди китоб) таваллуд шудааст. Падараш, ки хату савод дошта, аз фозилони шаҳр ба ҳисоб мерафт, орзу дошт, ки писардор шаваду онро соҳибилм тарбия намояд. Чун фарзанди навбатӣ таваллуд ёфт, ба умеди, ки нури чашмаш соҳиби фазлу маърифат шавад, ўро Фазлиддин ном дод. Падари Фазлиддин, ки бо тақозои касб бо китобу китобдорӣ сару кор дошту аз мероси бойи ниёгонаш низ огоҳ буд, ҳанўз аз айёми кўдакиаш ба ў қиссаҳо гуфта, ба дили писараш меҳри адабиётро ҷо менамуд. Илова бар ин падараш фурсат пайдо карда ўро саводнок менамуд, ба ў илм меомўхт. Ин андўхтаҳо дар мактаб кори Фазлиддинро сабук намуданд. Ў бо дили гарм ба хондан дода шуд.

Дере нагузашта ба ҷуз китобҳои дарсӣ баъзе порчаю асарҳои майдаро мутолиа мекардагӣ шуд. Китобу рўзнома мўниси ў буду вайро аз одаму олам бештар огоҳ мекард. Акнун Фазлиддин на танҳо бо адабиёт шинос буд, балки аз шоҳаҳои дигари илму техника хабардор мешуд. Ҳатто солҳои охири таҳсил рағбати ў ба техника меафзояд. Шояд аз ҳамин сабаб буд, ки пас аз хатми мактаб ў ба Институти авиатсионии Москва дохил мешавад. Баъдтар он рўзҳоро ба хотир оварда, нависанда дар қиссаи «Писари газета» чунин

навишта буд: «Азбаски мактаби миёнаро нағз хатм карда будам ва пояи дониш аз физика ва математика ба қадри кифоя тобовар буд, ба душвориҳои таҳсил дандон ба дандон монда тоқат мекардам. Лекин ба маишати саҳти студентии соли 1946 тоқат овардан аз доираи иқтисоди ман берун буд.

Як моҳ қабл аз он падарам вафот карда, маро гӯё дар биёбони бекас танҳо монда рафта буд».

Дар натиҷаи танқисӣ Ф. Муҳаммадиев маҷбур мешавад, ки тарки донишкада намояд. Аз Москва омада, чанде табелчии колхоз ва сипас, ходими адабии рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» шуда кор мекунад.

Фазлиддин Муҳаммадиев баъди хатми Мактаби маркази комсомолии шаҳри Москва (1951) дар редакцияҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ кор мекунад. Пас аз анҷоми курси олии адабиёти назди Институти адабиёти ба номи М.Горкии шаҳри Москва (1962) вазифаҳои масъулиятнокро дар уҳда дошт.

Нахустин ҳикояву очеркҳои Ф.Муҳаммадиев «Раиси нав» (1955), «Муҳочирон» (1956), «Дар роҳи нав» (1958) дар маҷаллаи «Шарқи сурх» чоп шудаанд. Соли 1978 маҷмӯаи очерку ҳикояҳои «Муҳочирон», оид ба ҳаёти чекистҳо — повести «Тири хокхӯрда» (1960), доир ба зиёиёни шаҳр — повести «Одамони куҳна» (1963) чоп мешаванд. Соли 1974 ӯ бо як асари пурқиматаш — романи «Палатаи кунҷакӣ» адабиёти моро ғани намудааст. Нависанда барои повестҳои «Одамони куҳна» ва «Дар он дунё» сазовори лауреати Мукофоти давлатии ҷумҳуриявии ба номи Рӯдакӣ мегардад.

Фазлиддин Муҳаммадиев аз ҷумлаи адибони боистеъдоду бохунаре ба шумор рафта, адабиёти имрӯзаи тоҷикро бо асарҳои пурмазмуну баландғоя ва образҳои ҳаётиаш бой намудааст. Қаҳрамонони очерку ҳикояҳо ва қиссаҳои ӯ одамони муосир буда, дар ҳаёт ҳамроҳи мо қадам мезананд ва дар азнавсозии ҳаёт

фаъолона иштирок мекунанд. Асарҳои нависанда дар тарбияи мардум, хусусан, ҷавонони имрӯза нақши калон мебозанд.

Мавзӯи асосии ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» масъалаи муҳими ахлоқӣ-иҷтимоии замони ҳозира мебошад. Усто Оқил дуредгари гулдаст аст, дар дуредгарӣ таҷрибаи зиёде дорад. Нависанда ҳам ҳунари асилу воло ва ҳам пайванди ўро ба анъанаҳои гузашта таъкид карда, аз санъати ниёгон, аз санъати Сомониён ёдовар мешавад. Вале ҳамин устои даҳ панҷааш гул ва дар маҳал ягона имрӯз вафот кардааст ва ҳамаи асрори санъату ҳунари дуредгариашро бо худ ба гӯр мебаррад. Чунки ў аз рӯи нотавонбинӣ, бахилӣ касбашро ба касе мерос нагузошт. Маълум шуд, ки ў танҳо барои худаш зиндагӣ кардаасту бас. Ҳарчанд ба одамон бадӣ накарда бошад ҳам, аммо рӯзи дафни усто бо дафни раиси тасмапеч монанд карда мешавад. Дурусттараш, нависанда ҳамаи ин саргузашту сарнавишти Усто Оқилро ба воситаи андешаҳои Абдурауфамак, як инсонии оддӣ, ки саводи баланд ҳам надорад, нақл намудааст. Хотири ҳамсоияи усто — Абдурауфамакро як чиз парешон кардааст: оё мардум усторо дар роҳи охирин мебахшад ё не?

Ҳамин тавр, фикри асосии нависанда ба воситаи мулоҳизаҳои мардумони оддии атроф, ба воситаи ақидаву тасаввуроти халқӣ ифода карда мешавад. Ҳукми асли гӯё ба нависанда тааллуқ надорад, балки онро худи мардум мувофиқи тасаввуроти муайяни худ, аз рӯи меъёри ахлоқу одоби ҷамъият мебарорад. Яъне дар поёни ҳикоя ҳангоми саволи «Чи гуна одам буд, усто Оқил?» касе ҷавоби равшан намедиҳад. Ўро танҳо чун устои хуб тавсиф мекунанд. Баҳои шахси барои худаш зиста ҳамин буд, ки мардум ўро аз меъёри одамият саҳт маҳкум менамояд.

(Ихтисоран)

«Ё тавба! Ин қадар сангдиланд мардум. Аз ягон бандаи шўрбахт гуноҳе сар занату аз байн муддате гузарад, ҳатто қонун, қонуни давлат гузашт мекунад. Ҳукумат ҳам ҳар сари чанд гоҳ ба гунаҳкорон афви умум эълон мекунад. Аммо одамизод — не, намебахшидааст. Беақлӣ карда, ба оши касе намак пошида бошед, сад сол гузарад, устухонатон хоку туроб шуда равад, ки абераатонро аз дур бо ангушт нишон дода меғӯяд: «Нигаред, нигаред, оши бобои фалонино бобокалонии аиа ҳамин бача шўр карда буд...»

Абдурауфамак бари чомаашро қаҳромез афшонииа аз чо хесту чанд бор бо овози баланд «Тавба! Астағфирулло!» гуфта монд. Баъд ба ин сў — он сўи кўча назар афканд, ки оё касе намеояд?

Не, касе намеамоид. Шибир-шибир борон меборид. Акнун дигар одам намеомадагист. Вақт хеле шуд, чаноза хонанд ҳам, мешавад.

Аз афти кор, Усто Оқилро аз сидқи дил дуои бад карда будаанд, ки дар рўзи мурдааш борон борад. Се рўз боз дам нагирифта мебораду меборад. Берун аз роҳу пайраҳаи шиббашуда пой монед, то соқи маҳсӣ меғўтед.

Дина бегоҳӣ камтар барф омаду боз номаълум ба борон гашт. Барф дурусттар мебориду кўрпа мешуд, беҳтар буд. Дар ин замини хамир барин нарм барои бардошта ба сари пушта баровардани тобути гарон ва часади дарози раҳматӣ ақаллан бисту панҷ бўзбалаи ҳузарб даркор. Аммо чамбулчамъ бист кас омадааст, ки аз нисф зиёдаш мисли Абдурауфамак одамонеанд, ки синну солашон ба як чо расидааст. Онҳо то сари қабр худашонро кашола карда расонанд ҳам, хуб гап.

Ба наомадани мардум борон баҳона не-куя. Рост-дия... Замона, ки тинҷ, арзонӣ-амонист, одамон ба

тўй намераванду ба ҷаноза ҳозир мешаванд. Аз осмон санг борад ҳам, ба ҷаноза метозанд. Ҳа, гап дар феълу ҳўи марҳум. Худо раҳмат кунад, устои гулдаст буд, лекин ҳунарашро ҳамроҳ ба гўраш мебарад. Ба ҷояш ақаллан яктаёк шогирд накарде-е,... ноасл!...

Аввалҳо ҳамқишлоқҳо дар баъзе мавриди маъракаҳо аз Усто Оқил сухан сар карда, дар ҳаққаш гилаомез гап мезаданд. Аммо сонитар, рафта— рафта гап мезадагӣ ва дар охири умраш ҳатто ба рўяш давида, маломат мекардагӣ шуданд. Гилаи мардум ҷон дошт. Диданд, ки синни усто аз шаст гузашт, аммо аз ҷонишинаш ҳоло ҳам дарак не, дилашон хунук шуд, ҳатто ҳамон эҳтироме, ки ба ҳунараш доштанд, кам-кам аз байн рафтан гирифт.

Болои сўхта намақоб, аввали зимистон воқеае рўй дод, ки баъди он муносибати мурдум ва Усто Оқил тамом вайрон шуд. Як рўз радиои колхоз эълон кард, ки аз марказ олими зўр омадааст, дар бораи ахлоқу одоб, одату анъанаҳои наву кӯҳнаи халқамон суҳбат мекардааст. Яъне хоҳишмандон ба клуб шитобанд. Абдурауфамак нарафт. Вай чанд маротиба лексияҳои дилбазани хуббоварро шунида, аз ин хел суҳбатҳо қимоб шуда буд. Рост-дия, хонаи гармро монда, ба умед кашол-кашол меравӣ, аммо ба ту аз пайдоиши доғҳои рўи моҳ ё касалиҳои касношунида, ё аз ягон чизи дигаре, ки ба зиндагонии имрӯза ҳеч дахле надорад, пўлабой-шўлабой гуфта, чорта мелаққанду бо ҳамин тамом, омин Аллоҳу акбар, ба диққататон раҳмат боз биёед.

Абдурауфамак нарафт. Лекин писараш Нодирҷон бевақти шаб аз идора баргашта, суҳбати он шабаро расо таъриф кард. Одами омадагӣ аввал ин ки бисёр суханони тозаи ғалатӣ гуфтааст. Сонӣ, ин ки дар фуруварди суҳбат аз саҳна ба поён, ба миёни мардум омада, гуфтааст, ки акнун суҳбати ҳақиқӣ мекунем, яъне ки ҳар кас савол дошта бошад, ба мобайн партояд. Яке аз никоҳу талоқ савол додааст, дигаре ба ҳимояи

кадом як оини қадимӣ баромада, бо меҳмон баҳс карда рафтааст. Лекин кори аз ҳама ачибро Кўчқорбой кардааст.

Дар қишлоқи Ҳисорак ба ҳамин ном як одами маҳмадононамо ҳаст. Худаш мардаки бад нею андак шартакигӯй. Ҳамин Кўчқорбой хестаасту гуфтааст, ки бо одобу анъанаҳои қадимии халқамон хунармандеро, ки ба ҷояш шогирд тайёр накардааст, маҳкум мекард. Ҳатто мешавад гуфт, ки радди маърака мекард. Хўш, — савол додааст Кўчқорбой, — қоидаҳои нав ба ин шахс чӣ хел нигоҳ мекунад?

Меҳмон ҷавоб додааст, ки ахлоқу анъанаҳои нав ин хел хунармандонро аз пештара дида, саҳтгар маҳкамат мекунад. Баъд меҳмон мисолҳо, далелҳо оварда, аз хусуси қарзи ҳар як инсон дар пеши ҷамоат гап задааст ва дар ҳақиқати мардум қариб як гуноҳи азим будани ин хел кирдорро таъкид кардааст.

Усто Оқил аз сар то охири суҳбат дар ҳамон ҷо будааст. Нодирҷон ҳикоят мекард, ки ҳамин ки суҳан ба ин ҷо расидааст, Усто курсии нишастаашро тақаррос занонда хеста, бо шаст аз дар баромада рафтааст...

Дили раҳмгин — пайваста ғамгин, гуфтаанд. Кўтоҳӣ аз худораҳматӣ Усто Оқил гузаштаасту динашаб инҷониб Абдурауфамак ғам меҳӯрад. Вай гоҳ мардумро ба сангдилӣ айбдор мекунад ва симои ҳамсояш Усто Оқил дарҳол пеши назараш ҳамчун як шахси ноҳақ таҳқирдида ҷилвагар мешавад. Гоҳ ба андешае меояд, ки миш-миши мардум ҳам, охир, бесабаб нест. Дар як колхозии қапа-калон, ки чанд деҳаи дуру наздикро муттаҳид мекунад, устои дуредгар набошад, мушкилдия. Шароити шаҳр мешуд, масъала дигар буд. Дар як маҳаллаи шаҳр усто набошад, ё фарз кардем, бошаду пўлабой-шўлабой гуфта, нозу нузро аз ҳад гузаронад, тозон ба маҳаллаи дигар меравед ва устои дигарро меоред. Яъне ки сари зулфи ту набошад, сари зулфи дигаре. Колхоз ҳам илҷашро як навъ карда меёбад.

Иморатҳои колхоз ҳамагӣ калон-калонанд. Бо ягон ташкилоти бинокори ноҳиявӣ ё шаҳрӣ шартнома мебандад, аз он ҷо ҳа нагуфта, мошин-мошин устою халифаю шогирд бо асбобу анҷомашон меоянду тақар-туқур корро сар мекунанд. Нимсол нагузашта, мебинед, ки, масалан гирем, як молхонаи олампаҳо сохтаанд. Ҳа, молхонае, ки аз ин канор то он канораш пиёда равед, шалпар мешавед...

— Дада биед, шуморо фарёд мекунанд.

Овози Нодирҷон риштаи хаёлотии падарашро қатъ намуд. Пеш аз даромадан ба ҳавлии Абдурауфамак бори дигар ба ин сӯву он сӯи кӯчаи пурлой ва кӯлмакзор назар афканд. Не, дигар ҳеҷ кас намеояд. Аз ин зиёд мунтазир шудан фоида надорад.

Ҷаноза хонда шуд.

Тобутро бардошта аз дарвоза баромаданд. Занҳои дар хона буда навҳаю фиғонкунон ба рӯи ҳавлӣ ва аз он ҷо то таги дарвоза омаданд.

— Оҳ мана танҳо монда, кучо меравед, хонадонам? Воҳ мани ғариба ба кӣ партофта меравед, соҳибаки сарам? — гуфта навҳа мекард зани Усто Оқил.

— Абдурауфамак ду-се қатра ашки ба оҷингҳои рӯяш таровида фаромадаро бо пушти дасташ пок карда, гашти худро тезтар намуд, то ки ба пеши тобут расида гирад. Ў дар ин гуна мавридҳо борҳо бо маърака сардорӣ кардааст. Ҳоло ҳам мехост, ки пештар гузашта мисли ҳарвақта: «Ҳа, шаҳбозҳо, кани як ғайрат кунед!»— гуфта ҷавонони тобуткашро шитоб кунонад. Аз рӯи кадом як фатвое ё қоидае ба роҳи воқоидасин ҳар чӣ зудтар, сабуктар бурдани бандаи муъмин савоб ҳисоб меёфтааст. Лекин Абдурауфамак бо азоб қадам мондани одамонро дида, чизе нагуфт. Ва он фатво низ дар ин дақиқа ба назари ӯ бепоя ва бемаънӣ намуд ва пирамард дар дилаш истеҳзоомез хандида монд.

Бечора Усто Оқил... Аз фарзанд Худо нафармуда будааст. Якта писар дошт, ҳамон ҳам ба сари хокаш

расида натавонист. Хайр, дар зиндагии Усто ҳам падару писар ба якдигар чандон меҳру оқибат надоштанд. Як вақтҳо писар мактаби олиро тамои карда, аз ҳамон ҷо духтари кушодарӯи шаҳриро зан карда омада буд. Чанд сол қарҳи шуда гаштаанд. Фақат ду соли охир ошти буданд. Писар дар кадом кон инженер шуда кор мекунад. Соле чанд бор дар таги дари Усто Оқил мошини боркаши болояш брезентпӯш пайдо мегардид. Ҳамсояҳо аз ҳамон мошин пай мебуданд, ки писари Усто ба назди падару модараш ба меҳмонӣ омадааст.

Хайрият, дина Нодирҷон ба фермаи дурдасташ нарафта будааст. Пагоҳи зани Усто бо доду фиғон якта ҷомаю миёнбанди навро бароварда, ба Нодирҷон дод ва илтимос кард, ки онро пӯшида ба ҷои ҷӯрааш пешо-пеши тобут равад.

Хайр, холаҷон, ман аз дусар пешо-пеши тобути амакам меравам, — гуфт Нодирҷон. — Лекин ҷомаро дароварда монед. Худам ҷомаву миёнбанд дорам.

Зани усто бошад, бо тамоми овоз фарёдкунон мегирифт.

— Дар ҳамин рӯзи сиёҳам маро боз хафа накун, писарҷонам, — гиряомез мегуфт зани шӯрбахт. Ҳоло Нодирҷон пешо-пеши издиҳом пайраҳаи васеъ ва камлойтарро интиҳоб карда, ба сӯи қабристон роҳ мекушод.

Чи шуд? Чи воқеа?

Зор монад ин борон! Таги осмон расо сӯроҳи шуда будааст-дия. Яке аз тобуткашон лағжида ба лой афтод ва дигарон дар роҳи нишеби ноҳамвор ба вазъияти ноустувор монда, тобутро ба замин гузоштанд. Астаффирулло! Рӯзи дафни Раиси тасмапеч ҳам тобут дар ними роҳ ба замин монда буд...

Ё наузанбиллоҳ, тавба кардам, Худоё! Бо нимовоз худ ба худ гуфт Абдурауфамак ва аз роҳ монда гиребонашро гирифт. Ё хиҷолатомез фикр мекард, ки чаро дар соати дафни ҳамсояи наздиктаринаш воқеаи Раи-

си тасмапечро ба ёд овардааст? Охир он зоти ба газа-
би мардум гирифтормшуда ба раҳмати Усто Оқил чӣ
шабоҳате дорад?... Фақат соате пеш аз ин Абдурауф-
амак сангдилии мардумро сарзаниш мекард, акнун
Усто Оқилро гӯё бо он шахси роҳгумзада муқоиса
мекунад. «Дӯстам, ҳамсояам Усто Оқил, маро бубахш,
пичиррос мезад ӯ зери лаб, — аз гуноҳам гузар. Хотир-
ри туро ҳаргиз ранҷониданӣ набудам. Аз гуноҳам гу-
зар».

... Қисми душвортарини роҳи қабристон сар шуд.
Пайраҳа борик ва серпечу тоб шуд. Ҷавонони тобут-
бардорро касе шитоб намекунонид. Ҳоло ҳашт нафа-
ри онҳо чаҳоркасӣ аз ду паҳлӯи тобут гирифта, якта-
якта, гӯё шумурда қадам мегузоштанд, онҳое, ки дар
тарафи чап буданд, барои мувозанат тобутро дар бо-
лои сар ба рӯи дастҳои дарозкардаи худ бардошта
мебуданд.

— Эҳтиёт шуда, ҷойҳотона иваз кунед, — дам ба
дам маслиҳат меод як аз мӯйсафедон, ки аз пас
меоманд.

Абдурауфамак калӯши дар лойи сақичак чандин
бор аз пой баромадаашро акнун ба даст бардошта,
маҳсии навашро то бучулаки пой ба лой ғўтонида
меомад. Баъзе пирамардон хеле қафо монда буданд
ва ба зӯр нафаскашон, даст ба зонуҳо монда ва ба
ин тариқа ба пойҳои бемадоршудаашон кӯмаккунон
меоманд.

Ҳа, воқеан чаро ба ёди Абдурауфамак дар чунин
як соат каси дигар ё ҳодисаи дигар нею маҳз Раиси
тасмапеч расид?

Аз афташ, нақши озореро, ки ба одам расидааст,
аз хотираш пок шавад ҳам, аз дилаш намеравад. Пас
осори он воқеае, ки ёздаҳ сол қабл аз ин шуда гузаш-
та буд, ҳанӯз дар ким-кадом гӯшаи қалби пирамард
зиндааст.

Усто Оқил мехост, ки ҳунари худро ба писараш
мерос гузарад. Бисёр кор нафармояд ҳам, кӯшиш ме-

кард, ки писараш ба қадри имкон бештар дар корго-
ҳаш бошад, ба амали падар зеҳн монад ва ба касби вай
меҳр пайдо кунад. Аммо «дили модар ба фарзанд, дили
фарзанд ба фарсанг» гуфтани мақол барин, писари
усто дами холиро, ки ёфт, ба пеши мошину трактор-
ҳои колхоз давида мерафт. Бисёр мешуд, ки ҳамсояҳо
ин писараки кунҷкови нооромро дар бинои партови
истгоҳи барқ мезданд. Вай ба он бино аз чорчӯбаҳои
оинааш шикастаи тиреза даромада, дар байни тас-
маҳои даридани чанголуд, мошинҳои занг пахшкарда
муддатҳои дароз хаёломез мегашт, ба чархҳои калони
дастгоҳи ҳаракатдиҳанда часпида, дасту рӯи худро ба
равғани сиёҳ олула мебаромад.

Нодирҷон бошад, баръакс шефтаи хунари Усто
Оқил буд. Агар модараш барои чизе ба хонаи ҳамсоя
фиристад, камаш як соат ғоиб шуда мерафт. То модар
аз сари девор гаштаву баргашта фарёд накунад, аз
пеши Усто амакаш дур намешуд. Дар хона ҳам аз
куҷое бошад, рандаву теша, арраву исканаҳои гуно-
гуни кӯҳна, вале нағз тез кардашуда пайдо мегарди-
данд. Нодирҷон барои укаҳояш ва бачаҳои гирдупеш
курсичаҳо, аспчаҳо, сепояҳои чархдоре сохта меод,
ки кӯдакони нав ба роҳ баромада онро дошта қадам-
мониро машқ мекунанд.

Боре Абдурауфамак аз боғи худ як лаълӣ гелоси
сиёҳи саврӣ чинонида, ба ҳавлии Усто Оқил гузашт
ва дар зимни суҳбат хоҳиши деринаи худро арз кард,
ки Нодирҷонро ҳамсояаш ба шогирди бигирад.

— Бача ба касби шумо дил бастааст. Ба хаёлам
шабҳо дар хобаш ҳам тақар-туқур чӯбкорӣ мекунад, —
гуфт Абдурауф амак бо оҳанги илтиҷоомез.

Усто Оқил дарҳол ҷавоб надод. Муддате риши ғул-
лии сиёҳашро қабза карда ба хаёл рафт. Пас тегаи
бинии паҳни кӯтоҳ ва чинҳои пешониашро молиш
дода гуфт:

— Майлатон. Лекин саросема нашавед. Ба таътил
барояд, сонӣ.

Тобистон Нодирҷон тақрибан як моҳ ба Усто шогирд истод. Як бегоҳӣ Абдурауфамак Нодирҷонро дар хона надида аз модараш пурсид.

— Дар хонаи тағояш. Меомадагист, — ҷавоб дод занаш бо абрӯвони гирифта.

— Чаро «меомадагист» мегӯӣ? Барои чӣ аз қавоқат барфу борон меборад? Ё алҳазар! — шӯрида рафт Абдурауф амак.

Он гоҳ занаш ҳодисаи он рӯз рӯйдодаро нақл кард. Усто пешинӣ бист дона тухми мурғро ба рӯймоле баста, ба дасти Нодирҷон додааст, ки ба Ҳисорак, ба хонаи фалонӣ рафта, ба тухми мурғҳои вай иваз карда биёрад. Усто мехостааст, ки ба мурғи дер куркшудааш аз тухмҳои асил чӯча хобонад.

Нодирҷон бист дона тухми муқаррарино ба понздаҳта калон-калонаш иваз карда омадааст. Хосияти тухмҳои нав ин будааст, ки хурӯси селаи мурғоне, ки он тухмҳоро ба дунё овардаанд, аз зоти хурӯсҳои кулангӣ будааст. Бинобар ин аз чӯчаҳои он тухм мурғҳои калон-калон ба воя мерасидаанд ва минбаъд ҳамингуна тухмҳои кулангӣ мезоидаанд.

Шогирд тухмҳоро то ба ҳавлии устод саломат расонида, дар рӯи ҳавлӣ ба чизе пешпо хӯрда афтодааст. Тухмҳои таърифӣ яқта намонда шикастаанд. Зани усто ин ҳолро дида: «Эҳ, нӯноқ, эҳ бачаяки нобарор!» гуфта коҳиш кардааст, аммо ваҷоҳати Нодирҷонро дида, дилаш сӯхта дилдорӣ додааст. Дар ин вақт Усто Оқил аз хона баромада аз воқеа огоҳ шудааст ва бачаро дашном дода пеш кардааст.

— Дафъ шав, касофат! Дую дубора башараат ба назарам натобад, — гуфтааст Усто Оқил дар сари хашм.

Абдурауфамак дар дунёи равшан то он рӯз як кам панҷоҳ сол умр дида бошад ҳам, фарқи байни тухми оддӣ кулангиро намедонист. Вай умуман, ба мурғу мурғпарварӣ ҳавас надошт. Дар ҳавлие, ки мурғ ҳаст, як ваҷаб замини ҳалол нест, аз «дасти» мурғ ҳеҷ чиз

кошта, рўёнда намешавад, — мегуфт ў бо нафрат рў турш карда.

Бо вучуди ин аз кучоҳо як сабадча тухм ёфта, ба кадом як деҳаи дурдасте рафта, ба тухми мурғҳои хурӯсаш кулангӣ иваз карда омад.

Ҳамон тобистон ҳавлии Усто Оқил аз чўҷаҳои кулангӣ пур шуд, аммо Нодирҷон дигар ба назди Усто амакаш нарафт.

Ҷавонони тобуткаш хаста шуда, пойи худро базӯр кашола мекарданд.

— Ҳа, писарҳоям, кани боз як зӯр занед, ҳа, шаҳбозҳо-я! — хитоб кард ба онҳо Абдурауфамак. Ва ҷавонон гӯё дар ҳақиқат мадори тоза пайдо карда, гашти пурмашаққати худро андаке тезониданд.

То сари пушта акнун фақат чоряки роҳ монда буд. Абдурауфамак ба поён, ба сӯи деҳа нигарист. Аз паси тӯри маҳин, ки борони дилбазан метофт, деҳа ба назари ў ким-чӣ гуна ҳақиру ҳузнангез метофт.

Не, аз дил гузаронид Абдурауфамак дар ин музофот қишлоқи мо барин қишлоқи зебо нест. Ҳозир ба чашмам ҳамин тавр бенур менамояд, чунки азо, ҳаво ин хел вайрон...

Лекин аксари иморатҳои зебои қишлоқ маҳсули ҳунари ҳамин худораҳматӣ, боз ба ҳамон ҳулосаи аввалааш омад Абдурауфамак. Ин хел устои ҳунарманд дар сад сол ё як бор ба дунё меояд ё не. Бинои Шӯрои қишлоқ, китобхонаи колхоз, ҳавлии Абдураҳмонакаи ҳосилотшӯро (як вақтҳо ҳамин хел як унвон буд дар колхоз), айвони худи марҳум, ё дигар биноҳои сохтаи ўро тамошо кунед, ҳангтон меканад. Худаш чаласавод бошад ҳам, илми мувозанат, илми нафосатро об карда хӯрда буд марҳум.

Ба колхоз меҳмон ояд, албатта бурда китобхонаро нишон медиҳанд. Чор тарафаш тирезакорӣ. Аз субҳ то шом, ҳатто дар ҳавои абрнок ҳам пур аз нуру сафо. Кандакориҳо ва нақшу нигори берангубори сақфу раф ва тирезаю пештахтаҳояшро бинед, ҳуш аз саратон

мепарад. Ҳар кас ба он ҷо дарояд, қатор-қатор китоб-ҳои хушрӯи олиҷаноб як сӯ мемонаду ба тамошои он хонаи аҷиб, он муъҷиза банд мешавад. Гӯё раис дар кучоғе гуфта бошад, ки китобхонаро аз он ҷо кўчони-дан даркор.

Рӯи қабрро ҳамвор карда, аз болои хоктеппа сан-геро монда ҳама рӯ ба ҷониби диккак нишастанд. Имом ба тиловати Қуръон оғоз кард. Бо овози беши-раи маҳин, талаффузро саросар вайрон карда мехонд. Э, Худо кашад ту барин хидматгори хонаи Худоя, дар дилаш дашном дод Абдурауфамак. Кўчқорбой гоҳо дар маъракаҳо хурсандӣ, ширинкорӣ карда, шеъри тоҷикиро бо оҳанги русӣ ё, баръакс, оҳанги тоҷики-ро бо шеъри русӣ месарояд. Оятхониҳои мулло имом айнан мисли ҳамон. Ришата бод хўрад ту барин до-нишманда!..

Пас аз он ки ҳама даст ба рӯй кашиданд, пойкор аз ҷояш нимхез шуда савол дод:

— Усто Оқил чӣ хел одам буданд?

Ин саволи анъанавие буд, ки одатан баъди дафн кардани кас ҳанӯз аз сари қабраш нахеста, ба ҷамоат медоданд. Мувофиқи одат яке аз ҳозирон «Фалонӣ одами хуб буд» гӯён ҷавоб медод ва ҳама баробар такрор мекарданд: «Ҳа, одами хуб буд, Худо раҳмат кунад», «Ҷояш ҷаннат шавад» ва ҳоказо.

Ҳоло ҳама аз ҷойҳои худ бархоста буданд, вале ҳанӯз касе ҷавоби анъанавиро надода буд. Дили Абду-рауфамак фишор хўрда рафт. Наход чизе нагўянд? Дар маросими дафни Раиси тасмапеч пойкор ҳанӯз саво-ли одатиро ба мобайн напартофта, касе гуфта буд:

— Ҳоҷати саволу ҷавоб нест. Рафтем.

Ва ҳама хеста рафта буданд.

Гап, албатта, дар сари дуо нест. Агар ба дуои нек кор буд мешуд, олам кайҳо гулистон буд. Ва агар дуои бад ҳам таъсир медошт, ба ҳабсхонаю прокурору ми-лиса ва монанди ҳамин идораю муассисаҳо эҳтиёҷе наменонд.

Саволу ҷавоби анъанавӣ гӯё баҳое буд ба умри одами дафншуда, ба қадру қимати вай. Баҳои охири-ни одам.

— Ҳой, бародарҳо, — қадре оташин шуда гуфт Абдурауфамак, — аз мо пурсиданд, ки Усто Оқил чӣ гуна одам буд? О, як чиз гӯед, охир.

Ў метавонист худаш ҷавоб диҳад, вале бисёр ме-хост, ки маҳз дигарон ҷавоб диҳанд.

Дақиқае бо хомӯшӣ гузашт. Онҳое, ки ба пайраҳа наздиктар меистоданд, чизе нагуфта ба роҳ барома-данд.

— Устои нағз буданд Оқиламак, — гуфт ҷавоне, ки дар паси Абдурауфамак меистод.

— Борон рафта ба устухонам расид, — гуфт яки дигар зери лаб ғур-ғуркунон.

— Ҳа, усто буд, — тасдиқ намуд саввумӣ.

Дигар касе чизе нагуфт. Ҳама пасу дунбол ба пай-раҳа фаромадан гирифтанд.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи нависанда маълумот диҳед.
2. Барои чӣ дар рӯзи дафни усто хотири Абдурауфамак мушавваш буд?
3. Барои чӣ Усто Оқил писари Абдурауфамак — Нодир-ҷонро аз шогирдӣ меронад?
4. Дар бораи хислатҳои Усто Оқил нақл кунед.
5. Мардум нотавонбинӣ ва бахилии Усто Оқилро чӣ тавр маҳкум мекунанд?
6. Дар бораи мазаммати бахилӣ, нотавонбинӣ мақол ва зарбулмасалҳои халқиро ёфта, онҳоро шарҳ диҳед.

ШУМО АДАБИЁТ ОМУҲТЕД

Донишомӯзи азиз! Шумо ба воситаи ин китоби дарсӣ аз хусусиятҳои ҳамидаи адабиёти бадеӣ огоҳ гардидед. Пас, худи адабиёт чист? Истилоҳи адабиёт аз калимаи арабии адаб, ки маънояш одоб, ахлоқ аст, гирифта шудааст. Адабиёт ҷамъи адаб асту аз

дониш, ҳунар далолат медиҳад. Аз ин рӯ, онро аз ҳамин ҷиҳат бештар шарҳу тафсир медиҳанд. Аз шарҳу тафсирҳо фаҳмида мешавад, ки истилоҳи адабиёт дар ду маънӣ: *васеъ* ва *маҳдуд* истифода мешавад. Дар маънои *васеъ* ба доираи фаҳмиши адабиёт маҷмӯи осори хаттии халқ ё тамоми инсоният дохил мешавад. Ба ин маънӣ, осори хаттии ба тиб алоқамандро адабиёти тиббӣ, осори хаттии ба техника вобастаро адабиёти техникӣ ва осори хаттии ба сиёсат дахлдорро адабиёти сиёсӣ мегӯянд. Фаҳмиши адабиёт дар маънои маҳдуд ҳамчун истилоҳи хосса кор фармуда мешавад, ки осори хаттии бадеиро ифода менамояд. Дар ҷараёни таълими ин фан истилоҳи адабиёт асосан дар ҳамин маънои касбию махсус истифода мешавад.

Адабиёт як навъи санъат, санъати нафис аст. Санъат бошад, дар луғат ба маънии ҳунар, пеша далолат мекунад. Адабиёт аз навъҳои дигари санъат — рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ, театр ва ҳоказо фарқ дорад. Ҷиҳатҳои фарқкунандаи он аз навъҳои дигари санъат ба воситаи образ инъикос кардани воқеаю ҳодисаҳо ва тарзи ҳиссии маърифати олами ҳастӣ мебошад. Воситаи асосии инъикосу маърифат дар адабиёт сухан аст. Забон мувофиқи тарзи тасвир ва хусусияти адабиёт истифода шуда, нишонаҳои образнокӣ, сифатҳои намоишӣ, конкретӣ, эмотсионалӣ ва монанди инҳо мебошанд. Аз ин рӯ, унсури асосии шакли асари бадеӣ ва асоси мазмуни он забон мебошад. Фақат ба воситаи забон шакли предметии намоишии адабиёти бадеӣ ба вучуд меояд.

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 4. – Душанбе: Ирфон, 1964
2. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. – Душанбе: Ирфон, 1964
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007
4. Кайковус. Қобуснома. Ба чоп ҳозиркунанда М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Маориф, 1979
5. Марк Твен. Шоҳ ва гадо. – Душанбе: Ирфон, 1978
6. Мирзо Бархурдори Фароҳӣ. Маҳбуб-ул-қулуб. – Душанбе: Дониш, 1979
7. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1992
8. Мирзозода Х. Образи бадеӣ чист? – Душанбе: Ирфон, 1976
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (11). – Душанбе: Маориф, 1989
10. Муҳаммадиев Ф. Куллийат иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. Ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1982
11. Низомӣ. Ҳафт пайкар. Достон. – Душанбе: Ирфон, 1967
12. Панҷсад ҳадис. Пандҳои паёмбари ислом Муҳаммад алайҳиссалом. – Душанбе: Идораи маҷаллаи «Фарҳанг», 1991
13. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Насими Мӯлиён. – Душанбе: Адиб, 1999
14. Улуғзода С. Мунтахабот. Қиссаҳои драмавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987
15. Ҳодизода Р. Бӯи ҷӯи Мӯлиён. – Душанбе: Ирфон, 1986
16. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966
17. Ҳофизи Шерозӣ. Ғазалиёт. – Душанбе: Ирфон, 1977
18. Ҷонибек Қувноқ. Саховат. Маҷмӯаи шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 1998

МУНДАРИЧА

ХУШТАР ЗИ КИТОБ ДАР ҶАҶОН ЁРЕ НЕСТ

Китоб — хазиначи маънавият 3

БАНИ ОДАМ АЪЗОИ ЯҚДИГАРАНД... ДОИР БА ДЎСТИ ВА РАҶОҚАТ

Дўстон тоҷи сар	7
Оини дўсти дар «Қобуснома»	13
Ифода ёфтани некӣ ва бадӣ дар асари «Хайр ва Шар»-и Низомии Ганҷавӣ	18
Ҷикматҳои Саъдии Шерозӣ дар бораи дўсти	25
Тавсифи дўсти дар достони «Матлаъ-ул-анвор»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ	30
Таърифи дўсти аз назари Ҷофизӣ Шерозӣ	36
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи киноя	41
Мирзо Турсунзода — вассофи дўсти	42
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи шеър ва хусусиятҳои он	45
Ҷонибек Қувноқ: «Агар ёрони ту бешанд...»	47
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи тазмин ва мухаммас	9

ҲОКИ ВАТАН АЗ МУЛКИ СУЛАЙМОН ХУШТАР

Ватан — модар	53
Ривояти Томариса	58
Васфи Бухоро дар шеърҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ	61
Ёди Ватан дар шеърҳои Камоли Хучандӣ	71
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи ғазал	73
Инъикоси қаҳрамонии халқи тоҷик дар осори Садриддин Айни	75
Ҷисси ватандўсти аз назари Сотим Улуғзода	87
Инъикоси Ватан ва ватандўсти дар шеърҳои Лоиқ Шерали	97
Ўзбекистон дар эҷодиёти Абдулло Орифов	102

Меҳри Ватан аз нигоҳи Расул Ғамзатов	109
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи қаҳрамони асари бадеӣ	117

ДОНИШ АНДАР ДИЛ ЧАРОҒИ РАВШАН АСТ

Дониш талабу бузургӣ омӯз	119
Манфиати донишу хирад аз назари Абӯшақури Балхӣ	126
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи маснавӣ	131
Ситоиши хирад дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ	132
Донишомӯзӣ дар «Кулоҳи сеҳрнок»-и Худойберди Тӯхтабоев	137
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи адабиёти ахлоқӣ	151

ҲАР КӢ НОН АЗ АМАЛИ ХЕШ ХӢРАД

Меҳнат — асоси зиндагӣ	153
Сайиди Насафӣ дар бораи кӯшишу кор	157
Ҳикояти «Пири хоркаш»-и Абдураҳмони Ҷомӣ	162
Марк Твен: Шоҳу гадо бошад баробар	166
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи образи бадеӣ	183

ҲУНАР — ДАВЛАТИ ПОЯНДА

Ҳунар — аз дониш	185
Андарзо доир ба ҳунар	190
Мирзо Бархурдори Фароҳӣ: Дар баёни фоидаҳо ва қоидаҳои касбу ҳунар ва қобилият	205
Ғазлиддин Муҳаммадиев: Устоду шогирдӣ — мероси аҷдод	221
Рӯзи дафни Усто Оқил	224
Шумо адабиёт омӯхтед	234
Адабиётҳои истифодашуда	236

**Бо маблағи Бунёди гардиши китоби
республика чоп шудааст**

O'quv nashri

SADRI SA'DIYEV, ABDUSALOM SAMADOV

ADABIYOT

Umumta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun darslik

Tojik tilida

То'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Муҳаррир *Х. Ҳамидов*
Муҳаррири бадеи *Ф. Башарова*
Муҳаррири техники *Р. Бобохонова*
Саҳифабанди компютери *М. Атхамова*
Мусаҳҳаҳ *С. Бекназарова*

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш иҷозат дода шуд 20.05.2017. Андозаи 60x90¹/₁₆. Чопи офсетӣ. Коғази офсет. Гарнитаи «Таймс». Келли 12; 10. Ҷузъи чопии шартӣ 15,0. Ҷузъи нашрию ҳисоби 16,2. Адади нашр 6278 нусха. Супориши № .

**Дар Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston»-и Агентии матбуот ва ахбори Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст.
100129, шаҳри Тошканд, кўчаи Навоӣ, 30.**

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба иҷора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб Ҳангоми гирифтани	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб Ҳангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Дар чадвали боло Ҳангоми ба иҷора дода шудани китоб ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани он аз тарафи роҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб Ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш яхлухт, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои Ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, қанорҳои қоҳида, якҷанд хатҳо қоҳида, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қоҳида шудаанд
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қоҳида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё қи умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Китобро барқарор қардан мумкин нест.

Бо маблағи Бунёди гардиши китоби
республика чоп шудааст

SADRI SA'DIYEV, ABDUSALOM SAMADOV

ADABIYOT

Umumta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun darslik

Tojik tilida

То'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Муҳаррир *Х. Ҳамидов*
Муҳаррири бадеи *Ф. Башарова*
Муҳаррири техникӣ *Р. Бобохонова*
Саҳифабанди компютери *М. Амхамова*
Мусахҳеҳ *С. Бекназарова*

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш иҷозат дода шуд 20.05.2017. Андозаи 60x90¹/₁₆. Чопи офсетӣ. Қоғази офсет. Гарнитая «Таймс». Кегли 12; 10. Чузъи чопии шартӣ 15,0. Чузъи нашрию ҳисоби 16,2. Адади нашр 896 нусха. Супориши № .

**Дар Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston»-и Агентии матбуот ва ахбори Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст.
100129, шаҳри Тошканд, кўчаи Навой, 30.**